

**CAHİT TANYOL'UN
LAİKLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

Hakan ÖZTÜRK

**Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN
2014
Her hakkı saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI**

Hakan ÖZTÜRK

CAHİT TANYOL’UN LAİKLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN**

ERZURUM - 2014

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

2908/2014

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Cahit TANYOL'UN Laiklik Hakkındaki Görüşleri " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ ☒ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

29/08/2014

Hakan ÖZTÜRK

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN danışmanlığında, Hakan ÖZTÜRK tarafından hazırlanan bu çalışma 29 / 08 / 2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Kutsi KAHVECİ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 29... / 08... / 2014...

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LAİKLİK

1.1. LAİKLİĞİN DOĞUŞU VE ANLAMI	4
1.2. SEKÜLERİZM.....	11
1.3. ATATÜRK VE LAİKLİK.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET YAPISI

2.1. TÜRK DEVLET FELSEFESİ	21
2.2. TEOKRATİK DEVLET.....	23
2.3. HİLAFET.....	26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ BÜYÜK DİN VE LAİKLİK

3.1. İSLAMİYET VE LAİKLİK.....	32
3.2. HİRİSTİYANLIK VE LAİKLİK.....	38

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CAHİT TANYOL'DA ŞERİAT VE İRTİCA KAVRAMLARI

4.1. ŞERİAT	42
4.2. İRTİCA	46
4.2.1. Diyanet İşleri Başkanlığı.....	52

BEŞİNCİ BÖLÜM

CAHİT TANYOL'DA LAİK DEĞERLER

5.1. DİN EĞİTİMİ VE EĞİTİM.....	58
---------------------------------	----

5.2. DİN ÖZGÜRLÜĞÜ	64
5.3. ÜMMET-MİLLET (MÜMİN-VATANDAŞ).....	67
5.4. AYDIN DİN ADAMI	69
5.5. ÖRF-ADET-DİN	73
5.6. LAİK AHLAK VE AHLAK.....	77
 SONUÇ.....	 84
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ.....	91

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****CAHİT TANYOL’UN LAİKLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ****Hakan ÖZTÜRK****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN****240, 91 sayfa****Jüri: Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN****Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA****Yrd. Doç. Dr. Kutsi KAHVECİ**

Cahit Tanyol cumhuriyetin kuruluş sürecine yakından tanık olur. Genç yaşta fikir hayatına katılır. Tanyol ülkemizin sosyoloji alanında yetiştirdiği önemli sosyologlardan biri olmasının yanı sıra aynı zamanda şair, öğretmen ve felsefecidir. Tanyol üretken bir bilim insanıdır. Tanyol’un dergilerdeki yazıları dergi ve konu çeşitliliği bakımından başlı başına bir külliyattır.

Tanyol Türk sosyolojisinin birinci görevinin bizi tanımlamak olduğunu belirtir. Bizi doğu toplumu olarak konumlandırır. Laikliği Avrupa’daki uygulamaları ile değil ülkemizin sosyolojik koşullarına göre anlamamız gerektiğini düşünür. Bu perspektiften yola çıkarak “İslamiyet’te Avrupai anlamda bir laiklik mümkün değildir” sonucuna ulaşır. Ona göre dönemin aydınları din istismarı ile değil dinle mücadele yanlısına düşmüşlerdir. Tanyol dine ve devlete zarar vermeyen bir laik anlayış mümkün müdür? Sorusunu sorar. Cevabı İslamiyet’in sosyal ve ilerlemeye açık bir din olmasında bulur. İslamiyet’te laiklik bu prensibe dayanılarak mümkün olabilir.

Tanyol hukukun tamamen batıdan alınmasına karşı çıkar. Binlerce yılın toplumsal birikimi olan mecellenin değerlendirilmemesini eleştirir. Tanyol irticai oluşumları Türkiye’nin laik yapısına yönelik ciddi bir tehdit olarak görür. Diyanet işleri başkanlığının görev ve yetki alanının azaltılması gerektiğini savunur.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, irtica, din

ABSTRACT**MASTER THESIS****CAHİT TANYOL’S VIEWS ABOUT SECULARISM****Hakan ÖZTÜRK****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN****2014, Page: 93****Jury: Assoc. Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN****Assist. Prof. Dr. Erem SARIKOCA****Assist. Prof. Dr. Kutsi KAHVECİ**

Cahit Tanyol closely witnesses the founding process of the republic. He participates in the intellectual life at a young age. Besides being one of the most important sociologists brought up in Turkey in field of sociology, he is also poet, teacher and philosopher. He is a productive scientist in terms of diversity issue. His writings in magazines are corpus itself. He indicates that the first task of the sociology of Turkey is to define us. He positions us as a society of eastern. He thinks that it is necessary of figure out Secularism. According to sociological conditions of our country, not with the application of it in Europe. based on this perspective, he concludes that “European Secularism isn’t possible in Islam”. He asks “Is there any one secular understanding not damaging religion and state?” He finds the answer with the information that Islam is a social religion that opens to progress. Secularism in Islam can be possible when it is based on this principle.

Tanyol is against the law to be taken completely from foreign countries. He criticizes “Mecelle’s being pushed aside unquestioningly, which was social accumulation of thousands of years. He sees reactionary formations as a serious threat to Turkey’s secular structure. He objects to Islamic institutes, theological faculties and religious high schools’ being opened with the claim that they will become reactionary centers. He argues that it is necessary to reduce the duties and powers of the presidency of religious of fairs.

Key Words: Secularism, obscurantism, religion

ÖNSÖZ

Çalışmamızı Türkiye'nin önemli sosyologlarından biri olan Cahit Tanyol'un laiklik ile ilgili düşünceleri oluşturmaktır. Cahit Tanyol Türkiye'nin kuruluş dönemine bizzat tanıklık eden seçkin bir bilim insanıdır. Tanyol'un bir özelliği de tarihe sosyolojinin yöntemlerini uygulamasıdır. Bu bakış açısını birçok çalışmasında, devlet ve topluma ilişkin düşüncelerinde görebilmekteyiz. Hiçbir toplumsal olayı kendi başına, köksüz düşünmemiş her toplumsal olayın biçimlenişinde bir tarihsel uzantının varlığına ilgi çekici bir biçimde dikkat çekmiştir. Bu çalışmada Cahit Tanyol'un basılı kitaplarından, makalelerinden, dergilerdeki ve gazetelerdeki yazılarından yararlanılmıştır.

Türk sosyolojisi içerisinde, kendine has ve çok yönlü bir bilim insanını çalışmam da, bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve düzenlenmesinde emeği olan, bilgisi ve bilgeliği ile yanımda hissettiğim danışman hocam Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN'e, başta olmak üzere, bölüm hocalarım, Doç. Dr. Nuray KARACA'ya, Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT'a, Doç. Dr. Zuhale ODABAŞ'a, Yrd. Doç. Dr. Erem SARIKOCA'ya, Yrd. Doç. Dr. Sevil DEMİRAL'a, Arş. Gör. İsmail ÖZ'E, Arş. Gör. Erdi AKSAKAL'a ve manevi desteklerinden dolayı aileme teşekkür ederim.

Erzurum – 2014

Hakan ÖZTÜRK

GİRİŞ

Cumhuriyetin kuruluşuna yakından tanıklık eden Cahit Tanyol genç yaşta fikir hayatına katılır. Felsefeci, sosyolog, şair, eleştirmen, araştırmacı, köşe yazarı gibi birçok özelliği ile Türk sosyolojisinde özgün bir yeri olan bilim insanıdır.

Cahit Tanyol 1914'te Gaziantep'in Nizip ilçesinde doğmuştur. Cahit Tanyol Nizip'in en eski ve köklü ailelerinden birine sahiptir. Babası ve büyükbabası eğitilmiş bireylerdir. Babası birinci dünya savaşında şehit olmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Tanyol çocukluğunu üç kardeşi, annesi ve büyük babasının yanında geçirmiştir. Cahit Tanyol ilköğrenimini Nizip'teki ilkokulda tamamladı.1926-1927 yılında Adana Erkek Öğretmen Okuluna başladı.1931 yılında öğretmen olarak mezun oldu. Aynı yıl başladığı Gazi Terbiye Enstitüsünün Edebiyat Bölümünden 1935 yılında mezun olmuştur. Yozgat, Çorum ve İzmir'de öğretmenlik görevini sürdürürken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne devam ederek 1944 yılında bitirdi. Daha sonra Atatürk ve Haydarpaşa Erkek Liselerinde felsefe öğretmenliği yaptı. 1946 yılında İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne asistan olarak girmiştir. Bu bölümde 1949'da "Doktor", 1953'te "Doçent" ve 1961 yılında da "Profesör" ünvanlarını almıştır.¹

Çalışmamızın odak noktası 1914 doğumlu, dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsüyle yaşıt, aynı kürsüde 37 yıl kesintisiz hizmet vermiş, binlerce sayfayı bulan 1300'ün üstünde makale ve 15 kitap ile 97 yıla ulaşan ömrün sahibi bir bilim emekçisi olan Cahit Tanyol'un cumhuriyetin dününün ve bugünün tartışmalı konusu olan laiklik hakkındaki düşünceleri oluşturmaktadır.² Çalışmamız laiklik kavramına ilişkin Cahit Tanyol' un yazın ürünlerinden hareketle Türkiye ve dünyadaki laiklikle ilgili tarihsel süreçler ve düşünce yapıları hakkında fikir sahibi olmamıza ve belli kavrayışlara ulaşmamıza imkân sunar.

Bu çalışmamız düşün hayatında birçok yönü olan Tanyol'un özgür sosyolog kimliği ile laikliğe dair görüş ve düşüncelerine yer vermeyi amaçlamaktadır. Tanyol Türkiye'nin toplumsal yapısını, ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlarını ele alırken

¹ Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, (1.Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s.319.

² Erkan Çav, *Dramın Aydını Cahit Tanyol*, (1.Baskı), Kesit Yayınları, İstanbul 2011, s.17.

mevcut durumu tarihsel oluşumu ile birlikte bilimsel bir tavırla açıklar. Tanyol toplumsal yapımıza ilişkin bir ögeyi değerlendirirken toplumumuzun harcını oluşturan doğu ülkesi olma özelliğini geçmişteki örf, adet ve geleneklerimizin günümüze yansımaları göz önünde bulundurur.

Tanyol'a göre laiklik dinle devletin, dinle eğitimin, dinle ahlakın birbirinden ayrılmasıdır. Ortaçağda dinin etkisinin azalmasıyla birlikte yeniçağın şekillendirici değeri bilim ve teknik olmuştur. Dolayısıyla çağımızda hukuk, ahlak, politika, eğitim gibi değerler bilim ve teknik öncülüğünde şekillenmiştir. Tanyol Batının ürettiği yönetim ve yaşam şekillerinin aynısının bizde bulunmamasının temel sebebini Türk toplumunun Doğu toplumu olma özelliğinde görür. Ona göre Batının tarihsel oluşumunda Antik mitoloji varken Türk toplumunun tarihsel oluşumunda Şamanist mitoloji vardır. Şamanist mitoloji İslam dininin kabullünden sonra İslami bir kimliğe bürünerek varlığını sürdürmüştür.³

Tanyol İslamiyet'te Avrupalı anlamda bir laikliğin olmayacağını düşünür. Batıda Fransız ihtilali ile başlayan laiklik, özü itibarıyla Hristiyanlığa aykırı değildir. Laiklik batıda uygulandığı zaman İsa'nın emirleri tekrardan yerine getiriliyor gibiydi. Çünkü Hristiyanlık dininin özünde "Kayzer'in hakkını Kayzer'e Allah'ın hakkını Allah'a veriniz" vardır yani Hristiyanlık dininin devleti yönetme iddiası yoktur aksine bu söz devlet alanı ile dinsel alanı ayırmaktadır. Laiklikle beraber saltanat haline gelmiş kilise kendi alanına çekilmiştir. Kayzer'in hakkı teslim ediliyordu.⁴ İslamiyet ise mevcut cemiyete karşı, Hristiyanlıkta olduğu gibi pasif bir mukavemet göstermekle yetinmemiş, onda bir inkılâp yapmayı gaye edinmiştir. İslâmiyet tam bir sosyal din olmuştur. Bu dinin peygamberi dünya nizamına yeni istikamet vermeye memurdur. Bireylerin vicdanına seslenen Hristiyanlığın laiklikle çelişir bir yanı yoktur fakat İslamiyet'in birey, toplum, devlet hayatına yönelik düzenlemeleri ve kuralları olması sebebiyle laikliğin İslamiyet'te Batılı anlamda yaşanması mümkün değildir.⁵

Tanyol yıllarca din sömürücülerinin Atatürk'ü dinsiz olarak göstermeye çalıştıklarını belirtir. Çünkü Atatürk'ün devrimleri arasında önemli bir yere sahip olan

³ Cevdet Doğan, *Cahit Tanyol Sosyolojisinde Doğu Batı Ayrılığı*, Sosyoloji Notları, Ankara 2007, s.67.

⁴ Doğan, s.68.

⁵ Cahit Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, (2.Baskı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s.257.

laiklik ilkesi, insanların din kurumu aracılığıyla sömürölmelerini engelleyen en büyük etkidir. Atatürk devrimlerinin özü laiklik kavramında özetlenir. Atatürk ün laikliği dini inanca karşı değil, yobazlığa, bağnazlığa ve her türlü sömüröye karşıdır.⁶

Tanyol Osmanlı devletinin teokratik bir devlet olduğu ve hilafetle yönetildiğı şeklindeki görüşleri eleştirir. Tanyol’a göre Osmanlı devleti binlerce yıllık bir tecrübeden teşkilatlanan Türk devlet geleneğine sahipti ve devletin topluma şekil verme özelliğı vardı. ⁷ Tanyol Osmanlı Devleti’nin teokratik devlet olmadığını savunur. Zira Osmanlı Devleti’nin teokratik devlet niteliğı hem Türk devlet felsefesine hem de Türklerin İslam algılayışına uygun değildir. Osmanlı padişahlarının halifeliğı ilk oluştuğı manadaki gibi kullandığı söylenemez. Hilafet Osmanlı padişahlarına eklenen sembolik bir sıfattır. Osmanlıda ne padişah din adamıdır, ne de uygulanan hukuk sistemi dinseldir. Hilafet sadece 2. Abdülhamit döneminde Batıya karşı, Papalığa benzer bir kurum şeklinde kullanılmıştır.⁸

Tanyol ‘a göre modern vatandaş ahlakı laik ahlaktır. Laik ahlak ise dine dayanmayan emir ve otoritesini dinden almayan ahretsiz bir ahlak demektir. Ona göre insanlar mevcut töreleri kullanarak ve onları aşarak laik bir ahlaka sahip olabilirler.⁹

Ona göre din; toplumsal, politik ve düşünce hayatından çekilmeliydi. Fakat ölkemiz tarihinde siyasi kazanımlar uğruna irticaya göz yumulması ölkemizde irticayı tekrar başat tehlike haline getirdi¹⁰

⁶ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, (1. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.157.

⁷ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.97-176

⁸ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.180-181.

⁹ Tanyol, *Sosyal Ahlak (Laik ahlaka giriş)*, s.104.

¹⁰ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.170-171.

BİRİNCİ BÖLÜM

LAİKLİK

1.1.LAİKLİĞİN DOĞUŞU VE ANLAMI

Laiklik kavramı Türkçe'ye, Fransızca'dan, Fransızcaya Latince'den, Latince'ye de Yunancadan girmiştir. Bu kelimenin aslı eski Yunanca olan “Laikos” sıfatıdır.“Laikos” sıfatı “laca” isminden türemiştir. “laca” Yunanca'da “halk, yığın, kalabalık” anlamına gelmektedir. Bu durumda “laikos”, halka, yığına ait anlamında sıfattır. Hristiyanlığın ilk yüzyılının sonuna doğru, kilise adamlarına “laricci” Latince olarak da “clerici” denilmeye başlanmıştır. Buna karşılık din adamı niteliğinde bulunmayan bütün yığına “laikos” denilmesi yaygınlaşmıştır.¹¹

Ruhaniler sınıfının hiçbir mensubu olmayan zahit ve papaz sıfatı almayan Hristiyanlara layık (laik)denir. Zamanla bu kelimenin ilk ve asli manası genişletilerek dini olmayan fikir, müessese, hukuk, ahlak için de laiklik kelimesi kullanılmıştır. Laik devlet ise din esaslarına dayanmayan devlet manasına gelir. Hristiyan kültürü içerisinde oluşan laiklik kavramı Fransız İhtilali hukuki düzenlemeleri arasında yer almıştır.¹²

Laiklik kelimesinin nasıl oluştuğuna değindikten sonra genel olarak ne anlama geldiğini açıklamaya çalışalım. Laiklik din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin dinle idare edilmemesi, devletin ilahi bir otoriteye dayanmamasını içeren siyasi bir sistem anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle laiklik; İnsanlık tarihinin bağımsız aklının ürettiği cumhuriyet, eşitlik, hürriyet kavramları gibi toplumun yaşam biçimine önerilmiş daha iyiyi amaçlayan siyasi bir kavramdır.

Tanyol'a göre laiklik, dinle devletin, dinle eğitimin, dinle ahlakın birbirinden ayrılmasıdır. Yeniçağın bilim ve teknik öncülüğünde şekillenmesi sosyal, politik, ekonomik olaylara yeni bir perspektiften bakmayı zorunlu kılmıştır. Orta çağda bütün değerler dinin otoriter şekillendiriciliğine maruz kalmıştır. Fakat Fransız devrimi sonrasında tüm sosyal değerler adeta bir kazan içinde yeniden kaynamıştır. Tanyol'a göre nasıl ki ortaçağda lider değer din iken ve bütün değerler onun baskısıyla

¹¹ Çetin Özerk, *Devlet ve Din*, , Ada yayınları, İstanbul 1984, s.13.

¹² Ali Fuad Başgil, *Din ve Laiklik*, (2.Baskı), Yağmur Yayınevi, İstanbul 1962, s.13.

şekillenmişse; çağımızda da hukuk, ahlak, politika, eğitim gibi değerler bilim ve tekniğin nitelikleriyle şekillenecektir.¹³

*“Yeniçağın lider değeri ilim ve tekniktir. Nasıl ortaçağın lider değeri din iken bütün diğer değerler onun baskısı altında kalmış, onun hüviyetine bürünmüş ise, çağımızda da, kendiliğinden, hukuk, ahlak, politika gibi sosyal değerler ilim ve tekniğin vasıflarını almak ve onu hüviyetine bürünmek zorundadır. İlim ve teknik laik değerlerdir. Onlarda ki bu laiklik vasfı, elbetteki diğer değerlere de geçecektir. İlim ve teknik dokusu itibariyle dinsizdir. Ama bu, onların dine karşı olduğunu söylemek manasına gelemaz. Nasıl orta çağ’da bütün değerler dinin çevresinde toplanmışsa, Yeni Çağ’da da, ilim ve tekniğin çevresinde toplanacak ve onun vasıflarını taşıyacaktır.”*¹⁴

Yeniçağın öncü değeri olan bilim ve teknik eğitimde, ahlakta, siyasette toplumsal yapının her bir parçasında laik karakter taşımayı zorunlu kılar. Laiklik kavramı bu öncü değerlerin hem topluma hem de bireye yansımalarını içerir. Tanyol laiklikle ilgili ilk düşüncelerini din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak olarak sade politik perspektifle tanımlarken daha sonraları laikliği sadece politikada değil uluslararası ilişkilerde, ekonomide, ahlakta, bireylerin yaşantısında var olan dinamik bir kavram olarak tanımlar.¹⁵

*“İnsanlık tarihinde hiçbir zaman düşüncenin din işlerine karışmadığı halde din sürekli olarak düşüncüyü rahatsız etmiş sınırlar koymuş ve kendi otoritesini toplumsal, politik, kültürel ve bilimsel bütün alanlara yaymak istemiştir. Demek ki laiklik: Dinin saldırgan ve emperyalist tutumuna karşı düşüncenin yapmış olduğu bağımsızlık savaşıdır.”*¹⁶ Tanyol’un belirttiği gibi din birçok toplumda ve tarihsel süreçte insanlığın kaderi hususunda belirleyici olmuştur ve her alanı bilimsel çalışmaları, insan ilişkilerini, yönetimi hatta savaşları dahi etkilemiştir.

Bu kadar etkili olan din anlayışı son birkaç yüzyılda değişikliğe uğramış bu değişikliğin temel adı laiklik olmuştur. Şimdi de laiklik kavramının ortaya çıktığı arka planı incelemeye çalışalım. Avrupa’da bütün ortaçağ boyunca toplum yönetimine kilise yani papazlar egemendi. Dinsel konularda olduğu gibi siyasal, hukuksal ve yaşamsal

¹³ Doğan, s.67.

¹⁴ Cahit Tanyol, “Batı Medeniyetinde Kişilik Laik Tavrı-Dini Tavrı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1962, s.2.

¹⁵ Kongar, s.347.

¹⁶ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.153.

konularda da mutlak hâkim güç kilise idi. 1789 Fransız devriminden sonra kilise mutlak egemenlik gücünü yitirmeye başladı. İlerleyen yıllarda dinsel yaşam ile dünyevi yaşam birbirinden ayrıldı. Batı da dinsel yaşam ile dünyevi yaşamın birbirinden ayrılması büyük sorun oluşturmadi. Bunun en önemli nedeni Hristiyan dininde dünyevi yaşama ilişkin buyrukların bulunmamasıydı.¹⁷

Hristiyanlıkta devlet ile din arasında bir otorite çekişmesi yoktur. İsa peygamber sağlığında “Sezar’ın hakkı, Sezar’a!” diyerek, yeryüzü devletlerinde hükmedenlerin kurallarının geçerli olduğunu baştan teslim etmiştir. Devletlerle asıl çekişmiş ve Hristiyanlığın özündeki anlayışa uymayan bir tutumla dini kendi çıkarları için kullanan bu sayede olağanüstü zenginliğe ve nüfuza sahip olan kilise kurumu ve başındaki papadır.¹⁸ Hristiyanlıkta dinin devleti yönetir hale gelmesi; Hristiyanlığın din adamlarınca çıkarlarına uygun şekilde yorumlanıp, halkın inancını sömürecek şekilde yeniden düzenlenmesiyle ortaçağ Hristiyanlığının bir çeşit teokrasiye dönüşmesiyle olmuştur.

Hristiyan dünyasındaki laikliğe aykırı tutumun en güzel örneklerinden birini 17. yüzyılın ilk yarısındaki Galile’ye yapılan muamele oluşturur. *“Papa ve kardinaller meclisi bu bilginin dünyanın hem güneşin hem de kendi mihverinin etrafında döndüğü iddiasından vazgeçmesini emretmişler, bu emre uymadığı için o hapse atılmış ve ancak bu küfür ve bidatları reddetmek sayesinde işkenceden kurtulmuştur. Papazların anlayışına göre Galileo’nun dünyanın dönüşü hakkındaki iddiası ve Kopernik nazariyesini tutması kutsal kitaplara ve gerçek imana aykırı olup felsefe açısından da saçmadır.”*¹⁹ Diyebiliriz ki tamamen dünyayı ilgilendiren bir konuyu kilise imana aykırı olarak görmüştür. Skolâstik dönemde kilisenin orta çağda Galile’ye bu tutumu sergilemesi inanç şekli olmaktan çıkan kilise güdümlü dinin, düşüncüyü esaret altına almasıdır.

¹⁷ Bahir Mazhar Erüreten, *Laiklik ve Şeriat Çatışması*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006, s. 42 – 43.

¹⁸ M. Engin Erim, *Müslüman Toplumlarda Laiklik*, (2.Baskı), Cinius Yayınları, İstanbul 2009, s. 17.

¹⁹ Hikmet Bayır, *Laiklik*, (Haz.: Ahmet Köklügiller), *Laiklik Nedir Ne Değildir*, ıQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.26–27.

Yukarıda Tanyol'un ifade ettiği gibi ortaçağda din düşünceye hâkimdir. O devirde sadece düşüncenin din tarafından esaret altına alınması Hristiyan dünyasında değil, İslam dünyasında da, İslam medeniyetinin en çok gelişme gösterdiği dönemlerde de benzeri olaylar batıya göre daha az olsa da görülmeye başlanmıştır. Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalar laikliğin genel tanımları ve laikliğin doğduğu din coğrafyası ile ilişkisi bağlamındaki açıklamalardır. Şimdi ise Batının ürettiği laiklik anlayışının ölkemize yansıyış şeklini incelemeye çalışacağız.

Cahit Tanyol din ve devletin birbirinden ayrılmış olmasının Osmanlı Türk devlet geleneğinde doğal bir şey olduğunu düşünür. Bazı görüşlerin laikliği, Osmanlı Türk devletine aykırı, uyumsuz bir yapı olduğunu düşünmeleri bir yanılığdır. Laik devlet teokratik devletin karşısına konulmuş Osmanlı devleti teokratik devlet olarak suçlanmıştır. İrticaya ait bütün suçlamalar ona yöneltilmiştir. Oysaki Osmanlı devletinde ne padişahlar din adamıdır nede hukuk sistemi dinseldir. Devlet hem şer-i hem de örf-i hukukla yönetiliyordu. Osmanlı'da *“Donmuş kalıplaşmış bir şer-i hukuk hiçbir zaman düşünölmemiş ve uygulanmamıştır.”*²⁰ Türkiye'de laiklik kavramı anlaşılmaya çalışılırken Osmanlı Türk devletinin yönetim sistemi teokratik yönetimin dışında, kendine has, biricik yanıyla kavranılmalıdır.

Bura da şu konuyu da ekmeliyiz ki bazı Cumhuriyet dönemi aydınları Osmanlı devletinin çağ gerisinde kalışının sebebinin Osmanlı devletinin teokratik yapısından dolayı kaynaklandığını iddia etmişler ve yeni devletin gelişebilmesi için çareyi laiklikte görmüşlerdir. Oysaki geri kalmışlık hastalığının tanısı yanlış konulmuştur. Bin yıllardan beri devlet geleneği olan bir milletin uzantısı Osmanlı devletinin; örfi-hukukunu yani kendi sosyolojik değerlemelerinin ürettiği toplumsal değişimi de içersine alan kültürel kimlikli yapıyı göz ardı etmişlerdir. Tanyol Osmanlı devletinde donmuş kalıplaşmış şer-i hukuk hiçbir zaman uygulanmamıştır düşüncesini ifade ederken cumhuriyette de toplumsal değişimi öteleyen bir hukuk sisteminin olanaksızlığını ifade edebilmek için Osmanlı devlet yapısından örnek vermiştir. Osmanlının devlet yapısının Hristiyan ortaçağ devleti gibi olmadığını kendine has bir işleyişinin bulunduğunu vurgulamıştır.

²⁰ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.178.

Geçmişte uygulanamayan donmuş hukuk sistemi, bu günün çok hızlı değişen dünyasında da olanaksızlığını artıracaktır. Günümüzdeki kırk altı İslam devletinden hiç biri şeriatla yönetilmemektedir. Tanrının buyruklarını içeren Kuran'daki hukuki hüküm sayısı sınırlıdır. Evlenme, boşanma, şahitlik, miras, aile gibi hukukun küçük bir parçasını kapsar. Bugün dünyada insanla-insan, insanla-toplum, insanla-devlet, toplumla-devlet ve uluslararası ilişkileri düzenleyen binlerce hukuki konu vardır. Uluslararası anlaşmalar, ulaşım, iletişim, gümrükler, eğitim gibi hususlar hakkında hangi din adamı, hangi imam, hangi müftü bu işin uzmanları kadar çözüm sunabilir.²¹

Beş on yıl öncesinde oluşturmuş olduğunuz hukuk kuralı toplumsal değişim hızının karşısında bugün bile işlevini koruyamamaktadır. Kuşkusuz hukuk kuralları değişen dünya değişen insan ilişkileri dikkate alınarak düzenlenmelidir. Yürürlükteki yasalar hiç değişmeyecek gibi görülmemeli üretildiği kuşaktaki sosyal yapının gereksinimlerini karşılayabilirliği zaman kıstası düşünülerek anlaşılmalıdır. Günümüz dünyasında dün bugünden farklı olduğu görüldüğü için, yarın bugünden farklı olacağı doğal karşılanmalı ve ne dün nede bugün artık kutsallaştırılmamalıdır. Özer Ozankaya'ya göre laik çağdaş devlet ve vatandaşları çağın gereksinimlerine göre değişebilecek hukuk yasalarının doğallığının farkındadırlar, geçmişin işlevini yitirmiş yasalarını kutsallaştırmazlar.²²

“Devletin dini olamaz, devlet kendi yurttaşlarının dinine saygı göstermek taraf tutmamak zorundadır. Devlet dine saygı göstermezse, ya da taraf tutarsa hem laik olma niteliğini yitirmiş hem zulmetmiş olur. Devlet din sömürmesine karşı cephe alabilir. Fakat dine karşı olamaz. Dinsiz olmak ya da olmamak bireylere özgü bir niteliktir. Düşünce insana bireye aittir.” Cahit Tanyol Laik devletin oluşabilmesi için iki koşulun bir arada bulunmasını olmazsa olmaz değerler olarak görür. Bu koşullar demokrasi ve laik eğitimidir. Bu iki ilke birbirinin tamamlayıcısıdır. Toplum insan haklarına saygı temelinde yönetilmeli ve eğitim sistemi bilimsel değerlerle oluşturulmalıdır. Laik ve demokratik devletle yakinen ilgili olan en temel düşünce devletin yurttaşlarının dinine

²¹ Neşet Çağatay, *Laiklik ve Din İlişkileri*, (Haz.: Ethem Ruhi Kışlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 99.

²² Özer Ozankaya, *Türkiye’de Laiklik ve Atatürk Devrimlerinin Temeli*, (7.Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2000, s.171.

saygı duymasıdır.²³ “Devletin herhangi bir dini olmaz Ancak fertlerin ve toplumun bir dini olur. Devletin dini olmayınca dine veya dinsizliğe veya başka dinlere mensup olan kimselere aynı gözle bakmak durumunda olur.”²⁴ Devlet dine saygı göstermek zorundadır. Çünkü her devlet bir toplumun devletidir. Ve toplumun saygıdeğer inançlarına karşı olması o toplumun devleti olmaması demektir. Bu yüzden devlet dine saygı göstermezse hem laik olmak niteliğini yitirir hem de zulmetmiş olur.”²⁵

Burada Tanyol laik devletin dinlere saygı göstermek zorunda olduğunu bunun yanı sıra mutlak bir tarafsızlık içerisinde olması gerektiğini vurgular. Saygı göstermek fakat sadece kendi halkının çoğunluğunun mensup olduğu dine değil tüm dinlere tarafsızlık içerisinde saygı göstermektir. Devlet soyut bir kurumdur dini olmamalıdır toplumun ve bireyin dini olur ama devletin dini olamaz. Devletin taraf tutması veya halkın dinine saygı göstermemesi demek devletin yurttaşlarına zulmetmesinden başka bir şey değildir.

Laik devlette dinin kamu hayatındaki düzenleme yetkisi elinden alınarak din bireyin vicdanındaki yere konumlandırılmıştır. Bu konuda Ali Fuat Başgil şöyle diyor: “Laiklik, din ile devletin birbirinden ayrılması, dinin mana ve ruh anlamında ferdin hususi hayatı ile ailesi hacminde, devletinde madde ve cisim âleminde ve cemiyetin umumi hayatında hükümran olması demektir.” Laik devlette din vatandaşın ruhunda ve ahlakıyatında, hususi ve manevi hayatında, devlet ise cisminde ve umumi münasebetlerinde hüküm süreceğine göre ferdin ruhu ile cismi birbirinden ayrılmış ve iki ayrı kumanda merkezine bağlanmış olacaktır.²⁶ Başgil dini bireyin özel hayatına maneviyatına ve ahlakına, laikliği ise madde hayatına ve umumi hayata konumlandırır. Burada Başgil dine bir sınırlama getirmiştir yaptığı bu sınırlama Tanyol’un dini vatandaşın vicdanıyla sınırlayan anlayışıyla örtüşür. Böylelikle din insanın özelinde düşünce ise kamusalda varlığını sürdürecektir. Tanyol, ilerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi dini kul ile Allah arasında görürken, laikliği toplumsal hayatta hatta ahlaki hayata da yaşatmak ister.

²³ Cahit Tanyol, *Neden Türban /Şeriat ve İrtica*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s.120- 121.

²⁴ Cahit Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, (1.Basım), Okat Yayınevi, İstanbul 1970, s.182.

²⁵ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.183.

²⁶ Rauf Pehlivan, *Bitmeyen Laiklik Kavgası*, Motif Yayınları, İstanbul 2007, s.183.

Peki, laik devlette dinin yaşam alanı tam olarak belirlenebilir mi?

Dine, düşünce adına müdahale ederken meşruluk sınırı belirli midir?

Yukarıdaki sorulara somut yanıtlar vermek oldukça güçtür. Sosyal alanda var olan sorunları sadece demokrasi kültürü ile çözebilmek kolay değildir. Varsayalım ki kişinin inancın da askerlik yapmak yasaktır. Devletin bu konuda demokratik davranabilmesi mümkün müdür? Kişiye bu inancına rağmen askerlik yaptırılması vicdani alanın mı kamusal alanın mı içerisinde. Tüm bu sorular sonrasında insanın özel hayatı ile kamusal alanı arasında ayırım yapabilmenin çok zor olduğunu söyleyebiliriz. Sosyal hayata ilişkin sınırları tam olarak çizilmiş tanımlar yapmak ebetteki ‘’su yüz derecede kaynar’’ doğa bilimi yargısı kadar net değildir. Fakat toplumsal yaşamın işlerliğini bugünün ve aklın koşullarına göre tarafsız bir şekilde düzenleyebilecek kurallar oluşturulması gerekir.²⁷

Cahit Tanyol ile ilgili çalışması bulunan Mevlüt Özben ise laik devlete geçişi şöyle tanımlar: *Otorite gücünü Tanrıdan alan ve bu otoritenin yarattığı gücü (iktidarı) kullanan devlet biçiminden laik devlete geçişi, iktidarın var oluş kaynağının ve yaptırım gücünün yani Tanrısal otoritenin devletin üzerinden el çektilmesidir.*²⁸ Bu süreç din kaynaklı otoritenin son bulması insan kaynaklı otoriteye geçiştir fakat insan otoritesi tek bir kinin istek ve arzularını içermez toplumun, ortak aklın istek ve arzularını içerir. İnançların ürettiği devlet ve toplum yapısından düşüncenin ürettiği evrensel, tüm toplumlarda uygulanabilir devlet ve toplum yapısına geçiştir.

Tanyol; Durkheim’in laiklik anlayışında “Tanrının otoritesi yerine, toplumun otoritesini, toplumun emir ve yasaklarını geçirmeye çalıştığını bireylerin vicdanını kolektif bilincin emir ve yasaklarıyla donatmak istediğini ifade eder.²⁹ Yeni bir bakış açısı adeta bireyin vicdanında bile toplumun emir ve yasakları tüm bu düşüncelerin ekseninde dinin toplumsal hayattaki yaşam alanı tarihsel zaman içerisinde hem ülkemizde hem de dünyada değişmiştir. Dinin iktidardaki ve insan hayatında ki etkinliği giderek azalmıştır.

²⁷ Faruk Erginsoy, *İslâm Sol Düşünce ve Laiklik*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2009, s.152.

²⁸ Mevlüt Özben, *Cahit Tanyol’un Türk Devlet Felsefesine İlişkin Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2001, s. 61.

²⁹ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.154.

‘‘Batı’da laiklik Fransız Devrimi ile hayata geçmiştir. Düşünsel olarak laikliğin kökü Rönesans hareketlerindedir. Yeniçağın iki önemli filozofu Descartes ve Bacon, laik düşünceyi, laik evren görüşünü getirmişlerdir. Rönesans doğayı anlamaya çalışır; ayrıca Rönesansla beraber insan ön plana geçmiştir.’³⁰

Yeniçağla birlikte ekonomik alanda liberalizm, düşünsel alanda özgürlük, toplumsal alanda demokratik yönetimler olmasına yönelik insanı önceleyen teoriler ortaya atılmıştır. İnsana önem verilmiş insanın özgürlüğü için çalışılmıştır. Laiklik insanla, insanın özgürlüğüyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Laiklik insanın özgürleşmesinin sonucudur. Bireyin haklarını en iyi koruyacak sistemin demokrasi olduğu sonucuna varılmıştır. İnsanın özgürlüğünü koruyacak en ideal sistem demokrasidir. Türkiye cumhuriyetinin temel nitelikleri olan laik eğitim ve laik yönetim vatandaşın inanç ve ibadet özgürlüğü kısıtlamamış aksine güvence altına almıştır.³¹ Son tahlilde laiklik; insanlığın düşüncesinin özgürleşmesiyle toplumsal yaşam kurallarının dinsel kaynaklı değil düşünsel kaynaklı oluşturulması ve devletin dinsel kimliğinin olmamasıdır.

1.2. SEKÜLERİZM

Latince Saeculum kelimesinden türetilen ve kendi zamanına ait olan anlamına gelen sekülerleşme, Roma İmparatorluğu dönemindeki ilahilerde ve ritüellerde kullanılmış daha sonra anlamı değişerek “dünya hadiseleriyle ilgili olan” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Kelimenin Hristiyanlık dini bağlamında gündeme gelişi ise 12. Yüzyıla rastlamaktadır. “Seküler” kelimesi bu çağdan itibaren kilise bölgesinde yaşayan halkı kurumsal bir yapı içerisindeki ruhban sınıfından ayırt etmek için kullanılmıştır.”³²

17. Yüzyılda arazilerin kiliselerden sivil kontrole geçişini ifade etmek üzere “sekülerleşme” terimi kullanılmıştır. Manastırda yaşamayan insanları ayırt etmek için de kullanılmıştır. Türkçeye dünyevileşme şeklinde çevrilen Sekülerleşme, 1755’de Samuel Johnson tarafından “dünyaya ait kılmak” olarak tanımlanmış bu kavram 18.yy dan itibaren bu anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Durkheim’in “kutsal” ve “din dışı”

³⁰ Cahit Tanyol, “Demokrasinin Yitik Halkası”, *Cem Dergisi*, Sayı: 3, 1991, s.8.

³¹ Tanyol, “Demokrasinin Yitik Halkası”, s.8.

³² Mehmet Özey, *Sekülerleşme ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.121-122.

ayrımından Weber'in rasyonelleşme ve dünyanın büyüünden ayrılmasına kadar modernleşme teorilerinin odak noktasını oluşturmaktadır. Sekülerlik aynı zamanda sanatta, edebiyatta, felsefede, kültürde dinin etkisinin azalışı olarak ifade edilmiştir. Bazı ilerlemeci çevrelerde modern insanın dini bağlardan kurtulması olarak görülmüştür. Bilimi kullanan, hayatı kolaylaştıran, dinin düşüncüyü düşündürmemesinden uzaklaştıran dünyanın bugünkü nimetlerine ulaştıran bir buluş olarak görülmüştür.³³

Genel olarak aydınlar modernleşmeyle birlikte dinin insan yaşamında ki öneminin azalacağı bunun yerine dünyevi ilgi ve isteklerin ön planda olacağı görüşündedir. Pozitivist bilim anlayışı, toplumsal ilerlemeyle birlikte insan ilişkilerinde dinin etkisinin azalmasını çağın gerekliliği olarak görmüşlerdir. Yani modernleşmenin sonucu olarak dünyevileşme (sekülerleşme) görülmüştür. Artık dini kurumların: eğitim, tıbbi yardım, sosyal denetim gibi alanları belirleme gücünü yitirdiği görülür. Eskiden dünya, düşünce, kurumsal biçim, toplumsal yaşam kutsal olanla doluydu şimdi ise kutsalın egemenlik alanı dünyevileşmeyle birlikte azalmıştır. Zaman içerisinde dinin denetleyici gücünün özel yaşam dışında diğer alanlarda etkisinin daha da azalacağı tahmin edilmektedir.³⁴

Bizim sadece laiklik olarak tanıdığımız kavram Latin kökenli ülkelerde (Akdeniz ülkeleri; İtalya, Fransa...) "Laiklik olarak" Protestan kültürünün hakim olduğu Germen ve Anglosakson kökenli ülkelerde (Almaya, İngiltere, ABD....) Sekülerlik olarak ifade edilmiştir. Katolik dünyevileşmesi olan laisizm, Protestan dünyevileşmesi olan sekülerizme nazaran dine karşı daha sert bir tavır almıştır. Gerek laiklikte gerekse sekülerlikte sosyal gerçeklik olan din reddedilmemiş fakat her ikisinin içinde de ateist ve antiteistler bulunmaktadır.³⁵ Öte dünyanın belirleyiciliğinden uzaklaşarak bu dünya ile barışan laiklik ve sekülerlik kavramları tarihsel sahnede dine karşı bakış açılarına göre dünyevileşme ekseninde birçok şekilde tanımlanmıştır.

Örneğin Ruslar uzaya çıktıktan sonra uzayda yıldızlar olduğunu ancak Tanrıya rastlamadıklarını halka anlatmışlardır. Halk bu örnekte görüldüğü gibi kolayca

³³ Mustafa Tekin, *Kutsal Sekülerizm*, Açılım Kitap, İstanbul 2011, s.43.

³⁴ Mustafa Erdoğan, *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberte Yayınları, Ankara 2000, s.279-281.

³⁵ Durmuş Hocaoglu, *Laisizmden Milli Sekülerizme*, Selçuk Yayınları, Ankara 1995, s.48-49.

yönlendirilebilmiştir. Aklın ganimetleriyle tanışan insanoğlu dinden uzaklaşmayı ispatlamaya ve kutsallaştırmaya çalışmıştır. Dini dünyadan uzaklaştıran anlayış için bu durum yeni değildir. “18.yy.da bir Alman Okulu dindarlığı gereksiz bulmuş ve rahiplerin kutsal eşyalarını alarak manastırlarına çekilmelerini önermiştir. Dünyanın Tanrısızda yönetilebileceğini iddia etmişlerdir. Bütün bunların sonucunda kiliseler dünyayı kendi başlarına bırakmaya başladılar.”³⁶

Tanyol’a göre ülkemizde laikliğin yanlış anlaşılmasına sadece gericiiler neden olmamıştır. Bazı ilericilerin dine karşı düşman tutumlarının da etkisi vardır. Ülkemizde bazı aydınlar bilimin şok edici etkisine kapılarak dini modernliğin engeli olarak görmüşlerdir. Avrupa’da da bilimin inkâr edilmez gücüyle karşılaşan bazı kesimler dini her yönüyle insan hayatından çıkarmaya çalışmıştır. Dinin varlığının gereksizliğini ve ilerlemenin önünde engel olduğunu düşünen bu kesim, dini özüyle ve tarihte yaşanmış şekliyle insan hayatından uzaklaştırmayı modern yaşam için gereklilik görmüşlerdir. Bu durum bilim gücü farkındalığının şok edici etkisi sonucu insanoğlunun sosyal gerçeklik olan dini modernliğe engel olarak görmesinin yanılığıdır.

Sekülerleşme kavramı bugünkü şekliyle Westfalya Barış antlaşmasından sonra kullanılmıştır. Bu bağlamda serkülerleşmenin “Aydınlanmadan sonra gündeme gelen ve ilahi temelli her şeye meydan okuyup insanı merkeze alan, akli mutlaklaştıran ve aşkın’ı reddeden modern zamanlara ait bir düşünce sistemi olarak” ortaya çıkmıştır.³⁷

Kuşkusuz dünya bir değişim sürecinin içerisinde. Sekülerleşme süreci siyasal, kültürel ve dini alanı etkilemiştir. Yaşadığımız çağda dinin artık etki gücü geçmişteki gibi değildir. “*Seküler iktidarın dinsel yöneticilerle kabul edilmesi ve dinsel özerkliğin devlet otoritelerince tanınması tam anlamıyla siyasal kararlardır.*” İran’dan Fransa’ya kadar, dini ve sosyal hayatı belirleyen siyasal alandır. Din artık siyasal alandaki belirleyicilik varlığını yitirmiştir.³⁸

Tüm bu açıklamalar sonucunda sekülerlik kilise dışı alanlara aidiyet çerçevesinde anlam kazanmıştır. Son olarak serkülerleşme dünyevileşmeyi ifade etmektedir ki artık tüm ilgi dünyaya doğru yönelmiştir. Hayat “din dışı”, “dünya, ahiret” vb. gibi

³⁶ Owon Chadwick, *19. Yüzyıl Avrupalı Aklın Sekülerleşmesi*, (Çev.: Murat Aslan), Birey Yayıncılık, İstanbul 2004, s.153.

³⁷ Mehmet Özey, *Sekülerleşme ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.125.

³⁸ Oliver Roy, *İslam’a Karşı Laiklik*, (Çev.: Bedisel Ender), Agura Kitaplığı, İstanbul 2010, s.137.

dikotomik şekilde bölünerek seküler anlayış; yaşamda dini referans almaktan çıkarıp, dünyayı merkeze alan yeni bir anlayış inşa etmiştir.³⁹

1.3. ATATÜRK VE LAİKLİK

Laiklik; toplumun din hayatının, devlet işlerliğine bir dini kimlik kazandırmadan hiçbir dini bir değerine üstün tutmadan toplum hayatına akıl yasalarını kazandırarak bireyin vicdanındaki dini tercihi konusunda devletin bireye tanıdığı bir özgürlük ve düzenlemedir. Laiklik kavramının birçok tanımı yapılabilir. Fakat biz burada laikliği devletin, dinin kolonize edici tarihsel gücünden sıyrılışı ekseninde Atatürk'ün ve Tanyol'un laiklik anlayışlarını incelemeye çalışacağız.

Atatürk İslam dinini akla en uygun din olarak görmekte, Türk ulusu için, toplumsal dayanışma gücü olduğunun bilincindedir. Ona göre Türk ulusu için din yaşamın her safhasında vardır. (Komşuluk ilişkilerinde siyasi yaşamda, yenilikleri değerlemede, evlilikte vb. gibi) pek çok yaşamsal alanda etkisi görülen bu gücün din kisvesine bürünmüş bağnaz hocalar tarafından kullanılarak çağdaş uygarlık yarışındaki varlığımızı ve toplumsal birliktelik ruhumuzu zedeleyebileceğinin farkındadır.⁴⁰ Devlet yönetiminin ve sosyal hayatın çağın gerekliliklerine göre oluşabilmesi için devletin seküler hale gelmesi bir çeşit zorunluluk olarak görülmüştür. Bu sebeple Atatürk inanç ve vicdanımıza ait duyguların çeşitli ihtiraslara alet edilmemesi gerektiğini düşünür. Müslüman'ın hem bu dünyada hem de öteki dünyada mutluluğa ulaşmasının yolu kişinin herhangi bir sebeple dini çıkar sağlamak mevzuundan uzak durmasıyla olur. Zira din ve ibadet kişinin vicdani meselesidir. İslamiyet'te kul ile Allah arasında ruhban sınıf yoktur.⁴¹ Bu düşüncelerle devlet işlerinde dinin kontrol ve etkisini kaldırmak amaçlanmıştır.

³⁹ Tekin, s.46.

⁴⁰ Ali Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve Laiklik*, (Haz.: Şahin Filiz, Nadim Macit, Ali Sarıkoyuncu, Cemal Şener, Çetin Yetkin), Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2008, s.18.

⁴¹ Halil İnalçık, "Büyük Devrim Hilafetin Kaldırılması ve Laikleşme", *Doğu-Batı*, Sayı:3, (Mayıs, Haziran, Temmuz)1998, s.72-73.

Tanyol'a göre Atatürk; Türk ulusunu çağdaş uygarlıktan yoksun edecek her türlü engelin ortadan kaldırılması gerektiğini düşünür. Böyle bir amaç olmazsa yeni bir devletin kurulmasının hiçbir anlamı yoktu. Aksi takdirde dünyanın süper güçlerine, sömürgecilerine karşı verilmiş olan kurtuluş mücadelesinin amacı sadece bir devlet kurmak olurdu, fakat amaç sadece bir devlet kurmak değil, halkın eşit, insanca, akılcı, mutlu, demokratik bir şekilde yaşamasını sağlamaktı ve bu idealden yoksun bırakacak en büyük engel dinsel kılıklı bağnazlıktı.⁴²

Atatürk dinin Türk ulusunun toplumsal yaşamında ve kurumlarının oluşumunda ne derece önemli bir yeri olduğunun ve bu güçlü kurumun çağdaş ve akılcı disiplinin dışında kendi haline bırakılmasının kuşkusuz yaşayacak olan cumhuriyetin ilkelerini tehdit edebileceğinin farkındadır.

Yine bu konuda Atatürk'ün şöyle bir söylemi vardır.

‘‘Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddi menfaat temin edenler iğrenç kimselerdir işte biz bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan insanlar saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizlerin asıl mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir.’’⁴³

Şöyle belirtelim ki Atatürk dine karşı değildi. Din şekline bürünmüş hurafeye karşıydı. Kanımızca; türbe, yatır gibi yerlerden medet ummak, camiye girerken cami duvarını öpmek, falcılıkta, büyücülükte kuran ayetlerinin kullanmak vb. gibi Kuran'ın özünde hiçbir yeri olmayan gelenek haline getirilmiş dinsel sömürünün karşısındadır. İslam dini bilme karşı değildir bilimin gelişmesini engelleyici hiçbir nitelik barındırmaz. İlk emri oku olan, savaş esirlerini okumayı öğretme şartıyla serbest bırakan bir anlayışın tam tersi olan “dinsel bağnazlık” maalesef öyle bir hâl almış ki matbaanın “Gâvur İcadı” varsayımıyla üç yüz yıl ülkeye sokulmaması dinsel bağnazlığın en açık örneklerinden birini oluşturmuştur.

⁴² Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.155.

⁴³ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Kitapevi, Ankara 1984, s. 193.

Yeniçağa hâkim olan bilim tekniğinin paralelinde Fransız ihtilali sosyal hayata ilişkin değişim rüzgârlarını başlatmıştır. Böylece insanoğlu yüzünü Tanrıdan tabiata çevirmiştir. Eski cemiyetlerin manevi dinamikleri kudretlerini ve nüfuzlarını kaybetmiştir. Fransız ihtilali sonucu tekniğe ve servete sahip olan burjuva sınıfı eskinin otorite kaynaklarını: derebeylikleri, krallıkları hatta ruhban sınıfını bile hâkimiyeti altına almıştır. Kısacası Fransız ihtilali modern düşüncenin ve tekniğin zaferini müjdelemiştir. Dünyadaki bu değişim ağı tüm toplumları kapsayacaktır. Din toplumsal hayatta ki belirleyicilik rolünü kaybetmiştir.⁴⁴

Ozankaya Atatürk'te ki laik anlayışı şöyle ifade eder. *“Din artık toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel, sanatsal kurum ve kuralları belirleyici bir konumda olamaz; toplumlar bu alanları bilimsel verilerin yardımıyla demokratik süreç içinde varacakları, değişmeye de açık uzlaşmalar yoluyla çözümleme gereğine inanmaktadırlar. Herhangi bir dinin bu alanları düzenleyen değişmez, kutsallık niteliğini taşıyan hükümleriyle ilerleme, toplumsal uyuma, toplumsal birlik ve dayanışma, toplumsal barış sağlanamaz”*.⁴⁵ Ozankaya'nın bu düşünceleri ne Tanyol'a ne de Atatürk'e uzaktır. Tanyol'a göre İslam dini toplumsal değişmeye açıktır. Ona göre donmuş ve değişmeyecek alan inanç ve ibadet alanıdır. Toplumsal, eğitsel, hukuksal alan toplumsal değişimle birlikte bilimsel bilgiye uygun olarak çağın gereklerine göre düzenlenebilir.

Laik anlayış dinsel inancı, bireylerin kendi vicdanlarına özel yaşamlarına terk eder. Çağdaş toplumda bireyler, daha önceden hiçbir dönemde görülmediği kadar insan ilişkileri yönünden birbirine bağlıdır. Bu ilişkileri düzenlemek toplumsal uyumu ve dayanışmayı sağlamak zorunludur. Toplumsal yaşam kuralları bilimin öncülüğünde halkın büyük bir çoğunluğunun özgür iradesiyle belirlenmelidir.⁴⁶

Tanyol'a göre din sömürücüleri yıllarca Atatürk'ü dinsiz olarak göstermeye çalıştılar çünkü cumhuriyetin akılcı ilkesi olan laiklik, insanların din kurumu aracılığıyla sömürölmelerini engelleyen en büyük etkendi. Laiklik ilkesi yüzyıllarca ilericilik gericilik kısır döngüsü içerisinde yuvarlandı. Laikliğin kısır döngü içerisinde olmasında ve tam anlamıyla anlaşılmamasında Tanyol dikkat çekici bir görüş öne sürer.

⁴⁴ Cahit Tanyol, “İnkılâp Teknik ve Hürriyet”, *Türk Yurdu*, Sayı: 250, Kasım 1955, s.339-340.

⁴⁵ Ozankaya, s. 168–169.

⁴⁶ Ozankaya, s. 171.

“ Gericiler kadar laikliği savunanların yanlış tutumu da rol oynadı. Bir yerde dindar ile yobaz birbirine karıştırıldı. Geri kalmışlığımızın nedeni dinde arandı.”⁴⁷

Diyebiliriz ki, Türk toplumu için dini değerler hayati derecede önemlidir. İbadet etmesinden dolayı bir bireye bilimsel bilgiden uzak, laikliğe karşı denilemez “bireysel inanç ve yaşam tarzı” ne devletin nede başka bir kişinin iyi veya kötü, doğru veya yanlış yorumlamasında bulunacağı alan değildir. Dini yaşam, bir kişinin kahvaltıda ne yiyeceğini belirleyebilmesi kadar doğal ve kişinin kendisine ait bir alandır. Tanyol’un da belirttiği gibi cumhuriyet tarihinde bazı batıcılar gericilerden daha çok laikliğe zarar vermişlerdir. Dindar ile yobaz aynı kefeye konulmuştur. Bu tutum dindar kesimin laikliğe karşı ön yargısını ve olumsuz tutumunu doğurmuştur. Çünkü toplumun her tabakası laikliği Atatürk’ün düşündüğü ve Cumhuriyete kazandırmak istediği tarzda anlayamamıştır. Devlet yönetiminde tarafsız, akılcı, hiçbir dinden olmayan, dini değerlere ve bireysel inançlara saygılı olan laik anlayış toplumun tavanında ve tabanında farklı anlaşılmalara neden olmuştur.

Türk devriminin olmazsa olmaz öğelerinden olan laikliği Atatürk’ün benimseyişinin bir başka nedeni de İslâm dininin istismar edilmesini önlemektir. M. Kemal İslâm dinine inanan bir insandır, fakat onun yüzyıllarca yanlış anlaşılıp, özünden farklı anlatılmasına karşıdır. *“O her zaman Türk milletinin içinde yaşayan karışık, hurafelerle yoğrulmuş, özünü yitirmiş, cahillerin tekelinde bulunan dine karşı olmuştur”* ve Atatürk sadeleştirilmiş herkesin anlayabileceği evrensel ve lekesiz bir dini karşısında bulmak istemektedir. Ayrıca İslamiyet’in aydın din bilginlerinin elinde olması gerektiğini ve politikaya alet edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Aslında İslam dinin özünün değil, halk arasındaki sosyolojik anlamının değiştirilmesi, hurafelerden, cahil hocalardan, kulaktan dolma, bilimden uzak bilgilerden arındırılması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴⁸

Atatürk’ün Adana Türk ocağındaki söyleşisinden: (16.03.1923)

“Hangi şey ki, akla, mantığa, kamu yasasına uygundur; biliniz ki o şey bizim dinimizde uygundur. Bu şey akıl ve mantığa, ulusun yararına uygunsa kimseye

⁴⁷ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.156.

⁴⁸ Sarıkoyuncu, *Atatürk Din ve Laiklik*, s.22.

sormayın. O şey dinidir. Eğer bizim dinimiz, aklın ve mantığın uygulandığı din olmasaydı ayrıcalıklı olmazdı son din olmazdı.

Büyük dinimiz, çalışmayanın insanlıkla ilgisinin olmadığını bildiriyor, bazı kimseler çağdaş olmayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür (inkâr) onların bu sanısıdır.

Her sarıklıyı hoca sanmayın, hoca olmak, sarıkla değil dimağladır (akılladır)⁴⁹

Görülüyor ki Atatürk İslam dinine özel önem vermekte ve İslam dininin akla ve mantığa en uygun din olduğunu ifade etmektedir. Kamu yararına bir durum varsa dinimize de uygun olacağını belirtiyor. Vatandaşların bireysel özerkliğe sahip, sorgulayabilen, her sarıklıyı İslâm dini hakkında hüküm verebilir sanan anlayıştan sıyrılıp, İslâm dininin özünde var olan akıl ve mantıktan beslenen aydın din bilginine değer vermesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Atatürk'ün din hakkındaki görüşlerinin yanı sıra Türkiye'de Atatürkçü laikliğin ne anlama geldiğini, Ergün ÖZBUDUN şu cümlelerle ifade etmektedir.

“İslâm dünyasında devlet ve hukuk düzenini din kurallarından ayırma çabası daima direnişle karşılaşmış, İslamiyet'te din ve devletin birbirinden ayrılamayacağı iddia edilmiştir. Bu çelişkinin tek çözümü dinin vicdan alanına ilişkin olduğunu, inanç ve ibadet konularını kapsadığını; dünya işlerinin ise dünyevi iktidarlar tarafından din kurallarına göre değil toplumun değişen ihtiyaçlarından kaynaklanan akılcı kurallara göre yürütülebileceğini kabul etmektedir.”⁵⁰

O halde İslam'ın toplumsal yaşam kurallarını düzenleyici inkâr edilemez varlığı ile laik anlayışın toplumsal yaşam kurallarını dinden ayırışı uzlaştırılmaya çalışılarak yeni bir anlayış Atatürkçü laiklik doğmuştur bu anlayış dini bireysel – inançsal olarak laikliği toplumsal – akılsal olarak kabul etmektedir.

Atatürk'ün en duyarlı olduğu konulardan biri de Tanyol'un da belirttiği gibi “dini ve devleti softalara karşı korumaktı.” Hem İslam hem de Türk tarihinde softaların dini kendi menfaatleri için kullandıkları görülmektedir. Üç beş kuruşluk menfaat uğruna hastalıkları dualarla, efsunlarla tedavi etmeye çalışan, evlilikleri yaptığı büyülerle

⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1989, II, 129.

⁵⁰ Ergün Özbudun, *Atatürk ve Laiklik*, (Haz. Ethem Ruhi Fiğlali), Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.324.

devam ettirmeye çalışan softa anlayışına karşı halkı korumak için alınacak önlemlerin başında laik anlayış gelir. Fakat Tanyol Atatürk'ün varlık ve yaşama şansı bir kene gibi din menfaatine yapışık olan bu asalakları bütün dikkatine rağmen tasfiye edememiş sadece sindirmiş olduğunu ifade etmektedir.⁵¹ Görüldüğü gibi Tanyol Osmanlı devletinden günümüze kadar bu milleti çağdaşlık ve gelişme yolundan alıkoyan sebeplerin başında softaları ve din simsarlarını görmektedir.

1936'da Bosnasaray'da seksenlik bir din adamı Türkiye'den geldiğini öğrendiği Yaşar Nabi Nayır'a Atatürk hakkında şunları söylemiştir.

*“Bakmayın din adamlarının çoğu, itibarlarını kırdığı menfaatlerine zarar verdiği için Mustafa Kemal'i sevmesler. Ama benim bir ayağım çukurda Dünyadan beklediğim hiçbir nimet yok. Ben müsaade edin de hakikati söyleyeyim. Onun din adına değiştirmek istediği şeylerin hepsi Müslümanlığa sonradan musallat olmuş hurafelerden ibarettir. Hiçbir din adamı İslamlağa Mustafa Kemal kadar hizmet etmemiştir.”*⁵²

İsmet Giritli laikliğin cumhuriyetimiz için ne anlama geldiğini şöyle ifade eder. Atatürk Cumhuriyetini en iyi karakterize eden niteliğin laiklik olduğunu laikliğe gerekli önem verilmezse demokratik değerlerle örülü cumhuriyetin ve çağdaşlık hedefinin iflasa uğrayacağını belirtir. O zaman laikliğin Türkiye Cumhuriyetinde ne derece önemli olduğu tüm ilkelerin bütünleştiricisi olduğu açıktır, siyasi bakımdan kronik hastalık olan “din istismarcılığının önlenmesi cumhuriyetin sağlıklı yaşayabilmesi için son derece önemlidir.”⁵³ Batı Dünyasında laiklik; eşitlik, hürriyet, kişilik gibi bir insanlık kazanımıdır akıl ve vicdan özgürlüğünün sonucudur. Batı dünyasında din ve devlet ayrılığı prensibi yüzyıllardan beri aşama aşama uygulamasını bulduğu ve dini-sosyal- kültürel yapının bizdekinden farklı olduğu göz ardı edilmemelidir. Osmanlı devletinin dinsel ve örfi kaynaklı yönetim biçimi ve özellikle devletin çöküş yıllarında akıldan uzak kara bir taassup haline gelmiş durumu: Atatürk Cumhuriyetinin laiklik ilkesini uygulamada farklılaştıracaktır. Bu ilkenin kuşkusuz cumhuriyet hayatında sancılı bir şekilde devam edeceğinin habercisidir. Tüm bu toplumsal gerçekliği

⁵¹ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.157.

⁵² Yaşar Nabi Nayır, *Atatürk ve Laiklik*, (Haz. Ahmet Köklügiller), “Laiklik Nedir Ne Değildir”, ıQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s.23.

⁵³ İsmet Giritli, *Atatürk Cumhuriyetinin Laiklik İlkesi*, (Haz. Ethem Ruhi Fiğlali, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.247–248.

anlayarak Kemalist dünya görüşünün akılcılık niteliğinin Atatürk'ü batılı anlamda ilim ve akla dayanan din sömürücülüğünden, çağdaş bir devlet kurma gayesinden alıkoymadığı aşikârdır.

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Atatürk yeni devleti her alanda geliştirmek istiyordu. Eğitimde, hukukta, sporda ve birçok alan gelişebilmek için birçok da alanda da yenilik yapmak gerekiyordu. Çünkü biliniyordu ki din kisvesi altında ülkenin her alanda gelişmesini engelleyici koyu bir taassup vardı. *“Her türlü yeni adımı, ıslahatı, din dışı, dine karşı diye engelliyorlardı. Din dışına çıkmayı akıllarından bile geçirmeyen padişahların özellikle askerlik alanında uygulamaya koydukları ıslahatları bile çok büyük tepkiler görmüş ayaklanmalar olmuş padişahlar öldürülmüştür.”*⁵⁴

Modern toplumlarda insan ilişkileri hiçbir dönemde olmadığı kadar birbirine bağımlı toplumsal dayanışmaya zorunludur. Toplumsal ilişkileri toplumsal uyum içerisinde yürütebilmek için bilimsel yöntemin gerçeklik ilkelerine uygun çoğunluğun özgür iradesiyle belirlenen kurumlar ve kurallar oluşturmak hiçbir dönemde olmadığı kadar zaruridir. Tanrısal nitelikli kuralları toplumun bir kesimi kabul etmekte bir başka kesimi tanımayabilmekte, farklı yorumlayabilmekte veya kutsallık ölçülerine ters bulabilmekte, öyleyse toplumsal yaşamın yürüyüşünü belirleyen kurallar ve kurumlar dinsel inançların değil bilimin ve demokratik siyasal sürecin çerçevesinde biçimlenecektir.⁵⁵

Sonuç olarak belirtmeliyim ki: Laiklik Atatürk'ün ve Türkiye Cumhuriyetinin olmazsa olmaz, ilkelerinden biridir. Tanyol'un belirttiği gibi *“Atatürk devrimlerinin özü laiklik kavramında özetlenir. Laikliği dini inanca karşı değil, yobazlığa, bağnazlığa ve her türlü sömürüye karşı düşünür.”*⁵⁶

Laiklik cumhuriyetin ortaya koyduğu yeni zihniyetin tamamlayıcısıdır. Atatürkçü laiklik, Batı modernitesinden almış olduğu laiklik kavramını Türk sosyal yapısıyla uzlaştırmaya çalışmış, dinin toplumsal yaşamdaki değiştirici, dönüştürücü etkisini kısıarak, dini bireysel yaşamın özgürlüğünde değerlendirmiştir.

⁵⁴ Cemal Avcı, *Atatürk Din ve Laiklik*, (Haz. Ethem Ruhi Fiğlali, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.67.

⁵⁵ Ozankaya, s.171–172.

⁵⁶ Cahit Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.157.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLET YAPISI

2.1. TÜRK DEVLET FELSEFESİ

Türkler birçok imparatorluk ve devlet kurmuşlardır. Kurmuş oldukları büyük devletlerin dünya devleti olma ideali vardır. Her ne kadar da batı eksenli düşünce kendi değerleri dışındaki sosyal, kültürel, siyasi yapıları yok saysa da tarihte bu kadar etkin olan bir millet değişen zamana ve sosyal koşullara göre merkezde kendi devlet felsefesini barındırarak devletler yönetmeye devam ede gelmiştir.

‘‘Batı uygarlığı adını verdiğimiz bu kültür ve devletler topluluğu kendi sosyal, ekonomik, kültürel, tarih görüşünü bütün bir insanlığın evrim şeması gibi ele almıştır. Bu uygarlığın dışında kalan İslam uygarlığı, Asya uygarlığı yok kabul edilmiş ya da Batıya etkisi bakımından düşünülmüştür. Hatta tarih çağları da ilk çağ, orta çağ, yeniçağ gibi kendi uygarlık çevresine göre şemalaştırmış ve bu bize de kabul ettirilmiştir. Biz bu şemanın dışında olduğumuz halde Okullarımız da hep bunu öğrenmişizdir. Asya toplumları arasında özellikle Türk toplumunun kendine özgü bir dünya görüşü ve devlet felsefesi vardır.’’⁵⁷

İslamiyet’ten önce Türklerde devlet toplumun varoluş kaynağı, ruhu gibiydi. Devlet bir soya aynı zamanda bir lidere bağlıydı. Lider ne kadar güçlüye devlete o kadar güçlü olurdu. Hâkimiyet babadan oğula geçerdi. Bu durum çokça taht kavgasına sebep oluyor ve devleti güçsüz düşürüyordu. Ancak Osmanlı devleti kardeş katlini caiz hale getirince bu durum değişti saltanat ve devlet yapısı güçlendirildi. Türk devlet felsefesinde devlet ile toplum arasında bütünleşme vardır. Uzun yıllar üç kıtada hüküm süren Osmanlı devletinin kendine has, batıya benzemeyen, sosyal ve idari teşkilatı batılı araştırmacıları şaşırtmıştır.⁵⁸

Avrupalılar kendi medeniyetlerinin kaynağını eski Roma ve Yunan uygarlığına dayandırırılar. Genel olarak hukuki, ekonomik ve kültürel şekillenmelerinin kaynağında Yunan ve Roma uygarlığı, ahlaki şekillenmelerinde ise Hristiyan dini bulunur. Batı

⁵⁷ Tanyol, s.92-93.

⁵⁸ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.172.

devletlerinin tarihsel gelişiminde sınıflı toplumsal yapı söz konusudur. Dolayısıyla Tanyol 'a göre Batının sınıflı toplumsal yapısı değiştiğinde devlet yapısı da değişir. Doğu batı farklılıkları ekseninde baktığımızda Doğu toplumlarında özel mülkiyet gelişmemiştir. Batıya özgü feodal bir süreç yaşanmamıştır. Bizde toplum devleti değil devlet toplumu şekillendirmiştir, devlet her şeyin üstünde saygın bir güçtür.⁵⁹ İşte devlet türlerinin gelişimini belirlemeye çalışan bu yaklaşım; Türk devlet felsefesinin gerek beslendiği kaynak itibariyle gerekse toplumsal yapısı itibariyle Batılı devlet felsefelerinden farklı olduğunu gösterir.

Türk devlet felsefesinin kaynağı Tanyol 'a göre mitolojidir. Doğu toplumları içersinde yer alan Türk devlet felsefesinin kaynağı Şamanizm, Batı toplumlarındaki devlet felsefelerinin kaynağı ise Yunan mitolojisidir. Türk mitolojisinde Tanrılar devletin hâkimiyet aracıdır. Onun emrine boyun eğler. Şamanlar büyüyle bütün üstün güçlü varlıkları devletin çevresinde toplama yeteneğine sahiptir. Yunan mitolojisinde doğa, Türk mitolojisinde devlet –insan –toplum ağır basar. Çok Tanrılı antik çağ dini Hristiyanlıkla birlikte varlığını yitirirken, Şamanist din görüşüyse İslami bir kılığa bürünerek devam etmiştir.⁶⁰

Şimdide Türk devlet tarihinde önemli bir yeri olan Osmanlı devlet yapısını anlamaya çalışalım.

*‘Osmanlı İmparatorluğunda devletin dayandığı ilmiye, kalemiye ve seyfiye Tanzimat’a kadar devam ederken, hiç değişmeyen ortak yanı, devleti temsil eden Osmanlı hanedanına karşı saygıdır. Yine ona göre Osmanlı Devleti sınıfsal bir yapıyı temsil etmez. Hanedan-ı Ali Osman soylular hiyerarşisine dayanan bir derebeyleri sınıfının temsilcisi değildir. Tam tersine gittiği yerde feodal yapıyı bozmuş, toprak kölesini devletle anlaşmalı bir köylü haline getirmiştir. Osmanlı devleti sınıfsal bir yapı değil, hiyerarşik bir kuruluştur.’*⁶¹

Osmanlı devletinin yönetim biçimi İslam’dan sonra kurulan Arap devletlerinin yönetim biçiminden de farklılık gösterir. Osmanlı devleti teokratik bir düzenle yönetilmemiştir. Devlet işlerinde ve politikalarda son söz daima padişaha aittir. Şeriat

⁵⁹ Özben, s. 19-21.

⁶⁰ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.93-94.

⁶¹ Cahit Tanyol, *Çankaya Dramı*, (2.baskı), İstanbul 2007, Altın Kitaplar Yayınevi, s.83.

ve devlet birbiriyle çelişmemiştir.⁶² Osmanlı devlet yönetiminde ve toplum yaşamında şer-i kuralları ve örf-i kuralları birlikte görmek mümkündür. İslam kültür ve medeniyeti Türk örf, adet ve törelerini etkilemiştir fakat yok etmemiştir. Tanyol’a göre bu anlayış şamanizmin İslam dini içerisinde de varlığını sürdürmesi Türk’e özgü Müslümanlığı “Türk Müslümanlığını” ortaya çıkarmıştır. İslami değerler Türk değerleriyle birlikte Türk’e özgü bir İslam anlayışı oluşturmuştur. Bu anlayış devlet felsefemizi de etkilemiştir.

2.2. TEOKRATİK DEVLET

Politikanın ve dinin iç içe olduğu, Tanrı gücüyle yönetilen devlete teokratik devlet denir. İmparatorluk Tanrı’nın yerine konmuş kişinin mülküdür onun buyruklarına karşı çıkılmaz. İmparatorun yaptıkları tanrısal nitelik taşır. Dinsel kanunlar yasaklamalar bireylerin vicdanlarını, yapacakları eylemleri baskı altına alabilir.⁶³

Teokratik devlet dini liderlerin ve dinsel kuralların yönetime hâkim olduğu devlet biçimidir. Tanyol, bir devletin teokratik devlet olabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususları şu şekilde belirtmiştir:

1. Devletin yöneticilerinin ve kurallarının dinsel kaynaklı olup olmadığına;
2. Hükümdarın devleti din adamı sıfatıyla yönetip yönetmediğine;
3. Hukuk sisteminin dinsel esaslara dayanıp dayanmadığına;
4. Kanun koruyucu olan din bilginlerinin hükümdar karşısındaki tutumuna dikkat etmek gerektiğini ifade eder.⁶⁴

İslam peygamberi hem devletin kurucusu hem de kanun koruyucudur. İslam’ın teokratik devlet özelliği dört halifeye kadar geçerli olmuştur. Hilafetin Emeviler’e geçmesiyle birlikte İslam’ın teokratik devlet niteliği giderek zayıflamıştır. Emeviler’ in tam olarak teokratik niteliklere sahip olduğu söylenemez. Hristiyanlıkta ise olay başlangıçta tam tersinedir. “Sezar’ın hakkını Sezar’a, Allah’ın hakkını Allah’a veriniz” diyerek dünya ile din işleri birbirinden ayrılmıştır.⁶⁵ İsrail peygamberlerinin Hz. İsa

⁶² Cahit Tanyol, “İrtica ve Şariat Ayrımı”, *Türk Henkel Dergisi*, Sayı: 146, Mart 1997, s.11.

⁶³ Hanri, Pena-Ruiz, *Laiklik Nedir?* Gendaş Kültür Yayınları, (Çev.: Ümran Derkunt) İstanbul 2007, s.46-47.

⁶⁴ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.112.

⁶⁵ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.112-113.

dışında hepsi devlet reisidir. Hz. Muhammet de devlet reisidir. Bu dönemlerdeki devletlerin kanunları dinsel esaslara dayanır. Devlet başkanının dinsel özelliği ve toplumsal hayatı düzenleyen kuralların dinsel olması sebebiyle, İsa dışındaki diğer peygamberler zamanındaki devletler teokratik nitelikleri barındırmışlardır.⁶⁶

Fakat Hristiyanlığın ikinci aşaması olarak kabul edilen dinin devlete meydan okuduğu dönemde bu durum değişmiştir. Roma devleti pek güçlü değildir. Din devletin birçok yetkisini ele geçirmiştir. Toplumu bir devlet gibi yönetmiştir. Bütün işlerin yürütülmesi Roma'daki bir merkeze bağlanınca hiyerarşik bir yapı oluşmaya başlamıştır. Sonunda papalık kurumu doğmuş ve en güçlü devlet başkanıyla boy ölçüşebilecek dini ve dünyevi gücü elinde bulunduran dinsel bir dünya devletinin başı olmuştur.⁶⁷

Papalık dünyanın egemenliğini ele geçirdiğinde kendisini şöyle meşrulaştırmıştır. “Herkes üstün otorite sahibine itaat etmekle yükümlüdür. Çünkü her otoritenin kaynağı Tanrısaldır. Otoritelere itaat Allah’a itaattir.” Propagandası yapılmıştır. Dünya devletinin başında sadece kral ve askerleri bulunmamaktadır, artık kral ve askerlerini de içine alan Tanrısal gücü de kullanan bir yönetim vardır. Kendisini Tanrı devletinin temsilcisi ve kurtarıcısı olarak gören papalık bütün ortaçağ süresince Hristiyanlar üzerindeki etkisini sürdürmüştür. Ayrıca papalık elindeki bir hayli geniş topraklarla, ekonomik gücün de sahibi durumundaydı.⁶⁸

Feodal dönemin sonlarına kadar kol gücüne dayalı üretim hayatı sınırlamıştır. Toplumsal dayanışmayı ise zorunlu olarak dinsel bir bağ sağlamıştır. Feodal yapı değişime kapalı özelliği bünyesinde barındırmıştır. Papazların soylu sınıfın dışındaki halka okuma öğretilmesini yasaklamaları, Japonya Tokuquva feodalitesinin yabancılarla her türlü teması yasaklaması gibi dünyanın her yerinde üretim ilişkilerinin sınırladığı bir yaşam söz konusu olmuştur. Yaşamı bilim düzenlemeyince toplumun dayanışma gereksinimi ve devamını ilahi kurallar belirlemiştir. Feodal dönemde henüz bilimi kullanarak yaşamı ve toplumsal ilişkileri düzenlemeyen insan, dinsel kurallarla idare edilmiştir.⁶⁹

⁶⁶ Cahit Tanyol, “Demokratik ve Teokratik Devlet”, *Cem*, Sayı: 54, Kasım 1955, s.10.

⁶⁷ Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayınları, İstanbul 1997, s.83.

⁶⁸ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.114-115.

⁶⁹ Ozankaya, s.75-76.

Avrupa feodaliteyi ve teokratik yönetimi yaşarken Osmanlı nasıl bir yönetim yapısına sahipti? Düşün hayatımızın birçok ismi Osmanlıyı bazen feodal, bazen de teokratik bir devlet olarak tanımlamışlardır. Bu iki tanımlama da Osmanlı Devletine yabancısıdır. Teokratik devlet örneğini tam olarak Roma'daki Katolik din devleti oluşturur. Osmanlı devletinin din adamları devletin görevlileridir. Devletin ebediyen ayakta kalmasını isteyen memurlardır. Osmanlı'da Hristiyanlığa benzer bir ruhban sınıf yoktur. Devletin üstünde herhangi bir din sınıfı güç oluşturmamaktadır. Ulemanın kendi başına devlet işlerini yönetmesi durumuna Osmanlı'da pek rastlanmaz. Bu durum ancak devlet otoritesi sarsıldığı zaman mümkün olabilmıştır.⁷⁰

Tanyol'a göre Osmanlı devleti binlerce yıllık bir tecrübeden teşkilatlanan Türk devlet geleneğine sahipti. Dolayısıyla Osmanlı Türk Devletini diğer batılı devletlerden ayıran en önemli özellik ise Asya'dan beri süre gelen topluma devletin biçim verme niteliğidir. Osmanlı devleti içerisinde yaşayan Hristiyanlar hukukta da adil olduğu için devletin teokratik olduğu duygusuna sahip olmamışlardır. Osmanlı devletinin teokratik olduğuna Hristiyanlardan çok ülkemizdeki batıcı aydınlar inanmışlardır. Padişahların dinsel eğitim aldıklarını ve halife olmalarını öne sürmüşlerdir. Tanyol "Kaynağı ister Allah olsun, ister kral, isterse parlamento, önemli olanın o kanunun içerik bakımından toplumun adalet duygusuyla çatışıp çatışmamasıdır. Bir kanunda ileri-gerinin ölçüsü, dinsel olup olmamakla değil, sadece haklı ve haksız yargısına göre değerlendirilmelidir."⁷¹ demiştir.

"Hilafet Osmanlı padişahlarına eklenen sembolik bir sıfattır. Osmanlıda ne padişah din adamı, ne de uygulanan hukuk sistemi dinseldir. Devlet şer'i hukuk yanında örfi hukukla yönetiliyordu. Osmanlı'da kalıplaşmış, donmuş bir şer'i hukuk hiçbir zaman uygulanmamıştır. Toplum ihtiyaçlarının gerektirdiği kurallara ve örfün gerektirdiği kurallara dinsel emirlere göre öncelik tanınmıştır. Allah adaleti emretmiştir, hukuk adaleti gerçekleştirmekle yükümlüdür. Bu amaçları benimseyen bir devlet teokratik değil laiktir. Bu sebeple Tanyol'a göre laik devlet ilkesi Türk devlet tarihinde gereksiz bir kavramdı. Bu sadece, Türkiye Cumhuriyetinin meşruluğuna ve

⁷⁰ Berkes, s.88-90.

⁷¹ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.97-176

devamına bir gerekçe olarak, hilafet ve saltanat kavramına bir antitez olarak ortaya atılmıştır.”⁷²

2.3. HİLAFAFET

Hilafet Kelimesi birinin yerine geçmek, vekâlet etmek, bir kimseden sonra onun yerini almak anlamına gelir. Halifelik dünya işleri ile ilgili bir kurumdur, Muhammed’den sonraki devlet başkanlığı kurumudur. Kendi zamanı için uygulanan bir yönetim biçimidir. Halife ilahi bir nitelik taşımayan siyasi bir kurumdur. Halife olabilmenin bir takım şartları vardır. Bilgili, erdemli, adaletli ve dinde içtihat yapabilecek düzeyde din bilgisine sahip olması gerekir. Halifenin belirlenmesinde ümmetin saygın temsilcilerinden oluşan kurulun önerisiyle veya genel bir seçime benzeyen biat ile işbaşına gelmesi esastır. Bazen de mevcut halifenin kendisinden sonra gelecek kişiyi belirlemesi tartışmayla kabul edilmiştir.⁷³

İslam’ın olgun, adaletli, refah devri olan Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali zamanından sonra halifelik kurumu bozulmuştur. Halifelik ilk oluştuğu şartlardan ve anlamından farklılaşarak bir nevi saltanat haline gelmiştir. Babadan oğula geçmeye başlamış, ümmetin güvenini almış birisinin halife olması durumu geride kalmıştır. Müslümanlar arasında taht kavgaları ortaya çıkmıştır. Emeviler’den sonra 750 yıllarında halifelik, Abbasi hanedanının eline geçmiştir. Halifelik Abbasi’lerde iken 909 yılında Mısır’da kurulan Fatımilerle birlikte başka bir halifelik doğmuştur. Aynı anda birden fazla halife olmuştur. Bu durum da halifelik kurumunu tüm müslümanların vekili olmaktan çıkarmış, bulunduğu devletin yönetim şekli içerisinde devlet başkanına verilen unvan olarak kullanılmıştır. Halifelik zamanla sorun haline gelmiştir. Cemel Olayı’nda ve Sıffin Savaşı’nda pek çok müslümanın kanının akmasına neden olmuştur.⁷⁴ Halifelik özünde ve tarihte birleştirici bir kurum olması gerekirken pratikte böyle olmamıştır. Aynı anda birden fazla halife olmuş, bir devletin halifesini diğer devlet kabul etmemiş ve benimsememiştir.

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu yıllarda hilafetle uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Uzun yıllar halifelik unvanını padişahlar kullanma gereği duymamışlardır.

⁷² Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.180-181.

⁷³ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s.13-14.

⁷⁴ İbrahim Ağâh Çubukçu, *Halifelik Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, s.11.

Yavuz Sultan Selim Mısır'ı aldığıında İslam dünyasında halifenin nerede yaşadığını dahi bilen yoktur. Bu varlığı dahi bilinmeyen halife o yıllarda Mısır'da yaşıyordu. Mısır alındıktan sonra Mekke ve Medine'nin anahtarlarını ve emaneti mukkaddese Mekke şerifinin oğlu vasıtasıyla Kahire'ye gönderilmiş Yavuz Sultan Selim'in hilafeti Mısırdan aldığı rivayeti bu olaydan çıkmıştır.⁷⁵

Yavuz Sultan Selim'e hilafet bir devir merasimiyle geçmemiştir. Zaten o devirde halifelik makamı Müslüman halklarda; tek, saygın, kudretli, din ve dünya işlerini düzenleyen bir kurum olarak varlığını sürdürmemektedir. Osmanlı tarihinde hilafete bir merasim sonucu sahip olunmaması demek, ne diğer Osmanlı padişahlarının ne de halkın hilafeti kabul etmedikleri anlamına gelmez. Osmanlı Uleması, İran'daki Sünni'ler Orta Asya'daki Müslümanlar Yavuz Sultan Selim'i halife olarak görüyorlardı. Pek de haksız sayılmazlardı. Zira Yavuz Sultan Selim İslam devletleri içinde en kuvvetli ve kudretli olan devletin hükümdarıydı.⁷⁶

Muaviye'den sonra gerçek halifelik ortadan kalkmıştır. Halifelik unvanı biraz güç kazanan, toprak sahibi olan İslam devletlerinin herhangi birinin ihtişamlı saltanatına destek olarak kullanılmaya başlanmıştır. Halkın kendisinin seçtiği bir devlet başkanlığı kurumu olmaktan uzaklaşmıştır. Halife demek Peygamber vekili demek haline gelmiştir. Halk arasında kutsallık taşımaya başlamıştır. Emeviler, Abbasiler ve Fatımiler kan dökerek güçlü olduklarında halife unvanına sahip olmamışlar mıdır? Son halife olarak bilinen Mutevekkil III. Mercidabık savaşında Sultan Selim'in karşı safında bulunmasına rağmen savaş sonunda Yavuz Sultan Selim'in yanında olamamış mıdır? O halde halife kim güçlüyse onun yanında olmuştur. O halde Sultan Selim'in en güçlü hükümdar olarak halife olmasına hiçbir engel yoktur.⁷⁷

Tarihi gerçekler böyle iken Osmanlı devleti halife unvanını ne zaman ne için kullanmıştır? Rus'larla yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) sırasında Rusların Ortodoks Hristiyanların himaye hakkını istemesi üzerine Osmanlı'lar da halife unvanına dayanarak Kırım Müslümanlarının manevi koruyucusu olduğunu belirtmiştir. Tanyol'a göre Osmanlı hanedanlığında Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar dinsel

⁷⁵ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.165.

⁷⁶ Satan, s.26.

⁷⁷ Mehmet Emin Bozarslan, *Halifelik ve Ümmetiçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul 1969, s.67-68.

hiçbir nitelik taşımayan devletler arasında sözü edilmeyen halifelik kavramı, Batının gözünde Papa'nın dinsel başkanlığına benzer bir anlam kazanmıştır. Papa nasıl ki Hristiyan Avrupa'nın başkanı ise Osmanlı Padişahları da bütün dünya Müslümanlarının başkanı olmuştur. Üstelik Osmanlı Padişahları aynı zamanda devlet başkanıdır.⁷⁸ Yavuz Sultan Selim'in Devlet Başkanlığı Batıdaki krallık gibi veraset yoluyla babadan oğula geçen bir yönetme şekli idi. İslamiyet'in özünde var olan halifelik kavramı gibi demokratik Cumhuriyet'e benzer halkın görüşüyle Devletin başına getirilen kişi gibi değildi.⁷⁹ Ne Yavuz Sultan Selim'in ne de diğer Osmanlı Padişahlarının halifeliği bu ilk oluşturulduğu manada kullandıkları söylenemez. Halifelik Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra Batıdaki Papalığa benzer bir kurum haline gelmiş Müslümanların dünyasında dinsel bir nüfuz merkezi halini almıştır. Sonradan bu unvan 2. Abdülhamit tarafından Batıya karşı kullanılmıştır.

Tanyol'a göre Abdülhamit ' Halife-i ruyu zemin' unvanını ve Panislamizm akımını hem ülke içinde hem de ülke dışında uzun yıllar boyunca akılcı bir şekilde kullanmıştır. Birçok Müslüman ülkeyi kendi egemenliği altında bulunduran İngiliz İmparatorluğu için Osmanlı Padişahlarının aynı zamanda İslam âleminin dini lideri olması sömürü düzenini korkutmuş ve tedirgin etmiştir. 1876 Kanun-u Esaside içeride daha etkin olarak kullanılabilmesi için halifelik yeryüzündeki Müslümanların koruyucusu olarak zikredilmiştir. Halifelik unvanının önemini kavrayan Abdülhamit, bu unvanı her fırsatta Batıya karşı bir güç unsuru olarak kullanmıştır.⁸⁰

Osmanlı Devletiyle zaman zaman iyi geçinmeye çalışan İngiltere Müslüman sömürgeleriyle yaşadığı problemleri aşmak için halifelik nüfuzundan yararlanmıştır. 1857 senesinde Hindistan'da yaşanan büyük ayaklanmada halifelik nüfuzundan yararlanmak istemiştir. Bunun üzerine halife Hint Müslümanlarına mektup göndererek İngiltere ile iyi geçinmelerini, isyana katılmamalarını istemiştir. Bütün camilerde okunan bu mektup isyanın bastırılmasında etkili olmuş ve İngiltere'yi halifeliği Müslümanlar üzerindeki etkisi üzerine tekrardan düşünmeye itmiştir. Abdülhamit kendisinin gerçek halife olduğunu belirten broşürler, risaleler yayınlamıştır. İslam

⁷⁸ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.165.

⁷⁹ Bozarslan, s.171.

⁸⁰ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.166

âleminin önemli âlimleri İstanbul'a davet edilmiştir. Abdülhamit'in halifeliğine muhalif olanların arkasındakilerin kâfirler olduğu propaganda edilmiştir.⁸¹

Öyle anlaşıyor ki tarihte halifelik kurumunun kitleleri manipüle etme ve iktidarı ele geçirme gücünden uzaklaştıkça önemi azalmıştır. Halifelik Batı Dünyasında Müslüman sömürgeleri tek bir merkezden kolayca yönetme imkânı olarak görülmüş, Papalığa benzer bir kurum haline gelmesi desteklenmiştir. Tanyol'a göre hilafetin önem kazanmasının üçüncü aşaması kurtuluş savaşı ve cumhuriyetin kuruluşu dönemleridir. Abdülhamit'in hilafetle ilgili politikaları milli mücadeleye olumlu etkiler yapmıştır. Kurtuluş savaşı sonrasında hilafet yobazların elinde halk egemenliğinin karşısına konumlandırılmıştır. Din sömürücüleri hilafeti dinin ayrılmaz parçası olarak göstermiş, hilafetin kaldırılmasıyla dinin zarar göreceği propagandasını yapmışlardır. Laiklik kavramını ise hilafet karşıtı dinsizlik olarak yorumlamışlar ve halka bu çarpık yorumlarıyla anlatmışlardır. Hilafet, saltanatın ve dinin yanında, laiklik ise saltanatın ve dinin karşısında bir kavram olarak halka sunulmuştur.⁸²

Milli Mücadelenin Ankara'daki hükümet tarafından kazanılması kurtuluşun komutanlarına “ Saltanatı kaldırabilme hakkı” veriyor gibi düşünülmüştür. İstanbul hükümeti milli iradenin ve Ankara hükümetinin yanında olmamıştır. Kurtuluşu halkta aramayanlara nasıl hitap edilmeliydi? Trakya'yı teslim almaya gidecek Refet paşanın padişaha nasıl hitap edeceği tartışılmış ve sonunda çözüm bulunmuştur. Padişaha sadece “ halife hazretleri” diye hitap edilmiştir. Bu olaydan anlaşıldığı gibi Kurtuluşun mimarları saltanatı fiilen ortadan kaldırmışlardı. Halkın egemenliğinin üstündeki kurumların ilki yok sayılmıştır.⁸³

Osmanlı sultanı Vahdettin aynı zamanda kendisini halife olarak görmüş, Şeyhülislam ile birlikte dini, vatani, namusu, kutsal değerleri için savaşan halkın ve kurtuluş komutanlarının karşısında yer almıştır. Ankara'daki irade de bu durumun akabinde İstanbul hükümeti aleyhine fetvalar çıkarmıştır.⁸⁴

Yakın tarihimizden bu kesiti sunmaktaki amacımız, anlaşıldığı üzere din kutsalını kullanan halifelik kurumunun Müslüman toplumu ne kadar etkileyebileceğini ve nasıl

⁸¹ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s.32-33

⁸² Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.167.

⁸³ Satan, s.139.

⁸⁴ Bozarslan, s.77-78.

sömürebileceğini anlatabilmektedir. Bu durum dinin Türk toplumunun kaderini etkileyen dönüştürme kapasitesine bir kez daha örnek oluşturur. İstanbul hükümeti ile Ankara hükümeti birbirine zıt olan iki farklı görüş, birbirlerini din düşmanı ilan edilebilecek fetvalar verebilmişlerdir. Bu fetvalardan elbette biri dinin özüne yakın ve doğru olan olacaktır fakat biz buna değinmeyerek dinin geçmişte sömürülmeye ne kadar müsait olduğunu vurgulayacağız.

Padişah Vahdettin İstanbul'dan ayrıldıktan sonra 18 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış, TBMM Abdülmecit efendiyi halife olarak seçmiştir. Kısa bir süre içinde Halife Abdülmecit, cumhuriyet karşıtlarının, eski rejim yanlılarının umudu haline gelmiş ve bu kişiler tarafından desteklenmiştir. Abdülmecit bu destekle siyasal demeçler vermeye başlamıştır. Birçok İslam ülkesi kendisine bağlılıklarını bildirmiştir. Halifelik cumhuriyet karşısında bir güç unsuru olmuş ve inkılâpların karşısında engel oluşturur hale gelmiştir. Sembolik bir makam olan halifelik hiç olmadığı kadar siyasi bir alternatif halini almıştır. Halkın egemenliğine dayanan cumhuriyet rejiminin kuşkusuz devlet içinde başka bir devlete tahammülü olmayacağı için 3 Mart 1924'de Halifelik kaldırılmıştır.⁸⁵

Hilafet kurumu ile ilgili Atatürk Şunları Söyler:

“Din bilginleri içinde hainleri koruyanlar kötü davranışlarını Şeriata (dinsel yasalara) uygunmuş gibi gösterenler ve böylece kötülüğe araç olan insanların yüzündendir ki, dört halifeden sonra din, daima siyaset aracı, menfaat aracı ve baskı aracı yapılmıştır. Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir.” Hilafeti kaldıran irade din düşmanı değildir. Aksine dine karşı hassas, saygılı dini, Allah ile kul arasında bir bağ olarak görür. Din ve ibadet özgürlüğünün destekleyicisidir. Yalnız dinsel bir inancın siyaset aracı olarak kullanılmasına karşıdır.⁸⁶ Tanyol'a göre Atatürk laikliği, görünüşte hilafete gerçekte bağnazlığa, yobazlığa, tutuculuğa karşı bir baraj olarak görür. Halifelik Cumhuriyet rejiminin her türlü yeniliğine karşı bir engel teşkil edecekti. Tanyol günümüze kadar sürüp gelen olaylardan anlaşılacağı üzere Halifeliğin kaldırılmasında Atatürk'ün haklı olduğuna dikkat çeker. Yani Türkiye'de halifelik kaldırılmasaydı, halifeliğe yandaş çeşitli muhalefet partileriyle birlikte Atatürk'ün

⁸⁵ Mithat Atabay, *Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi – 2*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010, s. 14

⁸⁶ Durmuş Koray, *Neden Atatürk Niçin Laiklik*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003, s.467.

düşlediği çağdaş uygarlık düzeyinin hayalden ibaret olacağını belirtir. Ona göre halifeliğin kaldırılmasıyla dinin sömürülmesi engellenmiştir. Aynı zamanda yobazlığın önemli bir din sömürü aracı ortadan kaldırılmıştır. Çağdaşlaşma yolunda yapılan yenilikler hızlanmıştır.⁸⁷

Son tahlilde Peygamberden sonra devlet başkanlığı kurumu olarak ortaya çıkan hilafet dört halifeden sonra bir iktidar ve baskı aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Daha sonra zamanla önemini yitirmeye başlamıştır. Son olarak Osmanlı devletinin son zamanlarında Müslüman kitleyi en kolay yoldan yönlendirme ve yönetme aracı olarak gerek Osmanlı devleti için gerekse Batı için imkân sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş aşamasında dinsel sömürü aracı olarak kullanılan hilafet 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır. Tanyol'un deyimiyle: Laiklik, Hilafet ve Saltanata karşı bir antitez olarak devrim listesinde yerini almıştır.

⁸⁷ Tanyol, Atatürk ve Halkçılık s.171.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ BÜYÜK DİN VE LAİKLİK

3.1. İSLAMİYET VE LAİKLİK

Öncelikle hangi din olursa olsun içinde bütünüyle laiklik ilkesini bulmak mümkün değildir. Hiçbir din insan hayatından bağımsız olamaz. Özellikle İslam dini gibi insan hayatıyla diğer dinlere göre daha fazla ilgili bir dinde laikliğin özünü aramak imkânsızdır. Ama Tanrıyı dünya egemenliğinin kaynağı gören, Tanrı adına iş gördüğü inancıyla bu gücü paylaşmaya yanaşmayan bir ruhban sınıfına göre, din sömürüsüne karşı milli iradenin, istişarenin, aklın doğruluğunu olumlulayan İslam dini, laik zihniyete yakın bir dindir denilebilir.⁸⁸

Fransız ihtilalinden sonra özellikle Fransa’da dinle demokrasi birbirine zıt değerlermiş gibi düşünülmüştür. Oysaki İngiltere’de din ile demokrasi uzlaşmış ve ortak değerler üretmede birbirini tamamlamıştır. Fransız ihtilali dinle çatıştığı için büyük sarsıntılarla gelişmesine devam etmiştir. Aslında Fransa’da dinle demokrasiyi uzlaştırmayan tutumun arkasında ihtilale öncülük eden filozofların da payı büyüktür. Örneğin Voltaire’a göre ahlak dâhil dinin etkisinde kalan her şey kötüydü. Fransa’da dinle demokrasinin uzlaşmaz tutumu bizde de oluşturulmaya çalışılmıştır. Demokrasi ve İslamiyet arasında yapmacık bir düşmanlık meydana getirilmiştir. Din doğal bir kurumdur. İnsan sadece düşünen bir varlık değil, aynı zamanda inanan bir varlıktır. Fransız filozofu Lamettrie’nin makine adam eserinde anlattığı şey gerçeklikten uzaktır. İnsan robot değildir. Modern yaşamın gereklilikleri arasında dinsizlik şartı yer almamalıdır. Dinsiz birey olabilir fakat toplum olamaz.⁸⁹

Laiklik Türkiye cumhuriyetinin en temel ilkelerinden biridir. Cumhuriyetimiz çağdaşlığın kilidini laiklikle açmıştır. Laiklik kavramı kullanıldığında genelde sadece din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak olduğu anlaşılır, oysa laiklik aynı zamanda bireylerin vicdan ve ibadet hürriyetini devlet eliyle güvence altına almayı da kapsayan

⁸⁸ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İslamiyet ve Laiklik*, (Haz.: Ethem Ruhi Fiğlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.213.

⁸⁹ Cahit, Tanyol, “İslamiyet Sosyal Alanda Gerçeği Ölçü Aldı”, *Güneş*, 10 Haziran 1987, s.7.

bir kavramdır. Bütün dinlerin kamu düzenine ve milli çıkarlarımıza ayrı düşmedikçe cumhuriyetimiz tarafından saygı görmesi amaçlanmıştır. Herhangi bir dinin özel çıkarlar ve maksatlar için kötüye kullanılması ve siyasete alet edilmesi ancak laiklik ilkesi sayesinde önlenabilir. Laiklik ilkesi sayesinde insanlarımızın inananlar veya inanmayanlar, ibadetini yapanlar veya yapmayanlar diye ayrıştırma ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Zaten bizim inancımızda imanın takdiri Cenab-ı Allah 'a aittir. Kişi veya gruplar bir başka kişinin veya grubun imanı noktasında hüküm veremezler.⁹⁰

Laiklik insanların dinsel hayatlarını engelleyen veya dindar vatandaşlara antipati barındıran yönetim kavramı değildir. Aksine farklı değerler ve inançlar arasında toplumsal uyumu ve işleyişi inşa etmede rol oynayan, modern çağın yönetim özelliğidir. Türkiye’de kendini dindar olarak tanımlayanlar ile laik olarak tanımlayanlar arasında bir gerilim vardır. Bu gerilimin nedenleri arasında dindarlar laikliğin, dini pratikleri engelleyici bir işlevi olduğunu düşünürken; laikler ise dini inanç ve pratiklerin toplumsal hayatta görünmesinin laikliği ortadan kaldırdığını ve laikliğe karşıt olduğunu düşünürler.⁹¹ Cumhuriyet sonrası Türk toplumsal hayatını şekillendiren iki ana blok laikler ve dindarlar olmuştur. Genelde toplumun enerjisi laikler ve değerleri, dindarlar değerleri rekabetinde tüketilmiştir. Her ikisi de değerlerini önemsemiş, koruyup yaşatma konusunda rekabet etmiştir. İkisi arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir çatışma vardır. Bu durum Türkiye’de laiklik ve din özgürlüğü yaşanırılığının dünyadakilerden farklılığını oluşturur.

İslamiyet’te laiklik mümkün müdür? Sorusuna Tanyol İslamiyet’te Avrupai bir manada laikliğin olmayacağını belirtir ve bu durumu anlayabilmek için her iki dinin doğuşunu hazırlayan sosyal şartların her iki dinin insanlığa getirdiği yeni hükümlerin neler olduğu göz önüne almak gerektiğini vurgular. Hazreti Muhammed Mekke’de daha fazla vaiz ve nasihtir. Mekke ayetlerinin karakteri bize onun ahlaki şahsiyetini gösterir. Mahiyeti itibariyle kısmen Hristiyanlığı andırır. Fakat Medine’deki peygamber artık bir vaiz değil, devlet kuran, kanun koyan bir teşkilatçıdır. Mevcut cemiyete karşı, Hristiyanlıkta olduğu gibi pasif bir mukavemet göstermekle yetinmemiş, onda bir inkılâp yapmayı gaye edinmiştir. İslâmiyet tam bir sosyal din olmuştur. Bu dinin

⁹⁰ Avni Akyol, *Laiklik ve Din Öğretimi, Milli Eğitim Basımevi*, Ankara, 1991, s.10-11.

⁹¹ Hasan Yücel Başdemir (Ed.) *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Liberte Yayınları, Ankara 2011, s.147.

peygamberi dünya nizamına yeni istikamet vermeye memurdur.⁹² İslamiyet'in ve Hristiyanlığın hükümlerindeki farklılık ve İslamiyet'in yoğun olarak yaşandığı sosyal yapı laikliğin Avrupai manada yaşanmasına olanak sağlamaz fakat bu durum modern zamanın ürettiği laikliği İslam sosyale uygun olarak yeniden yorumlanması imkânlılığını ortadan kaldırmaz.

‘Fransız ihtilali, dinle devleti ayırırken, İsa'nın ‘Kayzer’in hakkını Kayzer’e Allah'ın hakkını Allah'a veriniz.’emrini yerine getirmek suretiyle onun devlete müdahalesini bertaraf etmiştir. Çünkü Hristiyanlık, devlete haksız olarak müdahale etmiş ve onu, kendi değişmez nasları ile idare etmeye, engizisyon mahkemeleriyle, yürüyen ve değişen dünyayı durdurmaya çalışmıştır. Hâlbuki İslamiyet, hiçbir devirde engizisyon kurmamış, dünyayı durdurmak istememiştir. Tam tersine dünyayı ve devleti hayra teşvik eden bir ışık olmuştur. Laisizm, ancak hayata müdahale eden dinler için düşünülebilir.’⁹³

Peki, laiklik İslamiyet'te Hristiyanlık'ta olduğu gibi olabilir mi? Tanyol aynı nitelikteki laikliğin her iki dinde yaşanmasının mümkün olmayacağını düşünür. Batıda Fransız ihtilali ile başlayan laiklik özü itibariyle Hristiyanlığa aykırı değildir. Laiklik batıda uygulandığı zaman İsa'nın emirleri tekrardan yerine getiriliyor gibiydi. Çünkü Hristiyanlık dininin özünde ‘ Kayzer'in hakkını Kayzer'e Allah'ın hakkını Allah'a veriniz’ hükmü vardır yani Hristiyanlık dininin devleti yönetme iddiası yoktur. Aksine devlet alanı ile dinsel alanı ayırmaktadır. Laiklikle beraber saltanat haline gelmiş kilise kendi alanına çekilmekte ve Kayzer'in hakkı teslim etmektedir. Bu anlamdaki bir laiklik İslamiyet'te mümkün olamaz.⁹⁴ Laiklik konusunda iki dinin özü ve laikliğe konumu farklı olsa da bu İslamiyet'le laik anlayışın hiçbir şekilde bağdaşamayacağı manasına gelmez.

Laiklik konusu düşünülürken İslamiyet'in ortaya çıktığı tarihsel dönemdeki Arap toplumsal yapısı da düşünülmelidir. İslamiyet tarih sahnesine çıktığında ilk muhatabı olan Arap toplumu siyasi bir teşekkül değildi. Bu yapıda İslam dinini yaygınlaştırmak için sosyal ve siyasal örgütlenme gerekmiştir. İnsanlar arası ilişkileri düzenleyen hak,

⁹² Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.257.

⁹³ Cahit Tanyol, “Hayat ve Laiklik Karşısında İslamiyet”, *Yeni Sabah*, 30 Kasım 1951,s.2.

⁹⁴ Doğan s.68.

adalet, ahlâk kavramlarının içi boştu. Toplumsal yapı kabile örgütlenmesini en ilkel düzeyinde ailelerin birbirine uyguladıkları güç dengesi üzerine kuruluydu. İslamiyet toplumsal yapıya mesajını iletmek için soysal-politik örgütlenmeye gereksinim duymuştur. Bu nedenle din ve devlet batıdaki gibi iki ayrı kurum olarak görülemez.⁹⁵

İslamiyet sadece bir inanç sistemini değil, aynı zamanda bir hukuk ve devlet biçimini de içermektedir. Kısa zamanda dünyanın birçok coğrafyasına yayılmış ve imparatorluk haline gelmiştir. Bu imparatorluk içerisindeki halkların farklı toplumsal yapıları, örfleri, adetleri bulunmaktadır. Doğal olarak Mekke ve Medine sitelerinin örf ve adetlerine uygunluk taşıyan hukuk ve devlet anlayışı imparatorluk içerisinde bulunan halkların tamamına uygunluk göstermeyecek Kuran'ın dünyevi hayat üzerine ve Mekke Medine toplumuna yönelik hükümleri, değişen zamana ve toplumsal şartlara göre yeniden yorumlanacaktır. Tanyol toplumsal değişime olanak sunan İslam dininin bu özeliğini şu sözleriyle ifade eder: *“Elbette ki gittikçe evrensel bir din ve devlet sistemi haline dönüşen İslamiyet'in zaman ve mekânın koşullarına ayak uydurması ve Kuran'da ayetlerin amaç ve niteliklerine göre tasnif edilmesi gerekiyordu.”*

Tanyol'a göre hukuk ve kelam bilginleri Kuran'daki ayetleri üç kısma ayırır:

- 1) İnanca ait emirler
- 2) İbadete ait emirler
- 3) Muamelata ait emirler⁹⁶

Kuranın inanç ve ibadete dair kuralları hiçbir biçimde değişmez ancak muamelata dair emirleri yani dünya yaşamına ilişkin kuralları yaşadığımız zamana göre yeniden yorumlanabilir. Kuşkusuz dinlerin esas hükümleri değişmez niteliklidir. İslam dininde de dünya yaşamına ilişkin kurallar olduğu için değişime ihtiyaç vardır. Değişim kitabın dünya işlerine yönelik hükümlerinin değişen zaman ve toplumsal yapıya göre yeniden yorumlamasının yapılmasıdır. Kuran değişmez, ayetler yüce peygamberin ilettiklerinin aynısıdır. Sayısız hafız tarafından ezberlenmiş aynı zamanda yazılı bir biçimde muhafaza edilmiştir. Bugünkü Kuran'ın aslı bozulmamıştır. Hiç kimse Kuran'ı yeniden yazmayı ve değiştirmeyi aklından dahi geçirmez. Değişimden kastımız bu değil zamanla ekonomik, sosyal, teknolojik koşulların ortaya çıkardığı yeni durumlara göre

⁹⁵ Faruk Erginsoy, *İslâm Sol düşünce ve Laiklik*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2009, s.106–107.

⁹⁶ Tanyol, *Neden Türban /Şeriat ve İrtica*, s.60–61.

yeniden yorumlama ihtiyacından doğan gerekliliktir. Kuran'ın birçok yerinde bilimin ve hayırlı işler işlemenin önemsendiği, bağınazlıkların karşısında olduğu görülür ki zaten Kuran-ı Kerim cahillik döneminin devrimidir.⁹⁷

Bir insanın Müslüman olabilmesi için kelime –i şahadetteki Allah'ın tekliğini Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu dil ile söylemesi kalp ile tasdiklemesi yeterlidir. Tanyol kelime-i şahadeti inanca dair emirlerin özeti gibi görür. İnanca ve ibadete ait emirlerin zamanla değişmeyeceğini, Allah ile kul arasında olduğunu muamelata ait olanların ise dünya işlerini düzenleme ile ilgili ayetler olduğunu ifade eder.⁹⁸

Laiklik bir bakımdan din ve vicdan hürriyeti, ibadet hürriyeti, ayin hürriyeti gibi kişinin temel hak ve özgürlüklerini korumak için de vardır. Osmanlı idaresinde devletle dinin münasebetleri kendine özgü biricik yapısıyla Türk örfü ve İslam kurallarıyla birleşerek düzgün bir şekilde yürümüştür. Batı Avrupa'da öyle zaman olmuştur ki kilise tamamıyla devleti hâkimiyeti altına almıştır. Devlet ve insanlık pozitivist süreçle birlikte kilisenin bu tahakkümünden kurtulma imkânını bulmuştur. Laikliğin dünya sahnesine çıkışının en önemli aşaması insan aklının sömürüye karşı uyanışıdır.⁹⁹

İslam'da Ruhban sınıfı yoktur. Allah ile kul arasında onların günahlarını bağışlayacak kimse yoktur. O halde İslam'ın Allah ile kul arasında hiç kimsenin olmadığını belirten akılcı yapısı ve bunun gibi birçok özelliği itibariyle laikliğin Hristiyanlık dışında da yaşanabileceğini imkânlı kılar.

Hem inananların dinine saygı göstermek onları incitmemek hem de akılcı tarafsız modern kurallarla devleti yönetmek nasıl başarılı?

İslamiyet sadece ferdi ve manevi hayatı düzenlemez aynı zamanda devlet hayatını ve sosyal hayatı düzenleyecek kuralları da içerir. “*İslam dini Müslümanlar camiasının ilahi nizamıdır.*” İslamda din sadece bireysel hayat nizamı olsaydı, kişi kendi hayatında ve ailesinde dindar, sosyal hayatında laik olabilirdi. Hâlbuki İslam inanç ve ibadet kaidelerinin yanı sıra hukuk ve ahlak kurallarını da içerir. Müslüman'ın İslam hukukuna

⁹⁷ Erüreten, s.151.

⁹⁸ Tanyol, *Neden Türban /Şeriat ve İrtica*, s.62.

⁹⁹ Kazım Güleçyüz, *İslam Demokrasi Laiklik (Mülakatlar Süleyman Demirel)*, Yeni Asya Neşriyatı, İstanbul 1991, s.36.

ve ahlâkına uyması gerekliliği İslam ve laiklik konusunun çözümlenmesi, açıklanması, en çetin konusunu oluşturur.¹⁰⁰

İslam hukuk sisteminde topluma ve devlete zarar veren her şey toplum ve devlet çıkarına göre çözümlenmiştir. İslam dininin Resulü, Kuran'ın bütün emirlerini doğma olarak teklif etmiş olsaydı yaşamı ölüme döndürmüş olurdu. Oysa toplumun sürekli bir değişme içinde olduğu değişmelere yeni yorumlar yapılması gerektiği İslam dininin temel ilkesidir. Nitekim de böyle olmuştur Örneğin Hac ibadeti belli varlık koşullarına sahip insanlar için geçerlidir. Borca batmış bir devletin hacı yasaklaması olasıdır. Çünkü burada toplumun zararı konusudur. Endülüs Emevileri zamanında ve Atatürk döneminde benzer nedenlerle hacca izin verilmemiştir.¹⁰¹

İslam total olarak bir “an” daki formunda metafizikleştirilen bir tarih değil, tam tersine tarih içinde olup biten, tarih ile etkileşime giren bir niteliğe sahip olmuştur. “İslam’ın bu özelliği İslam’ı tarihin her döneminde dinamik kılmıştır. İslam Peygamberi kendisine gelen mesajı toplumsal dinamiklerden istifade ederek yeniden aktif kılmıştır.¹⁰² Diğer dinlerde ki donukluk ve değişmezlik İslamiyet’te yoktur. Bazı hükümler zaman ve mekâna göre değişebilir. İslam hukukun da zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi caizdir ilkesi vardır. Tanyol bu ilkeyi esas alarak İslamiyet’te laik bir karakter olduğundan bahseder. Son tahlilde İslamiyet’te Hristiyanlıktaki gibi bir laikliğin olması mümkün değildir. İslamiyet başlangıcı itibariyle dini bir devlet olarak gelişmiştir ayrıca Kuran’da toplumsal hayatı düzenleyen birçok kural vardır. Hristiyanlıkta ferdin hayatını düzenleyen kurallar zamanla kilise tarafından toplumu şekillendirmek ve yönetmek gayesiyle Hristiyanlık dejenere edilmiştir. Laiklikle birlikte dejenere olan Hristiyanlık tekrar başlangıçtaki gayesine dönmüştür.¹⁰³

Laiklik doğuşu itibariyle Hristiyanlığın ahlaki ve ferdi karakterinden sıyrılıp sosyal ve siyasa karaktere dönüşmesini önleme hareketidir. Oysa İslamiyet doğuşu itibariyle dini bir devlet olarak var olmuştur. Din, devlet yönetimi, hukuk kuralları iç içedir. Kuran insan hayatının muhatap olabileceği toplumsal kuralları ve insan yaşamını düzenleyici hükümleri içerir.

¹⁰⁰ Başgil, s.160.

¹⁰¹ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.159.

¹⁰² Tekin, s.33 – 34.

¹⁰³ Doğan, s.68-69.

Tanyol'a göre;

“Hristiyanlığın vicdana dayanan bir ahlaki insanların ruhunda kurmak istediğini, İslamiyet’in ise tamamen hukuki bir din olduğunu söyler. Bu nedenle İslam ahlaki Hristiyan ahlaki gibi yumuşak değildir, kalbe seslenmez, akla hitap eder. Onun emirleri, Kant ahlaki gibi katıdır. Bunun nedeni ise hukuki karakterde olmasıdır. Hukuk ise devletten ayrılmaz. İşte bu nedenle “Avrupalıların anladığı manada” laikliği kabul edebilmemiz için ancak Hristiyan olmamız lazımdır. Bu nedenle biz laikliği Avrupa’dan aynen alamayız.”¹⁰⁴

Sonuç olarak Tanyol Avrupai anlamda bir laik anlayışı mümkün olamayacağını düşünür. Peki, İslamiyet’e uygun bir laik anlayış mümkün olabilir mi sorusunu akla getirir. Buradan hareketle Tanyol dine ve devlete zarar vermeyecek bir laik anlayışı düşünür ve araştırır. İslamiyet diğer dinlerden farklı olacak zaman ve mekâna göre bazı hükümlerin değişebilmesi sosyal bir ilerlemeye açık olduğunu gösterir. Tanyol önce gelen ayetin sonra gelen ayeti değiştirmesi veya tamamen kaldırabilmesi özelliğini İslam hukukunda zamanın değişmesiyle bazı hükümler değişmesi caizdir düsturuyla destekler.¹⁰⁵ Son tahlilde Tanyol dine ve devlete zarar vermeyerek gerçekleşecek laik anlayışın imkânını İslamiyet’in sosyal ilerlemeye açık bir din olma ilkesiyle mümkün kılar.

3.2. HİRİSTİYANLIK VE LAİKLİK

İsa’nın tebliğ ettiği din olan Hristiyanlık, Yahudiler ve Roma tarafından tahrif edildikten sonra inanç ve amel açısından bambaşka, özünden uzak bir din haline gelmiştir. Romalılar Hristiyanlara karşı miladi dördüncü yüzyılın ilk çeyreğine kadar baskı ve şiddet uygulamışlardır. Bu durum imparator Konstantin Hristiyanlığın başına geçene kadar devam etti M.S 325 yıllarından sonra papazlar İncillerin hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğuna yönelik kararlara bulundular. Roma’nın Hristiyan olmasıyla putperest fikirleri de Hristiyanlığın içine girmiştir.¹⁰⁶ İsa’nın tebliğ ettiği din zamanla tahrif edilmiş ve yeni kültürlerle birlikte özünden uzaklaşmıştır. Kilise

¹⁰⁴ Cahit Tanyol, “İslamiyet’te Laiklik Nasıl Düşünülmelidir”, *Son Telgraf*, 4 Temmuz 1948, s.3.

¹⁰⁵ Cahit Tanyol, “İslamiyet’te Laiklik Nasıl Düşünülmelidir?”, *Son Telgraf*, 18 Temmuz 1948, s.3.

¹⁰⁶ Rauf Pehlivan, *Bitmeyen laiklik kavgası*, Motif yayınları, İstanbul 2007, s.64-65.

Ortaçağ'da mutlak bir egemenlik haline dönüşmüştür. Hristiyanlık devlete hâkim olan din halini almıştır. Kiliseye karşı çıkanlar cezalandırılıyor, kilisenin öğretileriyle çelişenler ağır cezalara çarptırılmıştır. Sosyal hayata, insan yaşamına ilişkin her türlü kuralı, cezayı koyanda uygulayanda kilise olmuştur.¹⁰⁷

Oysaki Hristiyanlık İsa'nın “ Sezar'ın hakkını Sezar'a veriniz” sözüyle kesin olarak dünya işlerini dünyanın yöneticilerine bırakmıştır. Hristiyanlık dünya nizamına değil, insanın içsel dünyasına seslenmiştir. Hristiyanlık gelişimini doğduğu Suriye topraklarında değil, Roma'da sürdürmüştür. Roma'da o dönemde geniş halk kesimleri açlık, adaletsizlik sefalet içinde yaşarken, yönetenler ise zenginlik ve eğlence içerisindeydi. Tanyol'a göre “ *her sefalet, insanları efsanevi ümitler dünyasına atar*” o dönemdeki Roma'nın halkı da Tanyol'un ifade ettiği gibi bir ümit kapısı aramıştır. İnsanlara yardımlaşmayı, paylaşmayı telkin eden İsa'nın dini geniş halk kesimlerinin iç dünyasında yeşermiştir.¹⁰⁸

Tanyol İsa'nın fikirlerini iki esasta toplamak mümkündür der.

1. Biri yanağına tokat vurursa öbür yanağını uzat
2. Ekmeğini yakınlarıyla paylaş

Bu insancıl öğretileri olan din insanlara dünya hırslarını ve çektikleri zulümleri unutturdu saadeti Tanrı'nın şehrinde aradılar. Böylece Hristiyanlık yavaş yavaş Roma'da ve Avrupa'da yayılmaya ve teşkilatlanmaya başlamıştır. Papalık kurumu oluşmuştur. Dünya ve ahretin saltanatı Kilisenin ve Papanın eline geçmiştir.¹⁰⁹ Esasında devlet işleriyle alakalı olmayan Hristiyanlık, zamanla tahrif olmasıyla hem dünyayı yönetir hale gelmiş hem de ahreti yönetir hale gelmiştir. İsa peygamber “ Sezar'ın hakkı Sezar'a!” diyerek yeryüzünde hükmedenler kimse, onların kurallarının geçerli olacağını baştan teslim etmiştir. Hristiyanlıkta devlet arasında otorite çekişmesinin olmamasının nedeni daha doğarken Hristiyanlığın sesleniş hedefinin dünya saltanatı değil bireyin vicdanı olmasıdır.¹¹⁰

¹⁰⁷ Durmuş Koray, *Neden Atatürk Niçin Laiklik*, (1.Baskı), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003, s.398.

¹⁰⁸ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.256.

¹⁰⁹ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.256-257.

¹¹⁰ Erim, s.17.

Avrupalı milletler din ve devlet işlerini birbirinden ayırdıkları zaman aslında İsa peygamberin dünyayı yönetenlere bırakan sözüne uygun hareket etmişlerdir. Zaten bireylerin vicdanına seslenen Hristiyanlığın laiklikle çelişir bir yanı yoktur. Hristiyanlığın tahrif edilmiş şekli nedeniyle din adamları dünya işlerini yönetir hale gelmişlerdir. Kiliselerin kralları, devleti, insanı, bilimi her şeyi yöneten baskıcı, cezalandırıcı, aklıdan uzak yapısı laik yönetimlerle birlikte Hristiyanlığın özündeki “dünya nizamına” ilişkin görüşlerine yaklaşmıştır.¹¹¹

Ortaçağda Kilise her alanın mutlak hâkimidir. Meşrulaştırıcı “Tanrı düzeni” anlayışıyla insanların dünyadaki yaşamalarını, inançlarını, öldükten sonraki yaşamlarını şekillendirmişlerdir. Kral yönetme yetkisini Tanrının vekilliğine bürünen kiliseden almış, düzen eşitsizlik üzerine kurulmuştur. Yönetenler soylulardan ve ruhbanlardan oluşmuştur. Halk ise ikinci sınıf insan sayılmıştır. Orta çağda bilim; büyücülük, şeytan işi sayılmış, zaten bilimle uğraşanlar cezalandırılmıştır. Kilise dünyanın şekline tepsi derse tepsi, düz derse düzdür. Dünya’nın şeklinin yuvarlak olduğunu söylemek ceza almaya yetmiştir. Halk: ezen, zenginlik içinde olan sınıf ve ezilen sefalet içinde olan sınıf diye ikiye ayrılmıştır. Halk bu eşitsizliğin doğal olduğunu Tanrının insanları farklı yarattığına inandırılmıştır. Haçlı seferleri ile farklı inançlar yaşamlar, zenginlikler fark edilmiş her alanda eskiden farklı birikimler elde edilmiştir. Ticaretle birlikte güçlenen burjavazi ekonomik alandaki gücü aşarak siyasi güce yönelmiştir. Karşısında tüm kuralları Tanrısal güce dayandıran Kilise olmuş ve burjavazi her alandaki kaskatı kuralları olan eşitsizliği yaratan kilisenin akıl dışı anlayışını temelden sarsmıştır.¹¹²

Bir yandan birçok keşif ve icat yapılırken bilim alanında hızlı gelişmeler olmuştur. Akıl ilerledikçe Kilisenin hâkimiyeti elinden gitmiştir. Dünya’nın yuvarlak olduğu kanıtlanmış, bilimi reddeden kilise her alanda vurgun yemiştir. Feodal düzenin yıkılmasıyla birlikte bilgi inancın elinden özgürlüğünü almıştır. İncil konuşulan dillere çevrilmiş, böylece herkesçe anlaşılması sağlanmıştır. Reform hareketiyle birlikte Katoliklik tek inanç biçimi olmaktan çıktı farklı mezhepler, farklı Hristiyanlık anlayışları doğdu. Avrupa milleti hem inancını hem de aklını kilisenin orta çağ

¹¹¹ Çav, s.154.

¹¹² Koray, s.404.

hapishanelerinden kurtarmıştır. Rönesans'la birlikte yasaların akılla belirlenmesi gerektiği düşüncesi doğmuş, Avrupa'da laik yönetimler oluşmaya başlamıştır.¹¹³

Son tahlilde Tanyol'a göre doğuşu itibariyle laik karaktere sahip olan Hristiyanlık ile başlangıcı itibariyle dini bir devlet özelliği gösteren İslamiyet'in aynı laikliği deneyimlemeleri olanaksızdır. Kuran'da dünya hayatını düzenleyen pek çok hüküm bulunmaktadır. Hristiyanlıkta böyle bir şey yoktur. Avrupa'dan aynen alınan laiklik anlayışını bizim toplumsal gerçekliklerimizle örtüşmediğinden çeşitli çelişkiler ve uyumsuzluklar yaşanmıştır. Avrupai manada laiklik anlayış İslamiyet'te ve Türkiye'de mümkün olmamıştır. Bizde ki laiklik anlayışının Avrupa'da ki ile aynı olmayışı ülkemizde laik düzenin kendi toplumsal gerçekliklerimizle yaşanmayacağı anlamına gelmez.

¹¹³ Ozankaya, s.78-79.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CAHİT TANYOL'DA ŞERİAT VE İRTİCA KAVRAMLARI

4.1. ŞERİAT

Şeriat kelime anlamı itibariyle Türk dil kurumunca hazırlanmış bir sözlükte “Kuran ayetlerine dayalı Müslümanlık yasası” olarak tarif edilir. M. Zeki Pakalın’ın yaptığı tanımda “Allah tarafından Peygamber vasıtasıyla vaaz ve tebliğ olunan hükümdarı havi ilahi kanun” olarak tarif edilir. Meydan La Rousse’de ise Şeriat kelimesi Kur’an’daki ayetlerden, hadislerden çıkarılmış, dini esaslara dayanan Müslümanlık yasası” kısaca İslam hukuku olarak tarif edilmiştir.¹¹⁴ O halde genel anlam itibariyle İslam dinine dayanan insan yaşamını ilgilendiren kurallar bütünüdür.

Şeriat; vahiy, kitap, peygamber aracılığıyla toplumun sorunlarını evrensel bir açıdan çözer. Şeriat sorunlara çözüm üretirken bir defalığına tüm zamanlar için uygulanabilecek donuk, ebedi çözümler üretmez. Zamana, mekana, toplumların etnik antropolojik, ekolojik demografik ve sosyolojik yapısına bağlı olarak çözümler sunar. Örneğin Hırsızlık, zina gibi suçlar dinde cezalandırılması gereken günahlardır. Fakat bu suçlara uygulanacak yaptırımlar şeriatın alanına girer. Sonuç olarak din yüzyıllar geçse de aynı kalır sabittir, değişmez kurallar içerir fakat şeriat dinamiktir değişen zamanı sosyal, ekonomik, demografik yapıyı göz ardı etmeyerek dinin esas kurallarına dayanarak mevcut insan yaşamına ve sorunlarına çözümler üretir.¹¹⁵

1980’li yıllarda irtica olumsuzlanırken, şeriat ve irtica birbirine karıştırıldı. Şeriat din sömürüsünün kefesine konularak suçlanmaya başladı. Birbirinden farklı olan kavramların karıştırılması din sömürücülerine yarar sağlamıştır. Bir taraf laikliğin karşısında şeriatı görmeye başlamış, hatta bazı kesimler şeriatı Cumhuriyet düşmanı, gericilik yanlısı bir düşünce olarak görmüştür. Cumhuriyet tarihinde Tanyol’un sık sık vurguladığı gibi bazı ilerici aydınlar dindar ile yobazı birbirine karşılaştırdıkları gibi

¹¹⁴ Veyis Ersöz, *Sosyalizm Komünizm Faşizm ve Şeriat Nedir?* Samet Basımevi, Konya 1997, s.141.

¹¹⁵ İlhami, Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s.25.

şeriat ve irticayı da birbirine karıştırdılar. Şeriat aslında ne din sömürüsü nede Cumhuriyet düşmanlığıdır. En kısa anlamıyla İslam hukukunun karşıılığıdır.¹¹⁶

Tanyol'a göre cumhuriyet tarihinde şeriat yanlış konumlandırılmıştır. Tanyol şeriat hakkında şu düşünceleri ifade etmiştir.

“Hukuk sisteminin İslam inancına dayanmasıdır. İnançsa onu incitmeye hakkın yok. Onu incittiğin her dönemde yenik düşersin. Sen düşmanı yanlış olarak görüyorsun, yanlış hedef gösteriyorsun. Her yerde şeriat kavramı üzerine yanlış anlaşılma var. Bunun sebebi ne? Sebep bu işin anayasaya yanlış aksetmesi. Anayasada şeriat hedef alınmış, irtica değil. Laikliğin karşısına şeriat konmuş. Bütün yanlışların temeli bundan ileri geliyor.”¹¹⁷ Kavramların tarihsel ve sosyal içerikleri birkaç kişinin keyfine göre değişmez. İrtica şeriat değildir. Bir müslüman örneğin kadın hakları konusunda şeriatın uygulamalarını yeterli görmeyebilir veya çağa göre düzenlenmesi gerektiğini düşünebilir. Bu durum şeraiti gericilikle konumlandırmasını meşru kılmaz.

Oysaki şeriat bir hukuk sistemidir irtica değildir. Şeriatın amacı adaleti sağlamaktır. Hukukun âmâcıda adalettir. İslam toplumlarında yüzyıllar boyunca şeriat kuralları adaleti sağlamak için hüküm vermiştir. Şeriatın yaşadığımız çağa uymayan eksiklikleri olabilir fakat bu eksiklikler şeriatın gericilikle suçlanmasını, cumhuriyet düzenini yıkacak bir kavram olarak görülmesi yanlışlığını meşrulaştırmaz. Şeriat kelimesi bir hukuk sistemi olmasının yanında aynı zamanda bir inanç sistemidir. Şeriat kelimesinin anlamını bilmeden ona karşı oluşturulan düşman kamplaşmalar farkında olmadan İslam inanç sisteminin de düşmanı olurlar. Hiç bir inancı hiçbir kimsenin incitmeye hakkı olamaz. Fakat anayasamızda dahi laikliğin karşısında irtica değil şeriat vardır. Aslında yanlışın temelinde de devletçe yanlış anlaşılması ve anayasa haline getirilmesi vardır.¹¹⁸

Tanyol Türk toplumun da şeriatın, irtica ile karıştırılmasını şu cümlelerle ifade eder:

“ Şeriatı karşı gösteri yapanlar ve onu öcü haline getirenlerin şunu unutmaması gerekir ki Türk milleti Müslüman kaldıkça yapılan her baskı şeriatı biraz daha

¹¹⁶ Çav, s.306.

¹¹⁷ Cahit Tanyol, “İrtica ve Şeriat Ayrımı”, *Türk Henkel Dergisi*, Sayı: 146, Mart 1997, s. 11-16.

¹¹⁸ Tanyol. “İrtica ve Şeriat Ayrımı”. s.11-12.

güçlendirecek ve onu din sömürüsünün kucağına atacaktır. Şeriata karşı olanlar şeriati irtica sanmaktadırlar.” Tanyol şeriati bilinçsizce karalayanların yaptığı hata dine inanan bir milletin tepkisiyle karşılaşacağını ve bu durumdan kurtulmanın yolunu şeriatin çevresinde oluşan tehditlerin ve yasakların hemen kaldırılmasıyla çözüm bulacağını ifade eder. Şeraitin amacı adalettir. Diğer ülkelerde oluşturulan hukuk kurallarının amacı da adalet değil midir? O halde şeraite öcü gibi bakmanın bir anlamı yoktur. Aynı zamanda şeriat bu dine inanan kavimlerin örf ve adetlerine göre şekil almaktadır. Her Müslüman ülkede aynı şeriat anlayışı olmayacaktır.¹¹⁹

Şeriat din ve devletin adalet yolunda birleşmesi demektir. İcma toplumların değişen koşullarına göre, örf ve adetlerini değerlendiren, farklı toplumlara göre dinden ilhamını ve kaynağı alarak hukuk kuralları üreten şeriat kaynağıdır. Bu özelliği sebebiyle şeriat donuk değişmez kurallar olmaktan çıkıp, değişen zaman ve toplumsal yapıya göre dinamik kurallar üretir. Türkiye’de ki hukuk sisteminin amacı da adaleti sağlamaktır o halde laikliğin karşısına şeriat çıkarılmamalıdır. Laikliğin karşıtı şeriat değil irticadır. Türkiye’de şeriata karşı uygulanan muameleyi Tanyol komünizm’e karşı uygulanan muameleye benzetir: Türkiye’de komünizm gelmeden korkusu getirilmiştir. Hatta çok trajikomik, bir şey gelmeden önce, onun aleyhinde kanun getirilmiştir. Yine aynı şey şeriatta da mevcuttur. Şeriat karşısında bir öcü yaratılmıştır. İrtica ile şeriat karıştırılmış, şeriat yerine irtica savunulmuştur.¹²⁰

Bu sözleriyle Tanyol bir şeye daha açıklık getirir. Şeraitin irtica ile karşılaştırılmasında yalnız bazı ilerici aydınların şeraiti, gericilik ve yobazlık olarak anlamlandırıp dillendirmelerinin payı olmadığını aynı zamanda şeriat yerine irticayı savunanların da katkısının olduğunu belirtir.

Şeriat, İslam dinine dayalı dinamik toplum önerisini sadece zamana göre düzenlemez. Aynı zamanda kavimlerin etnik, antropolojik, ekolojik demografik, ekonomik yapısına göre de düzenler o halde toplumların sosyolojik özellikleri şeriat için son derece önemlidir. Tanyol’a göre “ *İslamiyet ve onun önerdiği hukuk sistemi bu dine giren kavimlerin kendi eski inançlarına, kendi örf ve adetlerine göre şekil almaktadır.*” Önceki sayfalarda belirttiğimiz gibi her Müslüman ülkede şeriatin aynı olmaması

¹¹⁹ Tanyol, *Neden Türban Şeriat ve İrtica*, s.15.

¹²⁰ Çav, s.306-307.

doğaldır. Suudi Arabistan'ın şeriat anlayışı ile İran'ın şeriat anlayışı farklıdır. Her kültür her kimlik dine kendilerinden aktarmalarda bulunmuşlardır. Farklı şeriatlar demek dinin farklılaşması özünden ayrılması demek değildir.¹²¹ Tanyol Şeriatın kaynaklarını şöyle açıklar: *“Bunlardan biri Kur'an, ikincisi sünnet, üçüncüsü kıyas, dördüncüsü ise icma(örf-adet)dır. Kuran'da yer almayan bazı hususlarda inananların nasıl davranacağını belirlemek için, kıyas ve icma ortaya çıkmıştır. Bu da İslam hukukunun her coğrafyada birbirinden farklı olmasının açık bir kanıtıdır”*¹²² Tanyol'a göre Atatürk devrimlerini ve laikliği savunanlar şeriatın her yerde aynı olduğu önyargısıyla İran şeriatını Türkiye'deki şeriat anlayışıyla aynı olarak görürler. Her bir şeriatı din sömürücülüğü ve irtica olarak kabul edenler sergiledikleri yanlış tavırla hem şeriatın yanlış anlaşılmasına hem de laikliğin anlaşılmasına sebep olmuşlardır.

Laikliği yanlış anlayan ve anlatan bazı yöneticiler, yazarlar, politikacılar laikliği bir silah olarak kullanmışlardır. Laiklik kelimesini milletimize çok yanlış anlatmışlardır. Birçok insan ondan korkmuş onu dinsizlik olarak görmüştür. Bu gün laiklik kelimesinin böyle anlaşılmasında laikliğin anlamını anlatamamanın ve şeriatın ne olduğunu tam anlamıyla anlayamamanın payı büyüktür.¹²³

Tanyol'a göre şeriate yapılan önyargılı yanlış tutum mecelleye karşıda yapılmıştır. Tanyol Mecellenin bugünün toplumsal yapısına cevap vereceği kanısında değildir. Fakat yeni oluşturulurken geçmiş tamamen silinemez. *“ Bu milletin bin yıllık tarihini yöneten bir hukuk sistemini sorgusuz, sualsiz kapı dışarı etmektir.”* Üstelik mecelle atılmakla da kalmadı adını anmak bile katı bir irtica suçu sayılmıştır. Mecelle medeni kanundu İsviçre Medeni kanunu ne kadar saygı değerse ona da aynı saygıyı göstermek gerekir.¹²⁴ Mecellenin bugünün toplum yapısına uygun olacağını düşünmek ne kadar akılcı değilse tarihsel hukuk birikimi olan mecelleden yararlanmamakta o kadar akılcı değildir.

Tanyol'a göre:

“Hiç kimse İslam Hukuk sisteminin ilkel olduğunu söyleyemez. İslam hukukunun medeni kanunu olan mecelle ilkel olduğu için değil, teokratik bir kaynağa dayandığı

¹²¹ Tanyol, *Neden Türban, Şeriat ve İrtica*, s.16.

¹²² Tanyol, “İrtica ve Şeriat Ayrımı”, s.15.

¹²³ Ersöz, s.194.

¹²⁴ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.137-138.

için yürürlükten kaldırılmıştır. Çünkü bu hukukun kaynağı Kuran ve sünnet gibi iki dinsel temele dayanmaktadır."¹²⁵

Tanyol'a göre İslam süratle yeni coğrafyalara yayılmıştır. Birçok kavimle milletle ve onların örfleriyle adaletleriyle ve gelenekleriyle karşı karşıya gelmiştir. Bazı örf ve adetler İslam'a uymakta, bazıları çatışmakta bazılarına ise cevap bulunmamaktadır. Kuran ve Sünnetin hükümlerinin deneyimlendiği toplum sayısı fazladır. Kuran ve hadis bazı konularda yetersiz kalıyordu. Yeni sorunlarla akıl ışığında Kuran ve hadislere uygun çözümler gereklidir. Kıyas yoluyla yeni sorunlara cevaplar bulunmaktaydı farklı toplumlara ve zamanla ortaya çıkan yaşamsal durumlara içtihat yoluyla kıyas yapılması gerekmiştir.¹²⁶

Tanyol nasıl ki Avrupalı bir anlamda laikliğin bizde olabileceği düşüncesine karşı ise İsviçre medeni kanununun da aynen alınmasına karşıdır. Çünkü din unsuru bizi oluşturan değerlerden ayrı değildir. İsviçre medeni kanununun aynen alınmasının toplumsal hukuk anlayışı açısından yanlış olduğunu belirtir. Toplumsal hukukumuzdan öğeler içeren mecellenin tamamıyla saf dışı bırakılmasına karşıdır. Cumhuriyet rejiminin mecelleden kaçınmasının arkasında İslam dininin etkisinden uzaklaşmak isteği vardır. Türk örf-âdeti İsviçre medeni kanunuyla uyuşmayan birçok özelliği barındırır. Böylelikle Türk medeni kanunu kendi toplumsal karakteriyle şekillenen mecelleyi öteleyip kendi örf ve adetiyle uyuşmayan İsviçre medeni kanunu aynen almıştır. Oysaki İslam'ın ilahi ve sosyal olmak üzere iki kaynağı vardır. İslam hukuku sosyal yönüyle farklı örf ve adetleri kendi içerisine alabilecek esnek bir yapıya sahiptir.¹²⁷

4.2. İRTİCA

İrtica kelimesinin sözcük anlamı gericiliktir. Yaşanan zamanın ürettiği gelişim öğelerine karşı çıkmaktır. Aklın ve bilimin nimetlerini reddedip geridekileri istemektir. "Mevcut halden evvelkine dönmek" olarak da kısaca tanımlanabilir fakat burada irtica kavramı muhafazakârlık kavramı ile karıştırılabilir. Her millet kendisine ait değerler

¹²⁵ Cahit Tanyol, "Din Sömürüsü ve Politika", *Cem Dergisi*, sayı:4, 1991, s.23.

¹²⁶ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.130.

¹²⁷ Cahit Tanyol, "İslamiyet'te Laiklik Nasıl Düşünölmelidir?", *Son Telgraf*, 18 Temmuz 1948, s.3.

hazinesini korumak ister, fakat yeniye tepmez. Yeniye körü körüne teptiği zaman irtica olur. İrtica “müesses nizamı yıkıp geri nizamı kurmaya çalışmaktır.”¹²⁸ Genel itibariyle gericilik anlamına gelen irtica; siyasi, sosyal, ekonomik görüşlerle farklı anlamlar kazanabilir. Marksist düşünceye göre dini inançlara bağlılık, camiye ve kiliseye gitmek irticadır. Atatürkçüler din ve vicdan hürriyetine inanırlar, inançlara ve ibadetlere karışmazlar. Bilimden uzaklaşmayı irtica sayarlar. Teokratik görüş sahipleri ise medrese skolâstiğinden uzaklaşmayı irtica sayarlar.¹²⁹ Bir başka tanımla irtica, ileri bir sosyal yaşamdan geri bir sosyal yaşama dönüş arzusudur. Bizim tarihimizde daha çok irtica denildiğinde dinle ilgili olaylar akla gelmektedir. İrticanın savunucuları mürteci olarak adlandırılırlar. Mürteci İnkılâplara karşı duran mevcut düzenden rahatsız medeniyetin nimetlerinden yararlanmayarak sosyal düzeni geriye götürmeye çalışırken meşruiyetini dinden alan kişilerdir. Atatürk’e göre milli egemenlik ilkesine, din ve devlet işlerin birbirinden ayrılmasına, toplumun yararına olana karşı çıkmak irticadır.¹³⁰

Tanyol’a göre irticayı dinin içinde aramak yanlıştır. İrticanın nedenleri dinin dışındadır. Din toplumlar var oldukça var olacak sosyal bir gerçekliktir. Akla gereğinden daha fazla önem veren her bir toplumsal kurumun akılla kavranabileceğini sanan rasyonalistler dini ortaçağ kurumu olarak görürler. Onlara göre dinin bu çağda yeri yoktur. Tanyol’a göre rasyonalistlerin bu tespiti hatalıdır çünkü din tabi bir kurumdur ve insanlık tarihi boyunca varola gelmiştir. Tanyol hem materyalizmleştiren rasyonalizmi hem de dünya yaşamını kutsal kitaplarla donuklaştırmış ortaçağ din düşüncesini eleştirir.¹³¹

Din konusun da inançlarımızı veya inançsızlığımızı başkalarına bir hakikat düsturuymuş gibi dayatmak zorla kabul ettirmeye çalışmak hangi ülkede yaşanırsa yaşansın büyük bir haksızlık ve insan hakları gaspıdır. *“Bir insanın dinsiz olması veya herhangi bir dine sempati duymaması ona hiçbir zaman ben dinsizim, din bir irtica alametidir, o halde dinin kökünü halkın zihninden kazımak lazımdır deme hakkının vermez.* Bu durum demokrasi katli, insan haklarına tecavüzdür. Softanın taassubuda irtica, komünistin din düşmanlığı da irticadır. Çünkü irtica akıl, demokrasiden,

¹²⁸ Peyami Safa, *Din İnkılâp İrtica*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, s.180.

¹²⁹ Koray, s.416-417.

¹³⁰ Mehmet S. Aydın, “İrticaya İlişkin Bazı Düşünceler”, *Doğu-Batı*, Sayı: 3, s.52-53.

¹³¹ Cahit Tanyol, “Devlet Dini Millet Dini”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1960 s.2.

insanlığın oluşturmuş olduğu değerlerden, yılların insan hakları birikiminden, geriye: cehalete, tahammülsüzlüğe, eşitsizliğe, zorbalığa gitmenin kavramıdır. Dini bir orta çağ kalıntısı olarak görmek modern hayata geçişte engel olarak görmek doğru değildir. Yanlışlık dini kendi çıkarları için kullananların dini düşüncelerindedir. Din tabi bir müessesedir.¹³² İnsanların modern hayatta bir dine inanmaları ve ona sempati duymaları çok doğal insani bir durumdur. Bir insan inanıyor diye ilerici veya gerici olarak sınıflandırılmaz. İlericilik veya gericilik insanlığın yaşamasına engel olmak veya hizmet etmekle paralel kavramlardır.

Tanyol'a göre irtica Cumhuriyetle ortaya çıkmış değildir. Fakat Osmanlının kuruluş döneminde irtica diye bir şey yoktur. Daha sonraki dönemlerde irtica olayları doğal hale gelmiş içerik değiştirerek günümüze kadar varlığını korumuştur. İlk kavga şeriat ve tarikat çatışması olmuştur. Şeriat zamanla devlet kavramı haline gelmiş, tarikat ise kişiye iç zenginlik kazandıran ahlâki bir kurum olmuştur. Bu kurumlarda zamanla değişmişlerdir. Şeriat ve tarikat çatışmasında şeriat yavaş yavaş ağırlığını hissettirmiştir. Tarikatlara karşı esnaf kesimini ayaklandırarak dervişleri öldürmek istemişlerdir.¹³³ Kısaca Osmanlıda geçmişine baktığımız irticanın: Devlet hayatında etkinliğini yitirmek istemeyen bir grubun diğer grubu çeşitli sebeplerle ortadan kaldırmaya çalıştığını görmekteyiz.

Tanyol'a göre ülkemizde irtica Batıya dönüş hareketleri sonucu boy gösterir olmuştur. İlk defa matbaanın ülkemize getirilmesi teşebbüsüyle irtica gün yüzüne çıkmıştır. O zaman ki irticanın kaynağını ulema yazı esnafı oluşturur. Menfaatleri olan küçük bir zümredir. Osmanlı padişahlarının devlet yönetiminde nüfuzları azalınca padişahın tahtla ilgili kaderi bir takım zümrenin eline geçmiştir. Halkın devlet yönetiminde hiçbir etkisi yoktur. Osmanlı padişahları devletin geriye gidişini önlemenin yolunu batıdan gerçekleştirilecek bilim transferiyle olacağını kavramışlardır. Fakat nüfuzu ellerinde bulunduran menfaat zümresi, padişahların devleti ileriye götürebilecek her adımını meşruiyeti din kalkaniyla oluşan gericilik ile padişahları tahttan indirerek ilerlemeyi durdurmuşlardır.¹³⁴

¹³² Cahit Tanyol, "Din ve Mektep", *Türk Yurdu*, Sayı: 252, Ocak 1956, s.500-501.

¹³³ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.156-157.

¹³⁴ Cahit Tanyol, "İrtica ve Halk", *Havadis*, 23 Kasım 1956, s.7.

Tarihimizi incelediğimizde yönetenler toplum düzeninin bozulmasını önlemek için bir takım önlemler almışlardır, ıslahatlar yapmışlardır. Fakat gerici akımlar ya bu gelişmenin gerekliliğini anlayamamışlar ya da çıkarlarını zedelendiği için devlete başkaldırmışlardır, düzeni değiştirmeye çalışmışlardır. Osmanlı devletinde meydana gelen Genç Osman olayı, Patrona Halil İsyanı, Kabakçı Mustafa İsyanı, Alemdar Mustafa Paşa ve 31 Mart olayları hep gelişmenin, çağdaşlığın karşısında irticai nitelikli başkaldırmalardır.¹³⁵ Türk milletinin çoğunluğu asla yobazla bir olmamıştır. Büyük bir kütle her zaman dini kul ile Allah arasında olan bir inanç sistemi olarak görmüştür. Dinin kişisel ve grupsal çıkar için sömürülmesine karşı olmuştur. Bunun en büyük delili irticanın her zaman yenilgiye uğramasıdır. Örneğin 31 Mart olayı bu durumun tipik örneğidir. Halkın çoğunluğu irticaya pirim vermiş olsaydı hareket ordusu irticayı bastırmazdı. Bu millet geriliğin peşinde olsaydı cumhuriyet kurulamaz ve hali hazırda varlığını sürdüremezdi.¹³⁶

Tanyol'a göre İkinci meşrutiyette 31 Mart olayından sonra ileri gerinin yerini inkılâp-irtica aldı. Doğal olarak içerikte değişti; İnkılâbın içeriği meşrutiyet ve özgürlük; irticanın içeriği istibdat ve din oldu. Artık bu diyalektik oluş değil, bir itişme, bir çekişmedir ve bir daha gündemden hiç kalkmamıştır. Cumhuriyet dönemine en önemli miras olarak kalmıştır. Atatürk devrimi gerici oluşumların kaynağı haline gelen dinsel kurumların üstüne yürümüştür. Kemalist ideolojiye göre Osmanlılardan miras kalan gericilik kurumları ortadan kaldırılmalıdır. En başta hilafet, medrese, şeriat kanunları, mecelle irtica sayılmıştır. Kılık kıyafet değiştirilmiş, fes ve çarşaf yasaklanmıştır. Latin alfabesi kullanılmaya başlanılmıştır. Dil kurumu, Tarih kurumu Atatürk başkanlığında çalışmaya başlamış, böylelikle Atatürk devrimleri tabana inmiştir. Din inançla ilgili olduğu için kolayca sömürülebilirdi. Tarihten edinilen tecrübe bunu gösteriyordu. Atatürk din sömürücülerini sindirdi. Atatürk'ün amacı dini Allah ile kul arasında özel bağ olarak bırakmaktır. Bu amaç güdülürken ve inkılâplar yapılırken İslamiyet'in toplumsal içeriği görmezden gelinmiştir. Belki de öyle gerekiyordu. Cumhuriyet hayatının devamı için uygulanmış olan bu çözüm önerisi eksik

¹³⁵ Koray, s.418.

¹³⁶ Cahit Tanyol, "Örfi Kanunların Şer-i Kanunlarla Bir İlgisi Yoktur", *Güneş*, 11 Haziran 1987, s.7.

ve hatalıdır. Fakat ilerleyen yıllarda yaşam önceliği için görmezden gelinen eksiklik Cumhuriyet büyüdüğünde farklı biyolojik rahatsızlıklara sebep olacaktır.¹³⁷

Türk toplumsal hayatında bir takım kamplaşmalar oluşmuştur, laik ve antilaik anlamında oluşan kamplaşmalar bazen gerçekçi bazen de suni temellere dayanmıştır. Türkiye’de inanç ve düşünce alanı birbirine karıştırıldığı gibi şeriat ve irtica kavramları da birbirine karıştırılmıştır. Laikliğin karşısına şeriat konumlandırılmıştır. Şeriat öcü haline getirilmiş ve tüm irtica olayları şeriatmış gibi değerlendirilerek şeriat kavramı ile irtica yanlışları aynı kefeye konulmuştur.¹³⁸ Oysaki irtica: şeriat gibi bir toplumun hukuk sistemi değil, irtica: herhangi bir inanç sisteminin sömürülmesi veya bir zümrenin amaçlarını gerçekleştirmek için inancın araç olarak kullanıldığı gericilik sistemidir. Ülkemizde bütün laik uygulamalar genelde bazı çevreler tarafından tepkiler almıştır.

Ülkemizde zaman zaman gerçek dindarlar ve irtica yanlıları birbirine karıştırılmıştır. Bazı aydınlar irticanın olmadığı yerde irtica var diye fırtınalar koparmıştır. Kendi halinde inançlarına değer veren cumhuriyet rejimini değiştirmeyi aklından bile geçirmeyen halka irticacı etiketini vurmuşlardır. Türkiye’de irtica olduğunu iddia eden bu kesim, radyoda dini yayınlar yapılması, bazı velilerin çocuklarına Arapça Kur’an ve din dersleri verdirmeleri gibi inanan bir insanın çok doğal isteklerini bile irtica yönünde değerlendirmişlerdir. Oysa bu istekler çocuğunu bale öğrenmesi için kursa yazdıran bir velinin isteği gibi doğal olsa gerektir. Bu tıpkı bir insanın toz olmayan yerde göz ucuyla toz araması gibi takıntılı bir tutumdur. Dini dergi okumak, dini program dinlemek insanın kaç şekerli çay içeceğini belirleyebilmesi gibi doğal din özgürlüğü kapsamında bir hayat biçimidir. Laik olan veya olmayan Batı ülkelerinin radyolarında bile birden fazla yayında ayinlere ve dini vaazlara yer verilir. Din öğretiminin zorunlu olmadığı Fransa’da bile aileler çocuklarına din dersi verdirmekte serbesttirler.¹³⁹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi irtica var sloganıyla tüm dindarların zan altında bırakılması hatasının yanı sıra ülkemizde birçok irtica ve din sömürüsü olayı olmuş ve

¹³⁷ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.159-160.

¹³⁸ Cahit Tanyol, “İrtica ve Şeriat Ayrımı”, *Türk Henkel*, Sayı: 146, Mart 1997, s.11.

¹³⁹ Peyami Safa, *Din İnkılâp İrtica*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, s.192-193.

olmaya da devam etmektedir. Osmanlı tarihindeki iç ayaklanmalar ve ülkemizin kuruluşundaki ayaklanmalar bu konuda çok net örnekler sunar. Fakat günümüzde ayaklanmalar olmasa da din sömürücülüğüne örnekler vardır. Mevlüt Özben bu durumu şöyle örnekliyor.

“17 Ağustos 1999'daki Büyük Marmara Depreminin hemen akabinde birçok yakınıni kaybetmiş, kendi canını zor kurtarabilmiş bu büyük felaket karşısında şoka girmiş birçok insana bazı kişiler tarafından cübbeli lakaplı bir hocanın vaiz kasetlerinin dinletilmesi ve satılması girişimidir.” Özben bu olaya nereden bakarsanız bakalım bir din sömürüsü olmadığını ispatlamanın mümkün olmadığını düşünür. Depremin şokundan kurtulamamış insanlara vaiz kaseti satmak nasıl bir tür anlayışın içerisinde doğal karşılanabilir.¹⁴⁰ Aklın, çağdaşlığın önünde engel olan irticanın bir diğer tipik örneğini Tanyol bize şu cümlelerle sunar:

“Abdül Hak Hamidin hoca Tahsin Efendi diye meşhur bir hocası vardır. Bu zat Paris e sefaret imamı olarak gider. Zeki ve uyanık adam olduğu için o arada fizik tahsil eder. Memlekete döndüğü zaman bu dersin medreseler de okutulması kararını aldirtir. Hoca Tahsin Efendi ilk derste : ‘Havasız bir yerde hiçbir mahlûkun yaşayamayacağını söyleyerek fizikteki fanus tecrübesini yapar.’ Fanusa bir kuş koyar havasını boşaltır ve kuşun öldüğünü mederesei ulum talebesine gösterir. Talebe ayaklanır. ‘ Bukafır icadıdır canı verende alan da Allah’ tır. İstemezük diye dersi terk ederler. Fizik dersi böylece başladığı yerde biter.’”¹⁴¹ bu hadise ilimin ne derece dışlandığının gelişmeye kapalılığın vesikasını oluşturur. O halde eleştirel, sorgulayıcı, temellendirilebilir düşünceden uzaklaşmanın gericilik olduğu anlaşılmaktadır.

İslam dininin devlet ve toplum hayatında diğer dinlere göre daha etkin olma özelliği gerek Osmanlıda, gerekse Türkiye’de irticaya alet edilmesi olasılığını artırır. Toplum hayatından çıkarları olan gruplar İslam’ın bu özelliğinden nemalanır. Tanyol, inanca ve ibadete ait emirlerin bireysel ve esas olduğu muamelata ait emirlerin kişisel değil hukuksal ve toplumsal içerikli olduğunu belirtir.

“İnanca ait emirler Kelime-i şahadetten ibarettir. Buda Allah’ın (c.c) birliğini ve Hz. Muhammed’in onun kulu ve habercisi olduğunu tasdik etmektedir. Bir kişinin

¹⁴⁰ Özben, s.87.

¹⁴¹ Cahit Tanyol, “Yobaz Ahlakı”, Cumhuriyet, 3 Nisan 1959, s.2.

Müslüman sayılması için bu yeterlidir. İbadete ait emirleri yayıp yapmamakta birey özgür bırakılmıştır. Bu Allah ile kul arasında bir olaydır. Buna inanç ve vicdan özgürlüğü denilmiştir. İnanç ve ibadet alanının ilerilik ve gerilikle hiçbir bağlantısı yoktur. İleri-geri inanç alanında değil, düşüncede olabilir.”¹⁴²

Bu görüşleri ile Tanyol Atatürkçü din anlayışının “Dinin Allah ile kul arasında olmasını amaçlayan, kul dışında dini sınırlayan; Toplumsal, ekonomik, eğitsel kurum ve kuralları bilim ışığında çağa göre akılcı kurallarla belirleme ülküsüne benzerlik gösterir ve Atatürkçü din anlayışını temellendirir.” Dikkat çekici bir noktada hiçbir insana neye inanırsa inansın ilerici-gerici denilemeyeceği, ilerici-gerici tabirinin ancak düşünce alanı için kullanılabilmesidir.

“Akılla çözümleyemediğimiz ve gerçekte kontrol edemediğimiz hiçbir şeyde ilerilik ve gerilik söz konusu edilemez.”¹⁴³

4.2.1. Diyanet İşleri Başkanlığı

Cumhuriyet; saltanatın kaldırılması, hilafetin kaldırılması, şeriye ve evkaf vekâletine son verilmesi, anayasadan devletin dini İslam’dır cümlesini çıkarmasının ardından laik bir görünüm kazanmıştır. Şeriye ve evkaf vekâletinin kaldırılması ile sosyal bir kurum olan din kendi kaderine bırakılamazdı. 1928 yılında laikliği ilan eden cumhuriyet dini idari bakımından kendine bağlı tutarak bir kamu hizmeti olarak görmüştür. Diyanet işleri başkanlığı halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak devlet tarafından uzmanlaşmış din bilginlerinin öncülüğünde İslam dininin inançları, ibadetleri ahlak esasları ile ilgili işleri yürüten devletin resmi bir kurumu olarak oluşturulmuştur.¹⁴⁴

Diyanet işleri teşkilatının kanun tasarısında bu kurumun ne işle meşgul olacağı belirtilmiştir.

“Diyanet işleri teşkilatı ilmi, idari, mali muhtariyeti haiz hükmi bir şahıs olup bu kanunda gösterilen uzuvlar marifetiyle temsil olunur. İslam dininin ibadetleri ve İslami

¹⁴² Cahit Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara 1994, s.161.

¹⁴³ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.152.

¹⁴⁴ Hüsamettin Ünsal, *Laik Atatürk’ün Laiklik Politikası*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1980, s.57-58.

talim ve terbiye ile ilgili bütün teşkilat ve müesseseler Diyanet işleri reisliğine bağlıdır.'¹⁴⁵

Diyanet işleri ile ilgili bugün yürürlükte olan yasa 22 Haziran 1965 tarihli 633 sayılı yasadır. Bu kurumun en yüksek karar ve dayanma organı Diyanet işleri yüksek kuruludur. 633 sayılı yasanın bu kuruma tanıdığı yetkiler: İnanç, ibadet ve ahlak esaslarını yürütmek, ibadet yerlerini yönetmek, görevlilerini atamak, din konusunda toplumu aydınlatmaktır. Laik cumhuriyet toplumsal bir gerçeklik olan din için resmi bir kurum oluşturma gereği duymuş, devleti geçmişte etkisi altına alabilen şerîye ve evkaf vekâletini kapatmıştır. Osmanlı devletinin, hukuksal ve toplumsal yaşamında dinsel öğeler mevcut olmuştur. Şeyhülislamlık örgütü dinsel ve hukuksal kararlarının yanı sıra bazen siyaseti de etkilemiştir. Bazı sadrazamlar ve hatta padişahların kellelerini aldırabilecek güce ulaşmıştır. Laik cumhuriyet şeyhülislamlık örgütünün Osmanlı devletindeki her alanda etkin olabilme gücünden ders çıkararak bu kuruma son vermiştir. Diyanet işleri başkanlığı kurumunu din, ahlak, ibadet işleriyle sınırlayarak onu hukuk ve siyaset alanından uzaklaştırmıştır.¹⁴⁶

Tanyol'a göre 1924'de hilafetin ve şerîyye başkanlığının kaldırılmasıyla kurulan diyanet işleri başkanlığının görevi halka ibadet ve inancıyla ilgili konularda yardımcı olmaktır. Bugünkü diyanet işleri başkanlığı şeyhülislamlikten daha örgütlüdür. Kadroları daha fazladır. Türk toplumsal yapısının dününde ve şimdisinde dinin ne kadar önemli, kutsal, dokunulmaz bir kurum olduğu aşikârdır. Toplumun önemseddiği kutsalı düzenleyen, yürüten diyanet işleri başkanlığı tüm siyasi partiler tarafından el üstünde tutulmuştur. Şeyhülislamlar saygınlıklarını kişiliklerinden ve unvanlarından alırlarken, bakanlar kuruluna dâhil olduktan sonra makamlarından almaya başlamışlardır. Cumhuriyet sonrasında kurulan diyanet işleri başkanlığı siyasal kimlikten arındırılarak oluşturulmuş mütevazı bir memuriyet haline gelmiştir. Bugünkü diyanet işleri başkanlığı o mütevazılığı korumamaktadır. Osmanlının en güçlü devirlerinde bile şeyhülislamlık bugünkü diyanet işleri başkanlığı kadar kadrosu geniş ve bütçesi büyük olmamıştır. Tanyol kuruluşu itibarıyla küçük bir memuriyet olan ve yetki alanları

¹⁴⁵ Başgil, s.295.

¹⁴⁶ Erüreten, s.89-91.

politikadan arındırılmış bir kurumun tekrardan dallanıp budaklanmasının laik cumhuriyet için yararlı olmayacağını düşünmektedir.¹⁴⁷

30 Mart 1924'te Milli Mücadelenin destekçilerinden olan Rıfat Börekçi diyanet işleri başkanlığına en yüksek devlet memuru maaşı ile tayin edilmiştir. Rıfat Börekçi mücadele zamanında İstanbul hükümetinin milli mücadele liderleri hakkında idam fetvasına karşı bir bildiriyle cevap vermiştir ve kendisi hakkında da idam kararı çıkartılmıştır. Mustafa Kemal elbette ki diyanet konusunda en zor zamanda bile milletin kurtuluşunu savunan Rıfat Börekçi gibi saygın bir din adamına güvenmiştir. Rıfat Börekçi 1926 yılında bir bildiri ile Cüzhan, Devirhan, Buharihan, Vaizhan, Yasinhan gibi hizmetleri kaldırmıştır. Bu ünvanlar Kur'an'ın bölümlerini okuyanlara verilen ünvanlardır. Cüzhan, Kur'an'ın bölümlerini okuyanlara, Devirhan tamamını okuyanlara, Yasinhan, Yasin Süresini okuyanlara, Buharihan, Buharinin hadis kitaplarını okuyanlara verilen ünvandır. Anlamını bilmeden kuran-ı kerimin bu bölümünü okuyan kişiler bu işleri para karşılığında yapmışlardır. Birçok din hizmetlisi kadrosu iptal edilerek, din hizmetlerinin yürütülmesi görevi imam ve müezzinlere verilmiştir.¹⁴⁸ İşte bu şekilde Türk inkılâbı her alanda yenilikler yapmıştır. Osmanlıdan kalan her kurumu çağın koşullarına uygun hale getirmeye çalışmıştır. Halkın ihtiyacı olmayan, gereğinden fazla şekilde oluşturulmuş din hizmetlerinin kadrosunu imam ve müezzin olarak sadeleştirerek halkın ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlemek bunun örneklerinden birini oluşturur.

Diyanet işlerinin kamu hizmeti olarak devlet bünyesinde yer alması çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Devlet dine müdahale ediyormuş gibi düşünülmektedir. Bir başka düşünce de aksine dinin mevcut iktidar üzerinde baskı oluşturmaması onu etkilememesi için devletin genel idaresi içerisinde böyle bir kurum oluşturduğu görüşündedir. Cumhuriyet tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı devletten ayrılmış olsaydı ne gibi sorunlar doğabilirdi? Böyle bir ortamda diyanet işlerinin devlet düzenlemesinden ayrılması dinsizlik olarak algılanabilirdi. Özel din eğitimi olsaydı herkes istediği inanç şeklini öğretilirdi. İslam'ın özünden uzak birçok yorum oluşurdu. Kontrol edilemeyecek bir şekilde din aktarılır yanlış inançlar öğretilibilirdi. Halkın

¹⁴⁷ Tanyol, *Neden Türban Şeriat ve İrtica*, s.43.

¹⁴⁸ Manaz, s.180-181.

büyük bir kısmı okumayı dahi bilmemekteydi. Böyle bir halk kendi kaderine bırakılamazdı. Din sosyal bir kurumdur ve toplumların hayatında önemli bir yeri vardır. Bu toplumsal gerçeklik olan dinin bilimin ışığında aslının korunması aynı zamanda kontrol edilmesi ve halkın ihtiyacı olan ibadet ve inanç hakkındaki bilgilerin devlet tarafından uzman din bilginleri aracılığıyla öğretilmesi daha uygun bir tutum olacaktır. Aksi takdirde dinin yanlış yorumlanıp anlatılması ve din sömürsünün önüne geçilme olasılığı azalacaktır.¹⁴⁹

1939 yılında Diyanet işleri başkanlığının kadrosu toplam 1089 kişiyle sınırlı tutulmuştur. 1945 yılında çok partili hayata geçilmesiyle diyanet işlerinin devlet içindeki yeri ve yetkileri tartışma konusu olmuştur. Gelenekçi muhafazakârlara göre ülkemizde laiklik yanlış anlaşılmıştır. Devlet dine müdahale etmiştir. Devlet dine müdahale etmemelidir. Din, bir teşkilat oluşturularak halka bırakılmalıdır. Vakıflar da tıpkı eskisi gibi diyanete bırakılmalıdır. Bu düşünceler aslında Osmanlı devlet teşkilatı içerisindeki şerriyye ve evkaf vekâletinin tekrar kurulmak istenmesinden başka bir şey değildir. Bir süre sonra cami görevlileri diyanet işleri başkanlığına bağlanarak yaklaşık yüz bin personeli olan dini bir teşkilat halini almıştır. Laik devlet içerisinde Diyanet işleri başkanlığı gibi dini bir kurumun olamayacağını iddia eden düşünceler cumhuriyet tarihinde zaman zaman belirmiştir. 1960 yılından sonra diyanet işleri başkanlığının genel devlet içerisindeki yerinin yanlış olduğu, özerk olması gerektiği tarzındaki düşünceler CHP içerisinde de bazı muhafazakâr çevreler tarafından destek bulmuştur. Diyanet işleri başkanlığının üniversiteler gibi özerk olması gerektiğini savunan düşünce bu özerkliği yalnızca ilmi ve idari alanda değil mali alanda da olmasını elzem görmüştür.¹⁵⁰

İşte tam bu noktada Tanyol, Diyanet İşleri Başkanlığı kadrosunun şişirilmesinin kendi başına buyruk bırakılarak; tehlikeli, politize edilmiş bir kuruma dönüştürülmesinden endişe etmiştir. Tanyol'a göre Milli Eğitim Bakanlığını gölgede bırakacak Diyanet işleri başkanlığı 1965'te kanunlaşan aynı zamanda daha da genişleyen görev, yetki ve örgütleri şunları içermektedir:

¹⁴⁹ Ünsal, s.58-59.

¹⁵⁰ Manaz, s.182-183.

Diyanet işleri başkanlığı Merkez kuruluşu, Din Şurası, Aday tespit kurulu, din işleri yüksek kurulu, Mushafları inceleme kurulu, Din Hizmetleri Dairesi, Din Eğitim Dairesi, Hac Dairesi, Dini Yayınları Dairesi ve Dış İlişkiler Dairesi.

Bu kurulların genel görev ve yetkileri;

- Dine ilişkin incelemeler
- Hutbe ve vaazların ilkelerini saptama
- Yapıtlara onay verme
- İmam hatip okullarındaki meslek dersleriyle, öteki okullarından din derslerinin kitap ve öğretim programına yardımcı olma
- Kuran ve yorumların yanlışsız basılmasını sağlama
- Hac ile ilgili işlemleri yürütme
- Yurt dışındaki Türk vatandaşlarına din hizmeti götürme.¹⁵¹

Türklerin yaşadığı çeşitli bölgelerde din hizmetleri müşavirlikleri, ataşelikleri kurma gibi başlıca görevleri bulunmaktadır. Tanyol diyanet işlerinin bu kadar geniş yetkileri ve kadrolarını şeyhülislamlıkla karşılaştırır. Laik cumhuriyetteki diyanet işleri başkanlığı bu yerini ve etkinliğini ‘*Hilafet Nasıl Osmanlı Devleti’nde takma sakal niteliğinde ise bugün laiklik de Türkiye Cumhuriyetinde takma sakal gibi sırtıyor*’ cümlesiyle konumlandırır. Ona göre Osmanlı devletinin tarihinde bugünkü diyanet işleri başkanlığı gibi ilahiyat fakülteleriyle, imam hatip okullarıyla, kuran kurslarıyla din işlerinde örgütlenmiş geniş yetkilere sahip bir kurum olmamıştır. Olsaydı devlet kendi bekası için önlem alırdı.¹⁵²

Atatürkçü bakış açısına sahip kimseler devletin din işlerini kontrol altında bulundurması gerektiğini düşünmüşlerdir. İş yükü ağır olduğu için Diyanet işleri teşkilatı toplumu zamanla dini yönden aydınlatamaz olmuştur. İmam hatip okulları, hac işleriyle uğraşırken asıl görevini yerine getirememiştir. 1991 yılında Diyanet İşleri Başkan yardımcısı Hamdi Mert bir yazısında diyanet işleri başkanlığının statüsünü yeterli görmediğini belirtmiştir. Diyanet işleri başkanlığı yüz bine yaklaşan mensuplarını kontrol edemez bir hal almıştı. Her din görevlisi kendi kültür seviyesine ve anlayışına göre konuşmalar yapıyordu. 1998 yılında Türkçe ibadet bir kez daha

¹⁵¹ Başgil, s.54-55.

¹⁵²Tanyol, *Neden Türban, Şeriat ve İrtica*, s.43-44.

tartışılır hale gelmişti. Bu durum basının ve kamuoyunun gündemini oluşturmuştur ve sonuçları diyaneti çok rahatsız etmiştir. Diyanet Arapça ibadeti savunmak için bildiriler ve hutbeler yayınlamaya başlamıştır. Diyanet işleri başkanlığı henüz Türkçe ibadet konusu tartışma safhasında iken Arapça ibadeti savunan eylemlerde bulunması devlet içerisinde vatandaşları yönlendirebilecek bir güç haline geldiğinin göstergesidir.¹⁵³

Tanyol, Türkiye cumhuriyetinin 1924 yılında şeriyeye bakanlığıyla birlikte kadılığı da kaldırdığını ve Müftülük makamını diyanet işleri başkanlığına dönüştürdüğünü söyler. Yani cumhuriyet kadılığı kaldırmasıyla diyanet işleri başkanlığını İslam dininin inanç ve ibadet esaslarını yönetmekle sınırlamıştır. Tanyol tehlikenin diyanet işleri başkanlığının yetki alanının genişlemesinden kaynaklandığını düşünmüştür.¹⁵⁴

¹⁵³ Manaz, s.188-190-193.

¹⁵⁴ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.292.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CAHİT TANYOL'DA LAİK DEĞERLER

5.1. DİN EĞİTİMİ VE EĞİTİM

Tanyol'a göre Laiklik “dinle devletin, dinle eğitimin ve dinle ahlakın birbirinden ayrılmasıdır”. Eğitim, ahlak, devlet yönetimi, ekonomik kurallar vb. toplumsal ihtiyaçlar dinsel kurallarla değil çağın gereklerine göre akılla düzenlenmelidir.¹⁵⁵

Laiklik konusunu eğitimle ilişkisi açısından ele alacak olursak; devlet yönetiminde ve hukuk kurallarında olduğu gibi, eğitimde de din yerine bilimin verilerinden yararlanılmalıdır. Ancak bugünkü eğitim sistemimizin geçmişi olan Osmanlıda eğitim kurumu olan medreselerde din faktörü ön plandaydı. Medreseler önemli bir Osmanlı Kurumu olmakla birlikte, Osmanlıda ortaya çıkmamıştır. Medreseler Şîî eğitim ve kültür kurumlarına karşılık Sünnî eğitim ve kültür kurumudur. Yani Şîî din yorumlamasının yaygınlaşmasını önlemek için oluşturulmuş Sünnî din yorumlanmasını aktaran kurumlardır. İlk defa Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kurulmuştur. Osmanlıda başlangıçta faydalı müesseselerdir fakat sonraları bilimin, gelişmenin ve özgür aklın önünde engel olmuş, cehalet, taassup ve fesat ocakları haline gelmiştir.¹⁵⁶

Medreselerdeki öğretimin gayesi laik değildir. Acaba bizde ilkokullarda ve ortaokullarda din terbiyesi vermek eğitim ve öğretimin laik gayesini değiştirir mi? Okullara din dersi koymakla diğer dersler etkilenmez. Nasıl okullarda musiki, beden eğitimi, yabancı dil dersleri eğitimi varsa din derslerinin var olması da doğaldır.¹⁵⁷ Bizce de eğitim ve öğretimin gayesi çağdaş uygarlıktır ve bilimin ışığında insana yakışır bir yaşamdır. Bu gayeden uzaklaşmadıkça çağdaş devlette vatandaşların çocuklarına din eğitimi aldirmek istemeleri laik devlete aykırı bir durum değildir. Ayrıca yıllarca ihmal edilmiş bir eğitim gereksiniminin belli bir disiplin ve sistem içerisinde sunulmasına yardımcı olur.

¹⁵⁵ Tanyol, *Neden Türban Şeriat ve İrtica*, s.115.

¹⁵⁶ Özben, s.36.

¹⁵⁷ Cahit Tanyol, “Din Terbiyesi ve Laik Öğretim”, *Havadis*, 24 Kasım 1956. s.7.

Bir milletin milli terbiyesi için o milletin çocuklarına din ve vicdan terbiyesi verilmesi gerekir. Din terbiyesi verilirken en önemli iki husus şunlardır:

1) Din terbiyesi verilirken irticanın bundan faydalanmasını önlemek gerekir.

2) İrtica söylemini kalkan ederek din terbiyesinin verilmesi gerekliliğini baltalayanlara fırsat verilmemelidir.

Ülkemiz tarihinde hep bu iki türlü istismar karşımıza çıkar. Birincisinde ‘din elden gidiyor’ söylemiyle akıl ve bilim ötelenir ve küçümsenirken ikincisin de ‘irtica geliyor’ söylemiyle inanç ve din eğitimi ötelenir ve küçümsenir. Türkiye cumhuriyeti bu tür istismarlar nedeniyle ekonomide, bilimde, sanatta vb. gibi sosyal hayatın birçok alanında ilerleme sıçrayışı yapamamıştır.¹⁵⁸

Tanyol’a göre Cumhuriyetle birlikte bütün devrimlere rağmen sosyal yapının önemli bir parçası olan din ihmal edilmiştir. Din hayatı bütün kurumlarıyla eski medreselilerin ellerine terk edilmiştir. *“Hükümetler dini kendi haline terk edecekleri yerde, çağdaş bilim, felsefe kültürüyle yoğrulmuş ve aynı zamanda fıkıh, kelam, hadis ilimlerine vakıf olgun, imanlı ve içtihat yapabilecek nitelikte aydın din adamları olsaydı, camilerimiz birer halk mektebi haline gelir irtica bir daha doğmamak üzere sahneden çekilirdi.”* Çağdaş ulusların gelişme seviyesine yükselmemiz için laik eğitim yeterli değildir aynı zamanda irticayı ortadan kaldıracak din eğitimi de gereklidir. Yobazla mücadeleyi aydın din adamı gerçekleştirir. Dinle ilgisi olmayan bilim insanı yobazla mücadele edemez ancak yobazın ekmeğine yağ sürer. Tanyol din eğitimi önemserken irticanın sadece yobaz hocalar tarafından hortlatılmadığını, esas irticayı uyandıran ve laikliği bir tepki unsuru haline getirenin bazı aydınlarımız olduğunu belirtir. Bu düşünce sahipleri *“Din duygusunu bir ortaçağ kalıntısı zannedip, ona ulu orta dil uzattılar.”* Günümüzde halkımızın bir kısmı laikliğin tam olarak ne anlama geldiğini bilmeyen din karşıtı, dini yaşamamıza izin vermeyen, Avrupa’dan ithal düşünce gibi bir şey olarak görüyorsa bunda dine vakıf olmayan, kendini ilerici zanneden, din hakkında bilmeden atıp tutan aydınların rolü büyüktür.¹⁵⁹

Türk halkı Müslüman’dır onu dininden ayırmaya başka bir inanç telkin etmeye imkân yoktur. Din terbiyesi bir ihtiyaçtır bu ihtiyacın kurumsal zeminini,

¹⁵⁸ Cahit Tanyol, “Dinde Reform”, *Havadis*, 4 Mart 1957, s.7.

¹⁵⁹ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s. 268-269.

teşkilatlanmasını devlet gerçekleştirmelidir. Bir millet dinini seviyor ve dinini öğrenmek istiyorsa devlet ben laik bir müesseseyim deyip halkın bu ihtiyacını görmezden gelemaz. Eğer laiklik kılıfıyla bu ihtiyaç karşılanmazsa bu ihtiyaç yok olmayacağından halk dini terbiyesini kendisi teşkilatlandırır. Devletin elinde din terbiyesi verecek eğitim ve öğretimde birlik felsefesine uygun tek kurum mekteptir. Din dersleri verilirse laiklik ihlal edilmiş olur veya bu dersleri gereksiz görenlerin düşünceleri ilmi değildir. Mekteplerimiz laik gaye ile vücut bulduğunda din terbiyesi vermenin hiçbir zararı yoktur. Din dersleri diğer dersler gibi doğal karşılanmalıdır. Din terbiyesinin verilmesiyle orta çağ düşüncesinin hortlayacağı endişesi gereksizdir.¹⁶⁰

Memleketimizde din terbiyesi ile irtica birbirine karıştırılmaktadır. Ne zaman din terbiyesi konusu mevzu olursa o zaman din düşmanları irtica maskesini kullanarak din terbiyesini engellemeye çalışmaktadırlar. Din ve inkılâp gibi müesseseler din düşmanları ve din istismarcıları tarafından zarar görmektedir. Nasıl inkılâp din düşmanlarının tuzağında ise din de yobazların tuzağındadır. Oysaki Türk milletinin bu iki ana müesseseye de ihtiyacı vardır. Bu millet her ikisinden de vazgeçemez.¹⁶¹ Avrupa'daki bazı milletler skolâstik anlayışın prangasından kurtularak dini toplumsal hayatlarının önemli bir parçası haline getirmişler ve ilerlemelerinde ondan yararlanmışlardır örneğin İngiliz devletini ayakta tutan ve ilerlemesini sağlayan en temel faktörlerden biri dindir. İngiliz çocukları din terbiyesinden geçerek büyürler. Çocuklar yemeklerine başlarken dahi dini dualar okunur 'âmin' dedikten sonra çatal kullanılır. Onlar da din gericilik müessesesi asla değildir ve mevzu bahiste değildir. Zira onlarda din ilerlemenin ve ahlakın bir parçasıdır. Dinin toplumsal nizamda bu kadar etkili ve faydalı olmasında din adamlarının da büyük bir rolü vardır.¹⁶²

Çağdaş uygarlık için hem dini eğitim hem de genel olarak eğitim ve öğretim hayatı son derece önemlidir. Atatürk'e göre yeniliğin, gelişmenin ve ilerlemenin kaynağı eğitim ve öğretim kurumudur.

Atatürk'e göre; *“Bilginin ve tekniğin, çalışma ve oluşma çevresi okuldur bunun için okulları açmak ve artırmak gerekir. Okul genç kafalara insanlığı saymayı, ulus ve*

¹⁶⁰ Cahit Tanyol, “Din ve Mektep”, *Türk Yurdu*, Sayı: 252, Ocak 1956, s.501.

¹⁶¹ Cahit Tanyol, “Din Terbiyesi”, *Havadis*, 22 Kasım 1956, s.7.

¹⁶² Cahit Tanyol, “Din ve Ahlak Dersi”, *Havadis*, 27 Kasım 1956, s.7.

ülke sevmeyi, bağımsız yaşamayı öğretir. Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için tutulması gereken en doğru yol okuldur. Akla uygun hiçbir nedene dayanmayan bir takım geleneklerin, inanışların korunmasında direnip duran ulusların ilerlemesi çok güç olur, belki hiç olmaz. Bunun için öğretim programımızın, eğitim davranışımızın temel taşı bilgisizliği gidermek olmalıdır.” Sözüyle eğitim ve öğretime verdiği önemi açıklar. Atatürk bu maksatla eğitim ve öğretimi Milli Eğitim Bakanlığına, dini de Diyanet İşleri Başkanlığının sorumluluğuna bırakmıştır. Böylece halk bilimi, tarihini, dilini, dinini en yetkili kurumlardan öğrenilmesi amaçlanmıştır.¹⁶³

Atatürk çağıın gereklerine göre bir eğitim sisteminin oluşmasını gerekli görüyordu. Laik devletin kurulması yolun da adımların atılması gerekliydi. 3 Mart 1924'te Halifelğe son verildi. Osmanlı Hanedanının yurt dışına çıkarılması kararı alındı. “Şer’iye ve evkaf vekâletinin kaldırılmasıyla birlikte Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin birleştirilmesi) kanunu kabul edildi. Medreseler önce Milli Eğitim Bakanlığına devredildi, sonra kapatıldı. 1937 yılında anayasada yer alacak laiklik ilkesinin temelleri 1924 yılında atıldı. Yabancı okulların ilk kısımları kapatıldı. Mecburi ilköğretim programı güçlendirildi. Azınlık ve yabancı okulların orta kısımlarında Türkçe, tarih, coğrafya, yurt bilgisi derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe okutulması kararı alındı. Cumhuriyet yönetimi bu kadar çok inkılâpla eğitim ve öğretimin öneminin ne kadar farkında olduğunu gösteriyordu¹⁶⁴. Eğitim ve öğretim çok başlı yapısından arınıyordu ülkenin Tevhid-i Tedrisatla birlikte ulus haline getirilmesi amaçlanıyordu. Ülkede yaşanan ideolojik, dini, ırki ne kadar farklı kökene sahip insan veya kurum varsa bir ulus ve vatandaş oluşabilmesi için Türk inkılâbının ve çağdaş bilimin değerlerine uygun temel bir eğitimin verilmesi hayati bir şarttır.

Atatürk’e göre: *“Bir toplum için yararlı olan bir kanun, başka bir toplum için zararlı olur diyor. Bir toplumdan başka bir toplum yapmak veya başka bir topluma uydurmaya çalışmak ilmi içtimaa aykırıdır.”* Atatürk bu sözüyle Tanyol’a göre toplumların ayrı evrimlerinin olduğunu ve bunun tarihsel yaşamı belirlediğini fark etmiştir.¹⁶⁵ Tanyol Atatürk’ün kanunlar hakkındaki görüşlerinde ne kadar ilme vakıf

¹⁶³ Koray, s.368.

¹⁶⁴ Turhan, Feyzioğlu, *Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik*, “Atatürk Düşüncesinde Laiklik”, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.173-174.

¹⁶⁵ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.93.

olduğunu gerek Tevid-i Tedrisat gerekse diğer konularda çağdaş bilimin değerleri ışığında kendi toplumunun yapısını göz önüne alarak bir ulus oluşturmaya çalıştığını belirtir. Atatürk şimdiye kadar uygulanan eğitim yöntemlerinin ulusumuzun gerileme tarihinde en önemli etken olduğu kanısındadır. Medreselerde “beşik uleması” türemiştir. Yüksek kamu görevlerine ve dinsel mevkilere babadan oğula geçme yoluyla atamalar yapılmış, işin ehilleri saf dışı bırakılmış, çıkar ve mevki karşılığında fetvalar veren kurum haline gelmiştir. Hiç kuşkusuz böyle bir kurumun laik cumhuriyette yer alması düşünülemezdi. Medreseler kapatılmıştır. Onların yerine ilahiyat fakültesi ve İmam Hatip okulları açılması öngörülmüştür. Atatürk sağlığında bilim ve teknolojinin ışıklarıyla dupduru olmuş din anlayışını gerçekleştirecek bu öğrenim kurumlarını tam anlamıyla oluşturulamamıştır.¹⁶⁶

İşte tam da bu noktada Tanyol Cumhuriyetin bu kritik döneminde çağdaş bilim ve felsefe kültürüyle yoğrulmuş, fıkıh, kelam, hadis ilimlerine vakıf imanlı, içtihat yapabilecek din adamlarının yoksunluğunun irticanın ortaya çıkmasında önemli bir yerinin olduğunu ifade eder. Din sosyal bir gerçekliktir devlet yurttaşlarının din konusundaki ihtiyaçlarını karşılamaz ise illegalliğe, irticaya, dinin sömürülmesine imkân tanımış olur.¹⁶⁷

Dini öğrenmek ve öğretmek din hürriyeti kapsamında bir haktır. Din yüksek ilim ve kültür sahibi insanların omuzlarında yükselir. Bir dini insanlardan mahrum etmek onu hurafelere mahkûm etmektir. Bu gün din çağdaş ilim ışığında öğrenilmediği memlekette din kisvesine bürünmüş hurafeler ortaya çıkar. Uygulanacak eğitimde yalnız ezber bilgiler değil, tefekkür ve muhakemeye imkân verilmelidir. Farz edelim ki Tıp Fakülteleri kapatılmıştır. Tıp hocaları işlerini yapmaktan alıkonulmuştur. Böyle bir durumda tıp bilimine ve hocasına olan ihtiyaç ortadan kalkmaz, ihtiyaç devam eder fakat sahte tabipliğe meydan açılmış olur. O halde toplumun din ilmine ve hocasına olan ihtiyacı da bu duruma benzer.¹⁶⁸

Son tahlilde Türkiye’nin tarihi ve sosyolojik şartları itibariyle, laik düzen içinde İslam’ın özünü öğretebilecek aydın din adamlarını yetiştirmek ve halkın din eğitimi

¹⁶⁶ Ozankaya, s.236-237.

¹⁶⁷ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.268.

¹⁶⁸ Başgil, s.110-111.

ihtiyacını karşılamak devletin görevleri arasındadır. Bu görev ihmal edilince laik düzenin aleyhine olmaktadır. Laikliğin dinsizlik olmadığını anlayarak halka anlatacak, vicdan ve düşünce hürriyetine saygılı, mezhep çatışmalarını önleyebilecek kabiliyette aydın din bilginlerine bugün dahi ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı zamanda milli eğitim sistemimiz laik cumhuriyetin gereklerine uygun, bilimin öncülüğünde, asrın şartlarıyla barışık, her türlü ayrışmadan arınık, bir millet meydana getirebilecek nitelikte olmalıdır.¹⁶⁹ Din terbiyesinin laik Türk okullarında devlet kontrolü altında verilmesi hem halkın din eğitime yönelik ihtiyacını hem de tabi bir müessese olan dini softanın elinden, yönlendiriciliğinden kurtaracaktır.

Tanyol din eğitiminin yanı sıra eğitim sistemimizde de birçok eksiğin ve yanlış uygulamaların olduğuna dikkat çeker.

Tanyol eğitim sistemimizin yapboz tahtası gibi sık sık değiştirilmesini eleştirir. Bu yapılırken siyasi yönden içli dışlı olduğumuz ülkenin eğitim sisteminin rehber alınmasına karşı çıkar.¹⁷⁰ Türk terbiyecileri milli ahlak ilkelerini küçümsemektedirler. Eğitim sistemimiz yabancı uzmanlar odaklı hale gelmiştir. Diğer alanlarda yabancı yaptı ise doğrudur anlayışı eğitim sistemimizde de salgın bir hale gelmiştir. Tanyol eğitimimizin kendi örf adetlerimizle milli bir anlayış çerçevesinde tüm bilimsel alanlar da fikir üretmemizi gerekli görür. Her alanda yabancı bağımlılığına karşıdır.¹⁷¹ Şu nu belirtmeliyiz ki; Tanyol terbiyenin fertle cemiyet arasındaki çatışmayı uyuma dönüştüreceğini düşünür. Eğitim sistemi düzenlenirken kendi toplumumuzun dinamikleri düşünülerek çağdaş bilim ışığında hareket edilmedir. Siyasi ilişkilerimizin geliştiği ülkeden terbiye ithal edilmemeli ilim adına bir gelişme varsa nerede olursa alınmalı ve toplumlumumuzun sosyolojik şartlarına göre düzenlenmelidir.

Tanyol'a göre bir başka eğitim meselesi yabancı dilde eğitimidir. Genel olarak yabancı dilde eğitim yapılmasına ve yabancı okulların açılmasına karşıdır. Yabancı okullardaki eğitim milli mayamıza uygun değildir.¹⁷² Bu okullar kendi kültürlerini öğretmektedirler. Yabancı okullar milli kültürümüz için tehlikedir. Başka bir ülkenin kültür ve terbiyesi ile yetişen fikir, sanat, politika insanları kendi ülkesinin aydını

¹⁶⁹ Feyzioğlu, s. 175.

¹⁷⁰ Cahit Tanyol, "Mektep ve Sokak Terbiyesi", *Yeni Sabah*, 18 Nisan 1952, s.7.

¹⁷¹ Cahit Tanyol, "Fikir Yoksulluğu", *Yeni Sabah*, 27 Nisan 1951, s.7.

¹⁷² Cahit Tanyol, "Özel Okulların Derdi", *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1956, s.2.

olamaz. Zaten bu okulların akıbeti kuruluşun ilk yıllarında dahi cumhuriyetin yöneticileri tarafından belirlenmeye çalışılmıştır.

Yabancı dil eğitimi milli eğitim sistemimiz içinde yalnızca araç olmalıdır amaç olmamalıdır. Yabancı okullar da eğitim görmek isteyen öğrencilerimizin sayısı 1950’den sonra her geçen gün artmaktadır. Bu durum kendi dilini kültürünü, kendi ilim kapasitesini küçük görmenin sonucudur. Bazı okullar yabancı dille eğitim vermekten övünürler. Yabancı dille eğitim veren üniversitelerin açılması söz konusudur. Tanyol bu durumu milletlerin maddi olarak sömürülmesinden daha vahim olarak görür. Manevi sömürge olarak tanımlar.¹⁷³ Tanyol’a göre çağdaş bir ulus olabilmek için milli bir terbiye ile bilim öğrenilmeli ve öğretilmelidir.

5.2. DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

Laiklik değerlemelerinin şehri olan Fransa’da laisite temel inanç haklarını koruyan bir değerdir. İnsanların inanma ve inanmama özgürlüğünü içerisinde barındırır. Devlet karşısında bireyin hangi inanç formasını giydiğinin önemi yoktur. Devletin hiçbir formaya karşı sempatisi veya antipatisi olamaz. Herkese inanç ve kanaatlerini açıklama özgürlüğü sunar, hatta kendi toplumunun genelinin inandığı dinin dışında başka bir dine inanan vatandaşların dinine de aynı derecede saygı duyar. Hoş görmeyi başka dine sahip olabilirliği içerisinde barındıran bir özgürlük anlayışıdır.¹⁷⁴

Toplumlar farklı amaçlardan farklı inançlardan ve yaşantılardan oluşan bireylerin toplamıdır. İnanç kısmı bireyin mahrem alanıdır. Bireyin inancının çağa uygunluğuna rasyonelliğine bakılmaz. Çünkü bireyin içsel anlamlandırmasının sonucudur. Bireylerin kendi inançlarını yaşamaları nasıl ki en doğal insani bir durumsa başkalarının da inançlarını özgürce yaşamaları gerektiği bu anlayışın sonucudur. Din özgürlüğü ve laiklik bireyler arası karmaşık ilişkilerin ortaya çıkardığı değerlerdir. Laiklik ve din özgürlüğü bireylerin inançlarının alternatifi veya bir parçası değildir. *“Laiklik hayatı tüm yönleriyle belirleyen ve bireylerin dini inançlarına alternatif bir düşünce değildir.*

¹⁷³ Cahit Tanyol, “Manevi Sömürge”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1958, s.2.

¹⁷⁴ T.Jeremy Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laisite*, (Çev.: Hüseyin Bal) Liberte Yayınları, Ankara, (t,y), s.17.

O, farklılıkların yaşamasını sağlayan, farklı inanç grupları arasında saygı esasına dayalı olarak ilişkileri düzenleyen ahlaki, hukuki ve siyasal bir değerdir.''¹⁷⁵

Din özgürlüğünü hem dini hem siyasi taassuba karşı koruyacak olan laiktir. Bu günün hayat koşulları içerisinde din hürriyeti laik bir devlette yaşanabilir. Bugünün laiklik anlayışı memlekette mevcut dinlere ve mezheplere karşı devletin tarafsız olması hiç birisini imtiyazlandırmaması demektir. Laik bir devlette hükümet işleri, idari işler, kanunlar prensiplerini dinden değil sırf ihtiyaçtan ve hayat realitesinden alır. O halde laiklik din düşmanlığı değildir aksine din özgürlüğünü de sağlayan devlet hayatında ve sosyal hayatta dinin kurallarını dindarlar muhitine ve ferdi vicdanlara bırakarak günümüz koşullarına ve münasebetlerin mantığına uymaktadır.¹⁷⁶

Buraya kadar laikliğin özgürlüğü, din özgürlüğünü içerisinde barındıran bir değer olduğunu ifade etmeye çalıştık şimdi de özgürlüğün kelime itibariyle ne anlama geldiğini inceleyim. Özgürlük herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya maruz kalmama, her türlü dış etkenden bağımsız olma, insanın kendi istenci ile karar verebilmesi durumudur. Özgürlük içerisine serbestliği de alan tanımı zor yapılabilen geniş bir kavramdır. Peki, serbestliğin ölçüsü nedir? “İnsan ve yurttaş hakları bildirisinde olan geçerliliğini koruyan tanım şöyledir. “Özgürlük başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilme gücüdür.” Serbestlik sınırimız bir başkasının veya toplumun doğal haklarına zarar vermemeye çizilidir.¹⁷⁷ Yine insan haklarını ve temel hakları korumaya dair sözleşmede, herkesin “düşünme, vicdan ve din hürriyetine sahip olduğunu, din ve kanatları izhar etmek hürriyetinin demokratik bir cemiyete ancak amme güvenliğinin, amme nizamının, genel sağlığın ve umumi ahlakın, yahut başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması için zaruri olan tedbirlerle ve kanunla tahdit edilebileceğini hükme bağlamıştır.¹⁷⁸

Genel itibariyle din hürriyetine sahip olan bir birey demokratik ve laik bir devlette neleri yapabilme hakkına sahiptir. Başgil, din hürriyeti içinde şu hak ve hürriyetlerin olduğunu anlatır.

¹⁷⁵ Hasan Yücel Başdemir (Ed.), *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Liberte Yayınları, Ankara 2011, s.170-171.

¹⁷⁶ Başgil s.157.

¹⁷⁷ Ahmet Mumcu, *Atatürk’ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 346, Ankara 2007, s.5-6.

¹⁷⁸ Zeki Hafızogulları, *Laiklik İnanç Düşünce ve İfade Hürriyeti*, US-A Yayıncılık, Ankara 1997, s.83

1. İnanma-iman etme
2. İbadet-dua etme
3. Neşir ve telkin etme
4. Dini talim ve tedris (Dini öğrenme ve öğretme)
5. İnanıldığı dine göre amel etme (Dinin emirlerini yerine getirme hakkı)

Başgil bu beş hürriyeti, hürriyetlerin sınırları, bölümünde anlatır. Bu beş madde din hürriyetinin neleri kapsayabileceği konusunda bize daha somut anlamlar sunar.¹⁷⁹

Din ve vicdan özgürlüğü: “Hoşgörünün bir takım yaptırımlarla güvence altına alınmasıdır.” Aynı zamanda kendi dininden olmayanı, senin yaptığın ibadeti yapmayanı hoş görmektir. Kendi inancından olmayanın ötelenmesini sosyal hayatın her aşamasından uzaklaştırmaktır. “Ben laik'im” demek, “ben dinsizim” demek değildir. Benim dinim beni, sizin dininiz sizi ilgilendirir demektir. Ben laik değilim demek başkalarını da kendi inandıklarından sorumlu tutmak, onların da senin inandığın şekilde yaşamasını istemektir. Başka inancı ötelemek, hoşgörüsüzlüktür bu gibi bir durumda din ve vicdan özgürlüğü hakkı gasp edilmiş olur.¹⁸⁰

ABD dışişleri bakanlığı dini özgürlük kavramını yüceltmeye çalışırken şu ifadelerle yer verilmiştir.

*“Din hürriyeti konusu, Amerikan tarihinde bütünleştirici bir rol oynamıştır. Milletimizin ilk kuruluş dönemlerinde her insanın kendi vicdanına göre inanma, ibadet etme ve davranma temel hakkına sahip olduğu görüşü, Amerikan halkının aslı kanaati olmuştur. Din özgürlüğü anayasamızda zikredilen ilk haklardandır. Ve bu hak ilk özgürlük olarak bilinir. Çünkü asli kurucu iktidar, bu temel özgürlüğün demokrasinin ve diğer hakların esas cevheri olduğunu bilir.”*¹⁸¹

Din özgürlüğü çok uluslu toplumlarda gerek şimdi gerekse geçmişte birlikte yaşamayı gerçekleştiren bir değerdir. Aslında Osmanlı İmparatorluğunun çok ileri bir hoşgörüye sahip olduğunu görüyoruz. Balkanlardaki hızlı ilerlemesini bu topraklarda göstermiş olduğu hoşgörüye ve din özgürlüğüne borçludur. Böyle bir hoşgörü olmasa çok uluslu ve çok dinli yapıyla altı yüzyıl boyunca böylesine geniş toprakları elinde

¹⁷⁹ Başgil, s.102-112.

¹⁸⁰ Koray, s.408-409.

¹⁸¹ T.Jeremy Gunn, *Din Özgürlüğü ve Laisite*, (Çev.: Hüseyin Bal) Liberte Yayınları, Ankara, (t,y), s.21.

tutamazdı.¹⁸² Atatürk'te kurduğu yeni toplum ve devlet yapısı içinde özgürlüğe büyük önem vermiştir. Türk ulusunun nihai hedefinin demokrasi ile örülmüş bir özgürlük rejimi olduğunu anlamıştır. Kurulan devlet yapısı laik temele dayanır. Bu rejimin devamı için din ve vicdan özgürlüğünün özel ve ayrı bir yeri vardır.¹⁸³ Tabi yine son olarak belirtelim ki her hürriyetin sınırları vardır. Bu sınırlar kamu düzeni, milli güvenlik, genel ahlak, genel sağlık, milli emniyet vb. gibi insanlığın ve toplumsal yaşamın sınırlarıdır. Din ve vicdan özgürlüğü bir başka ferden veya toplumun doğal haklarına kadar yaşamını sürdürür.

5.3. ÜMMET-MİLLET (MÜMİN-VATANDAŞ)

İnsanoğlu toplum halinde yaşamaya zorunlu sosyal bir varlıktır. İnsanoğlu bu toplumsal niteliği ile yıllarca toplum halinde yaşayabilmenin yöntemlerini üretmeye çalışmıştır. Siteler halinde yaşayan insanın huzuru birilerinin gücü eline geçirmesiyle bozulmuştur. Daha sonra semavi dinlerin insan yaşamında ön planda olmasıyla birlikte toplumu yöneten iktidarlar güçlerini tanrıdan aldıklarını iddia ettiler. Bu dönemde toplumsal birlikteliği sağlayan güç ilahi kaynaklıdır. Genellikle Ortaçağın birlikte yaşam için öne sürdüğü yöntem dinsel niteliklidir. Türkler İslamiyet'le tanıştıktan sonra ümmet kimliğine dönüştüler. İslamı kabul eden Türkler ümmetçiliğin kültürel manadaki birçok kaynağını oluşturan Arap kültürlerinden etkilendiler. Zamanla kendi öz kültürlerinden uzak kaldılar. Osmanlı devletiyle birlikte dilde, kültüre de, hukuksal alanda Türkler ümmet toplumu özelliği göstermişlerdir.¹⁸⁴

Arap ve İran milleti Müslüman toplumlar olmasına rağmen kendi kimliklerini ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Osmanlı aksine kendi kimliğini yitirerek çok kültürlü bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle Arap kültürlerinden ve diğer kültürlerden kendi kimliği dejenere olacak şekilde etkilenmiştir. Batıda milliyetçilik ve ulus devlet olgusu yayılmaya başlayınca Osmanlının ümmetçilik anlayışı sadakatsiz milletlerle iflasa uğramıştır. Türkiye Cumhuriyeti; Anadolu'da bulunan, Osmanlıda genel olarak pek bir konumu bulunmayan, Türk milleti kendi ruhundan doğarak tekrar dünyaya gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte Türk Milleti asırlar sonra ümmet olgusundan millet

¹⁸² Koray, s.411.

¹⁸³ Mumcu, s.2.

¹⁸⁴ Erüreten, s.145-146.

olgununa dönüş sürecine başlamıştır. Kemalist sistem yedi yüz yıllık ümmet devletten, millet devlete geçişin baş mimarlığını üstlenmiştir.¹⁸⁵

Böylece kemalizmin dayandığı temel ideoloji dindarlık yerine vatandaşlık, ümmet devlet yerine millet devlet, dinsel devlet ve dinsel eğitim yerine laik devlet ve laik eğitimidir. Zaten şeriiye ve evkaf vekâletinin, hilafetin ve medreselerin kapatılmasında temel sebep bu ideolojiye dayanmaktadır. Atatürk daha devletin kuruluş aşamasında dinsel otoritenin tarihteki gücünün farkındadır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üzerinde millettten başka bir gücün olmasına engel olmuştur.

Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği devrimlerin değişen dünya ile uyumlu, çağdaşlığını korumasının nedeni İsmet İnönü'ye göre *“Bu devrimlerin belirli toplumsal, siyasal ve ekonomik ilkeleri benimsememekle birlikte doktrin kalıpları içerisinde dondurulmayı reddeden devrimler oluşudur.”* Bu çağın toplumsal birlikteliği dinsel kökenli değil, millet kökenlidir.¹⁸⁶

Avrupa'da aydınlanma çağından sonra insanlar, devletlere din bağı ile değil vatandaşlık bağı ile bağlandı. İmparatorluklar ve krallıklar ulus devletlere dönüştü. Demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar tüm milletleri ve yaşam biçimlerini etkiledi. Mustafa Kemal'in önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti Ulus-devlet kimliği kazanmıştır. Ümmet toplum biçimi ortaçağın mutlakîyetçi yönetim yapısının ürünüdür. Osmanlıda ise hem bu mutlakîyetçi yapı hem de ve Arap kültürü egemenliğindeki bir sistem hâkimdir. Türk halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olması ümmet toplum ekseninde yaşaması gerektiği anlamına gelmez. Din Allah ile kul arasında inançsal bir bağıdır. Vatandaşlık bağı ise birey ile devleti birbirine bağlayan anayasal bir bağıdır. Etnik ve dini temele dayanmaz. Ulus toplumunun ve ümmet toplumunun birleştirici öğeleri birbirinden farklıdır. Yeniçağın birey-bağı ulus-devletlerle gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁷ Çağımızın öncü değeri bilim ve tekniktir doğal olarak yaşamsal alanda laiklik ve onun sonucu olarak laik eğitim ve öğretim olmalıdır. Ülkelerin çağın paradigmasına göre yaşayabilmeleri için vatandaşlık eğitimine önem vermeleri gerekir. Tanyol vatandaşlık eğitimi ile geleceği temsil eden çocuklara

¹⁸⁵ Orhan Türkdoğan, *Türk Ulus Devlet Kimliği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s.431-432.

¹⁸⁶ Kalkanoğlu, s.96.

¹⁸⁷ Erüreten, s.147-148.

ulaşılabacağını ve toplumun değerlerinin, kurallarının ve geleneklerinin yeni kuşaklara aktarılacağını ifade eder.¹⁸⁸

Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu Cumhuriyet toplumsal birlikteliği etnisite de ve dinde aramaz var olduğu toprakları tüm renkleriyle kabul eder tek bir ulus olarak düşünür. Onun ülkesi anayasal vatandaşlık kavramına bağlı, çağdaş bir ulus devlettir. Çağdaş ulus devletlerde tek bir ırk diğer ırklara baskı yapmaz onu yok göremez. Aksine farklı etnik yapılarıyla zenginlik olur aynı havayı solurlar. Birlikte kederlenir, birlikte övünürler.¹⁸⁹

Tanyol bir söyleminde:

*“İlerici olanlar, bu İslam uygarlığına karşı Batı uygarlığını savunanlar ve bu uygarlığın etkisi altında yeni bir kültür yaratmak isteyenlerdir. Yani ümmet kültürüyle milli kültürü aynı sayanlar ise gerici safındadır.”*¹⁹⁰ Dolayısıyla Tanyol ümmet kültürü ile millet kültürünün aynı olmadığını belirterek ileriye Batı uygarlığında görmüştür

Tanyol Türkiye’de ümmet-toplumdan-ulus-topluma geçişi tamamlayacak en önemli ögenin ümmet eğitiminden, millet eğitime geçmekle olacağını belirtir. Böylece medreseler kapatılmıştır. Tevhid-i Tedrisat kanunuyla birlikte eğitim-öğretimde birliği gerçekleştirmek amaçlanıyordu. Böylece cumhuriyeti oluşturan bireyler ortaçağın mümin tipiyle değil vatandaş tipi ile özdeşleşmiştir.¹⁹¹ Modern ulus devleti yaşatmanın tek yolu eğitimidir. Devletin ve bireyin sorumluklarını anlayacak varlık nedenlerini kavrayacak bireysel özerkliğe sahip yüksek eğitilmiş bireyler ancak devlete vatandaşlık gibi anayasal bir bağla bağlanabilir.

5.4. AYDIN DİN ADAMI

Uzun yıllardan bu yana din adamının ne olduğu hakkında birçok söz söylenmiş birçok tanımlamada bulunulmuştur. Din adamı esas itibarıyla inançla ilgili konuları öğreten, halkın inanç konusundaki sorularına çözüm bulmaya çalışan bir insandır.

¹⁸⁸ M.Çağatay Özdemir (Ed.), *Türk Sosyologları*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2915, Eskişehir 2010, s.125.

¹⁸⁹ Emre Kongar, *Demokrasi ve Laiklik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s.129-130.

¹⁹⁰ Cahit Tanyol, Tanyol Cahit, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, (1. Basım), Okat Yayınevi, İstanbul 1970, s.161.

¹⁹¹ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.225.

Tanyol bazı aydınların din adamı ile irticacı düşüncüyü yan yana getirenleri eleştirir. Tanyol'a göre inanç alanında çağdaşlık olmaz inanç yüzyıllarda geçse aynı kalır. Hiç bir din adamı hatta vatandaş inancından dolayı gerici diye suçlanamaz.¹⁹²

Aydın din adamı kavramı birçok kesim tarafından kullanılmış fakat farklı tanımlar yapılmıştır. Her bir tanımlama farklı anlamlar içerir. Fehmi Yavuz, Aydın din adamının dışındaki gerici din adamının portresini şu düşüncelerle çizer:

“Dünyaya önem vermeyen, yeniliği reddeden, içtihat kapısını kapatan, bütün ömrünü 10-15 yaşında iken anlamını bilmediği şeyleri ezberleyen, kendisini geliştirmeyen, halka gösterdiği yoldan kendisi gitmeyen, Allah ile kul arasına sürekli giren, günah- sevap, ölüm, ahiret konularında sürekli spekülasyon yapan, hastalık, kıtlık, kuraklık, deprem gibi olayları şeytan, peri, cin, uğur, uğursuzlukla açıklamaya çalışan kimselerdir.” Aydın din adamı tanımının dışında kalan kimseler kendisini din adamı zanneden yobazlardır.¹⁹³ Aydın din adamı bir başka tanımda laik değerleri benimseyen, laik cumhuriyetin değerlerine saygı duyan, vatandaşa eğitim verebilecek yetkinliğe sahip eğitilmiş bir birey olmalıdır. Din bilginleri yenilenmenin, çağdaşlaşmanın karşısında değil aksine geri kalmışlığın dinimize uygun olamayacağını halka anlatacak din görevlileridir.¹⁹⁴

Tanyol Aydın din adamı gibi bir tanım yapmanın bu konuda işin içinden çıkılmaz hal alacağını düşünür. Aydın demek akli hükümlerde kullanmak demek. O na göre aydın din adamı kavramı Hristiyanlık dinindeki din adamı ile benzer düşünülmemelidir. “Aydın bir papaz deyince ne anlayacağız? İsa'nın Tanrının oğlu olduğuna inanmayan din adamını mı? Bu nu reddeden bir kimse bırakalım papaz olmayı Hristiyan bile olamaz.” Yani inanç alanında ilerici-gerici olmayacağını her dinin bir inanç kısmı olduğunu bu kısmın zamanla değişmeyeceğini belirtir.¹⁹⁵ İnanç düşüncenin dışındadır ve ikisi birbirine karıştırılmamalıdır. Din adamı inanç adamıdır. Din adamı halkın içindedir. Halka inanç konusunda yol gösteren inanç ile ilgili müşküllerini çözen kişidir. Din adamı bazı kesimler tarafından yobazlıkla eşleştirilmiştir böyle bir hakkımız yok. Kendini devrimci ilerici diye tanımlayan düşünce din adamı ile softa arasındaki

¹⁹² Tanyol, *Laiklik İrtica*, s.228-229.

¹⁹³ Yavuz, s.98-99.

¹⁹⁴ Erim,, s.72.

¹⁹⁵ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.229.

farkı göremezse din gerçeği yok sayılmış olur. Din adamının dejenere olmuş şekli softa yobaz değildir. Softa ve yobazın kaynağını din oluşturmaz. Dini düşünce oluşturur. Dini düşünce, o dinle birlikte ortaya çıkmış kültür ve medeniyet çevresidir. Avrupa skolâstik düşünceyi yıkarken dini kültürü ortadan kaldırmıştır dini değil. O halde bizde çağdaş bir ulusa sahip olabilmek için dine değil dinle birlikte ortaya çıkan akıldan uzak kültüre karşı çıkmalıyız.¹⁹⁶ Tanyol din adamı ile gerici arasındaki farkın anlaşılması gerektiğine ve birbirine karıştırılmamasına dikkat çeker. Son olarak din kalkmadan din adamına duyulan ihtiyaç ortadan kalkmayacaktır. Din toplumsal bir gerçeklik, sosyal bir kurumdur.

Ülkemizde irtica din ve mukaddesat adına zaman zaman ayaklanmış ve kendine devlet mekanizması içinde yer bulmuştur. Ülkemizin bu duruma gelmesinde kendini devrimci, ilerici aydın olarak görenlerin manevi değerlerimizi irtica olarak suçlamalarının da payı büyüktür. İrticanın liderliğini yapan kişiler din adamları değildir. İrtica sivil yobazlar vasıtasıyla beslenmiştir. Devrimci aydınlar dinin toplumdaki önemini anlar ve din adamının toplumda gerekli ve saygıdeğer iş gördüğünü bilirse sivil yobazların gerçek irticacılar olduğunun farkına varırlar. Böylelikle cumhuriyet kazanımlarının ve ideallerinin de ayakları yere basar din adamı ile dinden çıkar sağlayan yobaz zihniyet birbirinden ayrılmış olur.¹⁹⁷

Dünya tarihinde din adamları her zaman toplumu geriye götürmemişlerdir aksine din adamları vazifelerini tam anlamıyla yerine getirdiklerinde toplumlara fayda sağlamışlardır. Örneğin İngiliz devletini ayakta tutan ilerlemesini sağlayan en temel faktörlerden biri dindir. İngiliz çocukları din terbiyesinden geçerek büyürler çocuklar yemeklerine başlarken dahi dini dualar okur âmin dedikten sonra çatal kullanır. Onlara dinin gericilik müessesesi olduğu anlatılamaz zira onlarda din ilerlemenin ahlakın bir parçasıdır. Dinin toplumsal nizamda bu kadar etkili ve faydalı olmasında din adamlarının büyük rolü vardır.¹⁹⁸ Din adamlarına irticacı ve gerici yaftasını vurmak toplum gerçekliğini reddetmek ve din adamlarına haksızlık etmektir. Aslında Tanyol'un Aydın din adamı kavramı zamanla değişmiştir. Önceleri Aydın din adamını din alanında bilgi sahibi yetkin, içtihat yapabilecek dini bilgiye sahip olan din adamı olarak

¹⁹⁶ Cahit Tanyol, "Din Adamı ve Yobaz", *Cumhuriyet*, 23 Kasım 1962, s.2.

¹⁹⁷ Cahit, Tanyol, "Yobazlıkla Din Adamlığının İlgisi Yoktur", *Güneş*, 9 Haziran 1987, s.7.

¹⁹⁸ Cahit Tanyol. "Din ve Ahlak Dersi", *Havadis*, 27 Kasım 1956, s. 7.

tanımlarken sonraları Aydın din adamı kavramının uygun olmadığını düşünür. Daha sonraları aydın din adamını inancıyla aksiyonu arasında uygun olan kimse olarak tanımlamıştır. Din adamı inançla ilgili konuları öğreten kimsedir. Din adamına ileri-geri ölçütü kullanılamaz. Örneğin bir din adamına namaz kılmasını öğrenmek isteyen birisine öğretiyor diye aydın din adamı veya gerici din adamı denilemez.¹⁹⁹

Çok partili hayata geçtikten sonra çağdaş uygarlığı arzulayan cumhuriyetin bazı aydınları aydın din adamı ihtiyacını önemsemişlerdir. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne neden olan yanlış din anlayışları ortadan kalkacaktır. Halk ile işbirliği yapmanın, dine saygılı olduğunu göstermenin, din sömürsünü engellemenin ve din konusunda yanlış anlaşılmalara son verilmesinin yolu Aydın din adamı yetiştirmekte görülmüştür. Din eğitimini memleket gerçeklerine en uygun bir şekilde kurmak ve rasyonel kurallara göre düzenlemek gerekli görülmüştür. Dini eğitimi 1949 yılına kadar Türk eğitim sisteminin dışarısında bırakılmıştır. Yaratılış gereği inanan insan sosyal bir kurum olan din gerçekliği daima var olmuştur. Dolayısıyla Türk-Milleti din eğitimini ihtiyaç olarak gördüğünden ve kutsal olarak kabul ettiğinden kontrolü olmayan kaçak eğitim gerçekleşmiştir. Dünya gerçeklerinden haberdar olmayan inanç değil, fikri seviye itibarıyla ilkel din adamı prototipi kendiliğinden üremiştir. Bu oluşan sosyal yapı itibarıyla Aydın din adamı yetiştirmek acil bir ihtiyaç olarak görülmüştür. Osmanlıdan kalan dinsel yanlış anlamaları ortadan kaldırarak aynı hataya düşmek istemeyen cumhuriyet Türk Milletinin din adamına ve din eğitimine olan ihtiyacını ihmal etmiştir.²⁰⁰

Tanyol, çağdaş düşünce ile softa ve yobazın zihniyetini birbirine karşılaştırmamak gerektiği üzerinde durur. Din adamına yobaz ve softa damgası vurulmamalıdır. Din adamı ile softa birbirine karıştırılırsa Cumhuriyet hiçbir şekilde sosyal bir kurum olan din kavramını çözümleyemez.

“Her din bir inanç sistemidir; ancak her din aynı zamanda çevresinde bir “düşünce sistemi” kurar. O halde bir din olarak Müslümanlık vardır: bir de düşünce sistemi olarak Müslümanlık vardır. Din olarak Müslümanlık inanç konusudur. Düşünce olarak Müslümanlık ise bir kültür ve uygarlık çevresidir. Biz kültür ve uygarlık

¹⁹⁹ Çav, s. 164-165.

²⁰⁰ Yavuz, s.54-55-56.

çevremizi değiştirebiliriz. Bundan Müslümanlığımız incinmez. Nitekim Hristiyan Avrupa Ortaçağın skolâstik düşüncesinden, çağdaş düşünceye geçmek suretiyle, dinsel kültürü, dinsel düşünceyi reddetmiş ama dini reddetmemiştir."²⁰¹ Son tahlilde Tanyol'a göre iki türlü din vardır. Birincisi dinin özü kendisidir. İkincisi toplumsal yaşam içinde için de bulunduğu zamandan ve toplumdan etkilenerek özünden farklılaşarak dinmiş gibi yaşanan kültürdür. Tanyol dinin özünün değil kültür ve uygarlık çevresinin değişmesi gerektiğini vurgular.

5.5. ÖRF-ADET-DİN

Örf ve adetler tatbikatla inkişaf eden içten doğma usullerdir hiçbir çeşitlilik kabul etmemekle beraber yeni şartları kabullenmek için değişen, bu değişikliği rasyonel bir gaye gütmeksizin yapan usullerdir. Örfler halk adetleridir. Mesela çıplak gezmek mecburiyeti öftür. Bunun yanında şu veya bu tarzda giyinmek adettir. Aynı zamanda örfler ferdin gruba uyumunu sağlar.²⁰² Tanyol'a göre din olgusu ise birçok içerik farklılığına rağmen her ne olursa olsun şu üç öğeden oluşur.

- Her dinde bir inanç sistemi vardır.
- Her dinin kendine özgü ibadeti ve töreni vardır.
- Her dinin kutsal bir yeri bir tapınağı vardır.

Her din insanların toplumsal yaşamlarını düzenleyen kuralları içerir. Sosyal kontrol kaynağı olan dinler bize şunu yap bunu yapma anlamında emirler verirler. İnsanların davranışları günah sevap ilkesine göre değerlendirilmiştir. İnsan iyi ise cennetle ödüllendirilir kötü ise cehennem ile cezalandırılır.²⁰³ Tanyol'a göre üst yapı öğesi olan din ahlaktan daha farklı bir kavramdır. Ona göre din bireysel ahlak ise toplumsaldır.

Toplumun işlerliği için ahlakın dinden daha önemli olduğunu vurgular. O imansız bir insanın ahlaklı olması durumunda topluma zararı olmayacağını düşünür.²⁰⁴

Tanyol'a göre örf de "Laicos" gibi halka aittir. Örf; sınıf, zümre, ırk, mezhep üstü nitelikler taşır. Her sınıfa, soya, dini anlayışa göre kural değiştirmez, kuralları tüm halk

²⁰¹ Tanyol, *Laiklik ve İrtica* s.230.

²⁰² Amiral Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:244, İstanbul 1976, s.15.

²⁰³ Doğan, s.65-66.

²⁰⁴ Kongar, s.346.

için geçerlidir. Hukuk önünde eşitliğe delalet eder. Halkın eğilimlerini yansıtan hukuk kaynağı olan örfler bu yönüyle laikliğe benzemektedir. Toplumlar zaman içinde değişir, değişen topluma göre örf ve adetler daha yavaş değişir. Hatta bazen aslını aynen muhafaza eder. Hukuk kuralları için sağlam bir kaynak oluştururlar.²⁰⁵

Türk tarihinde hiçbir dönemde din devleti tam anlamıyla etkisi altına alıp yönetmemiştir. Gerek sosyal hayatta gerekse devlet yönetimin de örf kuralları etkinliğini korumuştur. Örfi kanunlar padişahın doğrudan doğruya koyduğu nizam-ı alem için akla dayanan kanunların toplamıdır. İslam uygarlığının en parlak dönemlerinden biri olan Abbasiler döneminde bile devlet biçimi asr-ı saadet ülküsüne uygun değildi daha çok devlet biçimi Bizans saraylarını andırıyordu. Türk hükümdarları hukuk alanında devlet otoritesini her şeyden üstün tutmuşlardır. Yüzyıllardan beri süre gelen örf adet biçimleri Türk devletlerinin sosyal ve siyasi karakterini oluşturmuştur. Laik düzen Türk devlet yapısıyla çok aykırı bir yönetilme biçimi değildir. Zira gerek eski Türk devletleri yapısıyla gerekse Osmanlı'da hiçbir zaman yönetim tam anlamıyla teokratik bir yapı içermemiştir. Öyle ki İslam dininin hâkim olduğu topraklarda ki yönetim biçimi Emevi'lerden itibaren soy egemenliğine dönüşmüştür. Bu noktada İslamiyet'i devlet dini olmaktan çıkarıp millet dini haline getirmek hem kültürel yapımıza hem de Türk devlet geleneğine uygun olacaktır.²⁰⁶

Örf ve adetlerin içerisinde bir değişen ve eskiyen kısım vardır, birde bir milletin tarihini, düşüncesini, bütün bir hayatını oluşturan ona şahsiyet kazandıran özünü teşkil eden kısım vardır. Bu aynı kalan öze an'ane denir. Örf ve adetlerin dışına çıkmamak tamamıyla aynı kalması demek o milletin ilerlememesi demektir fakat an'aneleri inkâr ve yapay müdahaleler ise milli şahsiyete zarar verir. Örf ve adetler aynı zamanda hukuka kaynak oluştururlar.²⁰⁷

Adetler toplum tarafından belirlenmiş bireyin doğduğunda kendini içinde bulduğu bir takım hareket kurallarıdır. Adetler kültürel, ekonomik, teknik alandaki değişmelerin sonucunda farkında olmadan değişirler. Töreler birey tarafından kabul edilmezse topuma karşı suç işlenir Toplumsal yapının bazı öğelerinin değişmesi fertlerin

²⁰⁵ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.161.

²⁰⁶ Cahit Tanyol, "Örfi Kanunların Şer-i Kanunlarla Bir İlgisi Yoktur", *Güneş*, 11 Haziran 1987. s.7.

²⁰⁷ Cahit Tanyol, *Sanat ve Ahlak, Örf ve Adetler Sosyolojisi Bakımından Sanat ve Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.557, İstanbul 1953, s.27.

kanaatlerini de etkiler. Töreye karşı gelme suçu artar. Değişme töreye karşı gelmeler yaygınlaştıkça gerçekleşir. Törelerin değişmesi bilgi ve tekniğin gelişmesiyle olur. Örneğin radyonun, televizyonun icadı ve kullanımının artması da töreleri değiştirir. Tanyol töre ve adetleri kültürel bir değer olarak görür. Tanyol töre ve adetleri alt yapı ilişkilerinin öğeleri olarak konumlandırır. Alt yapı ilişkilerini dinamik üst yapı ilişkilerini de statik olarak görmektedir. Dolayısıyla alt yapı üst yapıya göre daha çok değişime açıktır ve toplumsal değişimin yönünü üst yapıya göre daha çok belirler.²⁰⁸

Tanyol adetlerin başlıca kıstaslarını şöyle belirlemiştir:

- Toplumda birçok kuşağı kapsayıcıdır. Eski kuşakla yeni kuşağı birbirine bağlar.
- Adetler yaygındır. Toplumun tamamı farkındadır ve tamamına uygulanır.
- Adetlerin otoritesi ve bakısı vardır. Otoriteye uymayan birey toplum tarafından ayıplanır.
- Adetler toplum içindeki hareketlerimizi düzenler.
- Adetler zaman içerisinde değişim gösterirler.²⁰⁹

Örf ve adetler kolay kolay kaybolmazlar. Hatta bir dinin içerisinde olmayan fakat çeşitli düşüncelerle birlikte o dinle yaşayan örf ve adetler vardır. Şamanizmin bugün dahi islami kurallar içerisinde etkisi görülür. Tanyol buradan hareketle Alevi Müslümanlığına, Türk Müslümanlığı der. Bir cemiyyetin çatısı kurulurken örf ve adetler görmezden gelinemez. Örf ve adetler toplumsal hissiyattır, toplumsal birikimdir. Tanyol bazı aydınların “*Bizim geleneğimiz, örf ve âdetimiz Cumhuriyetle birlikte başlamıştır*” anlayışına karşı çıkmıştır. Örf ve adetler kesintiye uğratılamazlar. Toplumsal yapının devamlılığını sağlayan en önemli parçalarıdır. Örf ve adetleri istediğim zaman diliminden başlatırım düşüncesi toplumsal gerçekliğe aykırıdır. Tanyol’a göre cumhuriyet devrimleri kendi örf, adet ve arzusu ile mevcut örf ve adetlerin doğal akışını kesmek istemiştir. Kuşkusuz bu durum toplumda oluşmuş ve oluşacak çatışmalara yol açmıştır.²¹⁰

Endüstri çağıyla birlikte, iş alanı çoğalmış, iş bölümü karmaşıklaşmış ve teknolojik gelişmeler hiç olmadığı kadar artmıştır. Dünya daha önce hiç deneyimlemediği kadar her alanda hızlı bir değişme göstermiştir. Örf ve adetlerin hem

²⁰⁸ Kongar, s.344-345.

²⁰⁹ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.40-47.

²¹⁰ Çav, s.121-122.

kendisinde hem de toplum içindeki işlevinde değişiklikler olmuş, hukuka kaynaklık eden yapısı olanaksızlaşmaya başlamıştır.²¹¹ Fakat bir toplumun manevi çatısında yer alan örf ve adetlere omuz silmek yanlıştır. Bir toplumun ortak değerlerini oluşturan örf ve adetler olmaksızın bir millet düşünülemez. Tanyol örf ve adetleri devletin manevi polisleri olarak görür. Örf ve adetler çözülürse ve eski etkisini yitirirse hukuk kurallarının işlemesi zorlaşır.²¹² Kuşkusuz hukukta, ahlakta ve toplumsal yaşamda var olan örf ve adetlerin din ile ilişkisiz olması düşünülemez. Tanyol örf, adet ve din ilişkisinde dikkat çekici bir görüş öne sürer. “*Her din çıktığı toplumun örf ve âdetiyle yoğrulmuştur*”. Müslümanlık Arap ırkının dışında gelişmeye başladığı zaman Türk, İran, Yahudi örf ve adetleriyle karışmıştır. Hatta birçok milli adet İslamiyet çerçevesiyle yaşanmıştır. Türkler Müslüman oldukları zaman tamamıyla Arap örf ve adetlerinin içerisinde erimemişlerdir. Dinin dışlamadığı bazı adetleri korumuşlar, dinin yasakladığı bazı adetleri İslami bir kılığa sokarak yaşatmışlardır.²¹³

Ülkemizde din iki şekliyle vücut bulmuştur. Birincisi medrese Müslümanlığı ikincisi ise Anadolu halkının Müslümanlığıdır. Medrese Müslümanlığı devletin resmi olarak anlamış olduğu Müslümanlık iken, Anadolu halkının Müslümanlığı ise resmi Müslümanlıktan farklı olarak sosyal bir değer içerir. Halkın duygularıyla yaşam şekilleriyle oluşturmuş olduğu bu din gerçeğinin kendi folkloru kendi kültürü bulunmaktadır. Türk halkı medresenin katı Müslümanlığına karşı tepkisini Anadolu’da birçok tarikat kurarak göstermiştir. Tarikat liderlerinde Türk milletinin sosyal dokusunun izlerini taşıyan İslami renk almış şaman kokusu hissedilir.²¹⁴ Dinler doğdukları coğrafyanın ve kültürün dışarısına taşıtıklarında yaşandığı toplumu kendi değerleriyle etkilediği gibi o toplumun örf ve adetlerinden de etkilenirler.

“Bir toplumun töre ve âdeti olduğu yerde saymaz. Fert ve toplum çatışması, ferdi yaratmalar toplumların birbirleriyle münasebetleri, töre ve adetlerin yumuşamasına, kaynaşmasına ve gelişmesine sebep olur. Töre ve adetler kendiliğinden değişmezler, kültürel ekonomik ve teknik değerlerdeki değişmeler onları farkında olmadan kendiliğinden değiştirir. Törelerin değişmediği bir toplum gerek toplum içi yaratmalara

²¹¹ Tanyol, *Atatürk ve Halkçılık*, s.162.

²¹² Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.194-195.

²¹³ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.192.

²¹⁴ Cahit Tanyol, “Din Gerçeği”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1962, s.2.

ve gerekse toplum dışı ilişkilere sırtını çevirmiş demektir. Bu bir ölümdür.’’²¹⁵ Toplumların örf ve adetlerinin zamanla değişmesi gerekir. Hiçbir örf adet donuk olamaz, aksi takdirde çağdışı kalır.

“Örf ve adetler zor kımıldayan bir ata benzetilebilir. Onu hareket geçirmek, donmaktan kurtarmak için, ferdi kıymet yaratmalarına ihtiyaç vardır. Bu kıymet yaratmaları ona önce karşı gelir ve sonuçta yine ona karşı gelecektir. Bu suretle her kıymet yaratma örf ve adetlerde yeni bir genişlemeye sebep olur.”²¹⁶ Bu kıymet yaratmaları örf ve adetlerin değişen zaman göre yaşamalarını sağlar.

Örf ve adetlerin tarihsel olarak hukuk içerisindeki konumuna baktığımızda; örf ve adetler Roma hukukuna yardımcı nitelik taşıdığını, Roma hukukuna kaynaklık etmediğini görürüz. Örf ve adetler Avrupa hukukundan önce İslam hukukunda kullanılmaya başlanmıştır. İslam hukuku toplumsal realiteleri hesaba katan hukuk sistemidir. İşte bu durum İslam hukukunu zaman ve mekâna göre değişen toplumsalı dikkate aldığının göstergesidir. Tanyol İslam hukukunun donuk ve katılaşmış olmadığını, bazı özelliklerinin değişebileceğini vurgular. Tanyol’un İslam hukukunu diğer dinsel hukuk sistemlerine göre önemsemesinin nedeni İslam hukukunda içtihat kapısının olmasıdır.

Osmanlının son döneminde hazırlanan mecelle kanununda; zamanın değişmesiyle hükümlerin değişebileceği düşüncesi yer alır. Örf ve adetlerin değişmesiyle oluşan haller İslam hukukuna kaynaklık eder. Tanyol’a göre İslam hukuku örf ve adetlerden yararlanması yönüyle toplumsal realiteyi dikkate alan hukuk sistemi özelliği taşır. İslam hukukunun toplumsal gerçekliği dikkate almasına rağmen, ortaçağa ait olduğu için insan ihtiyaçlarına cevap vermeyeceğini düşünür. Hukukun esas amacı adalettir. Bazen adalet ile örf ve adetler uyumlayabilir. Kanunlar idealist, örf ve adetler realisttir.²¹⁷

5.6. LAİK AHLAK VE AHLAK

İnsan sahip olduğu öz nitelik itibariyle akıllıdır. Hatta ona akıllı hayvan denir. Biyolojik yapı itibariyle birbirine benzeyen canlıların biyolojik olmayan en büyük

²¹⁵ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.61-62.

²¹⁶ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.204.

²¹⁷ Cahit Tanyol, “Örf ve Adet ve İslam Hukuku”, *Türk Yurdu*, Sayı: 241, Şubat 1955, s.590-593.

farkıdır akıl. Bu özellik insanın diğer canlılar gibi doğa yasalarının belirlenmiş bir yaşam çizgisinin olmayacağını belirtir. İnsan kendisini ilgilendirsın veya ilgilendirmesin nesneleri ve olayları seyrederek, karşılaştırır. Onlardan anlamlar çıkarır ve aralarında bir bağıntı kurar. Bilen varlık olma özelliği taşır. İnsan zamanda seçim ve tercihler yapan, amaçlayan, tasarlayan bir varlıktır.²¹⁸ Bu doğrultuda neyin doğru neyin yanlış olduğu konusunda akli referans alan sorgulama ile bir takım yargılara ulaşılır. Cumhuriyet’le birlikte her anlamda yönünü Batı medeniyetine çeviren rejimimiz milleti meydana getiren bireylerin nasıl terbiye edileceği sorusuna cevap aramıştır. Bireylerin iyilerini ve kötülerini oluşturacak kurallar neye göre belirlenecektir?

Cumhuriyet inkılâpları yaparken eski müesseseleri topyekûn saf dışı bırakmıştır. Bu durum ahlak için de geçerlidir. Dinde esas olan emir, ahlakta esas olan tavidir. Din, cumhuriyetin ahlak konusunda doğru ve yanlışlarını oluşturmamıştır. Cumhuriyet ise sistematik bir ahlaki düzeni idealize etmemiştir. Laiklikle beraber dinle devlet birbirinden ayrılmış fakat dinle ahlak ilişkisi üzerine hiç durulmamıştır. Devletin laiklikle beraber laik bir öğretim içerisinde, laik bir ahlak terbiyesine, laik bir ahlak idealine ihtiyacı vardır. Cumhuriyet yeni bir medeniyet inşa ederken toplumun ahlakının nasıl olacağı hususunda bir ideal belirlememiş ve bir önlem almamıştır. Medeniyetin ve toplumun ahlakını oluşturan en önemli unsur şahsiyet terbiyesidir.²¹⁹ Böylelikle Tanyol cumhuriyet döneminin inkılâplarını eski değerleri tamamen kaldırırken oluşan boşluğa yeni değerleri ikame edememesi yönünden eleştirir. Çözülen ve değişen değerlerle eski müesseselerin kaldırılmasıyla oluşan boşluğun doldurulması için devletin topluma bir şahsiyet ve ahlak ideali sunmanın gerekliliğini ifade eder.

Tanyol rejimde yapmış olduğumuz inkılâbı ahlakta yapamadığımızı öne sürer. Onun için her şeyden önce bir şahsiyet inkılâbının gerektiğini ileri sürer. Bir bireyin ahlaklı olabilmesi için bir takım koşullar öne sürer.

1. Medeni cesaret.
2. İnsanın kendi hareketlerinden sorumlu olması.
3. Tutarlı olmak.
4. Sosyal faydayı bireysel faydadan üstün tutmak.

²¹⁸ Özlem Doğan, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.19.

²¹⁹ Tanyol, *Sosyal Ahlak Laik Ahlaka Giriş*, s.11-12.

Bu özellikler bireyin tavırlarında olmaması halinde Tanyol'a göre o bireyde ahlak da yoktur.²²⁰ Ona göre ahlakın kaynağı toplumdur. Toplum yargılarının dışında kalan hiçbir hareketin ahlak açısından anlamı yoktur. Bir hareketin iyiliğini ya da kötülüğünü toplumun önceden kabul edilmiş kuralları belirler.²²¹ Tanyol toplumun bireylere sunduğu kuralların bireylerin özgürlüklerini kısıtlamadığını düşünür. Toplumun kurallarına uymakla birey özgürleşir. Toplumsal kurallar özgürlüğün teminatıdır. Birey toplumsal kurallara uymalıdır. Mutluluğun yolu toplumun kurallarına uymaktan geçer. Ahlak bir düzen ve bir otoritedir. Birey neyin iyi neyin kötü olduğunu toplumdan zamanla öğrenir. Din, ahlak, hukuk, töre ve adetler ferde baskı yapmaz ancak ona hareketlerinde rehberlik eder ve aynı zamanda sosyal fren işlevi görür.²²²

Toplumsal hareketliliği düzenleyen kurallar kaynakları itibari ile birbirlerinden ayrılırlar. Tanyol'a göre ahlaki emirler toplumun törelerinin içerisinde yer alırlar. Toplum tarafından emredilirler. Dinsel emirler ise peygamberler ve kutsal metinler aracılığıyla iletilir. Dini emirlerin gerisinde Allah, ahlaki emirlerin gerisinde ise toplum vardır. Örneğin namaz kılmayan, oruç tutmayan birisine ahlaksız denmez, günah işlemiş sayılır. Bireyler ibadetlerinde ancak Allah'a karşı sorumludur. Fakat ahlak kurallarında birey topluma karşı sorumludur.²²³ Dolayısıyla sokakta yürüyen aileye gençlerden birkaçının rahatsızlık vermesine ahlaksızlık denilebilir.

İnsanın bir başka insanla veya nesneyle değer sorgulamasını yapabileceği ilişki, ahlak kavramının içerisinde yer alabilir. Ahlak, insanın kendi eylemleriyle, yaşayarak var kıldığı ilişkiler bütünü olarak da düşünülebilir. Bazen ahlak kavramı ahlaklı insan, ahlaksız insan diye de kullanılabilir. Ahlak bu basit söylemlerden oluşan bir kavram değildir. Ahlak bir takım hareket kaideleri toplamıdır. Bu kaideler iyi olur, kötü olur, insani olur, gayri insani olur; hepsi ahlak kavramı içerisine girer.²²⁴ Hukuk ve ahlak çoğu zaman kendi alanında kalmıştır fakat din için bu durum geçerli değildir. Din sosyalin her alanına müdahale edici olmuştur. Tanyol bu çatışmanın dinin toplumsal alanı yönlendirici durumundan çekilip birey ile Tanrı arasında kalmasıyla çözümleneceğine inanır. Dini emirlerin yerine getirilmesinde bireyin karşısına Tanrı

²²⁰ Özdemir, s.123-124.

²²¹ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.76.

²²² Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.91-96.

²²³ Doğan, s.66.

²²⁴ Tanyol, *Sosyal Ahlak (Laik Ahlâka Giriş)*, s.11.

çıkar ve din aracılığıyla öteki dünyada bireyi cehennem ile cezalandıracağını belirtir. Ahlaki emirleri yerine getirmeyenlerin karşısına ise toplum çıkar, bireyi ayıplar toplumdaki uzaklaştırır, toplum bireyle artık normal ilişkiler kurmaz ve bireyi yalnızlaştırır. Ahlak ve din ilişkisini düşündüğümüzde bazen dini kurallarla ahlak kurallarının birbiriyle uzlaştığı fakat her zaman böyle bir zorunluluğun olmadığı ortaya çıkar.²²⁵

Doğru yanlış gibi ahlaki nosyonlar bize aşılırken bazı şeyleri yaptığımızda bazen övgü alırız, bazen azarlanırız. Fakat bu bir hayvanda olduğu gibi basit bir talim süreci değildir. Bu övgü ve azarlama eyleminin nedenleri vardır. Bazen nedenin arkasında ya herkes böyle yaparsa, bazen başkasına yapılan hoşumuza gitmeyen davranış bize yapılırsa gibi daha karmaşık nedenleri vardır. Bazen de nedenler belli otoriteler tarafından sunulur, bunlar toplumsal veya dinsel kaynaklı olabilir.²²⁶ Tatlı portakal, fena kalem dendiği zaman buradaki tatlılık fenalık eşyanın içinde bulunan vasıflar diye alınmıştır. Maddenin kıymetleridir. Fakat adalet, iyilik, doğruluk sosyal bir nizam içinde oluşmuş eşyayı aşan üstün bir âleme ait vasıflardır. Faydalılık, nezaket gibi birçok kıymet sosyal bir rol oynar ve varlık sebebini sosyalden alır.²²⁷

Demek ki ahlakın olduğu yerde iyiyi ve kötüyü ayırt edebilecek bir insan vardır. Ahlakın bir de sosyal yönü vardır. İnsanlar bir arada yaşamasa ahlaktan söz edemezdik. Ahlak insanların birbirleriyle etkileşimi sonucu insanların hayatlarını düzenlemek için konulmuş kurallardır. Bir insanın yaptığı eylem diğer bir insan tarafından hoş karşılanmayabilir veya zararlı sonuçlar doğurabilir. İnsanların yaşamsal ilişkilerini zorlaştıran değil, aksine insanların birbirleriyle uyumlu geçinmelerini sağlayan özelliklerdir.²²⁸

Tanyol’a göre “Laik Ahlak” ise dine dayanmayan emir ve otoritesini dinden almayan ahiretsiz bir ahlak demektir. Tanyol’a göre ahlak Durkheim’in anladığı gibi akılda değil, felsefi doktrinlerde değil cemiyetin içindedir. İnsanlar mevcut töreleri kullanarak ve onları aşarak bir aksiyon zinciri sırasında laik bir ahlaka sahip olabilirler.

²²⁵ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.119-120.

²²⁶ Jon Nuttall, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011, s.27-28.

²²⁷ Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946, s.270-271.

²²⁸ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s. 11-12.

Yani ahlakın temeli sosyalin öğrettiklerinin içerisinde. İnsanlar bunları da aşarak laik bir ahlaka sahip olabilirler.²²⁹ Tanyol ahlak kavramının kaynağını dinde ve akılda görmez töre ve adetlerde görür. Ona göre bir toplumun çözülüp çözülmediği o toplumun ahlak durumundan öğrenilebilir. Aynı zamanda bir toplumun ahlak durumu ile o toplumun yapısal öğeleri ve ekonomisi arasında ilişki vardır. Toplumsal yapının öğelerinde bozukluk varsa veya birbirleri arasına uyumsuzluk söz konusu ise ahlak bunalımı ortaya çıkabilir demektir. Ahlak Tanyol’ a göre toplumun bir üst yapı ögesidir ve genellikle alt yapı öğelerine göre daha yavaş değişir.²³⁰

Örfler, adetler, kanunlar, sosyal münasebetler değiştiğine göre elbette ahlak da değişecektir. Bizim ahlakımızla eskimo ahlakı aynı olamaz. Bizim bugünkü ahlakımızla birkaç yüzyıl önceki ahlakımız da aynı değildir. Fakat ahlakta insanın yaradılışıyla ilgili yeri ve zamanı dahi aşabilecek şekilden öte değişmeyen bir öz de vardır. Ahlak şekil ve muhtevadan oluşur. Yolda bir tanıdığımıza rastladığımızda merhaba demek, gülümsemek, hafifçe eğilmek, selamlamak bu davranış şekilleri dostluk, nezaket, vefa duygularını barındırır. Örneğin saygıyı ifade etme biçimlerimiz farklı farklı olabilir ama muhteva itibarıyla aynı şeyi, aynı saygıyı ifade etmeye çalışıyoruzdur. Bir takım ahlaki değerler evrenseldir, yer ve zamana göre değişmez.²³¹ Ahlak ve ona verilen değerler olması gereken yaşamsal uyumu sağlar. Örneğin açık havada bir bankta kitap okuyan bir insanın yanına onu rahatsız edecek düzeyde konuşan iki insanın oturması ve ses tonlarına hiç dikkat etmemeleri hangi ahlak anlayışının içerisinde olumsuzlanmaz. Dolayısıyla bazı ahlaki değerler yer ve zaman değişik olsa da aynı muhteva için vardır.

Tanyol “*Din ahlakı bir cemaat ahlakı olduğu halde, laik ahlak bir vatandaş ahlakıdır*” der. Toplumsal değişimle birlikte ferdin, cemiyetin törelerinden almış olduğu ahlakı, modern vatandaş ahlakıyla aşmaya çalışır. İnsan merkezi bir varlık olur. Yani insan ahlakın kaynağını törelerden alır fakat ona karşı çıkarak akılcılaştırarak “vatandaş ahlakına” neticede laik ahlaka sahip olabilir.²³²

Toplum herkes için geçerli genel ahlak kaideleri koyar ve herkesin bunlara uymasını bekler. Fakat ne insanlar birbirinin ne de sosyal tabakalar birlerinin aynıdır.

²²⁹ Tanyol, *Sosyal Ahlak (Laik Ahlaka Giriş)*, s.104.

²³⁰ Kongar, s.342-343.

²³¹ Güngör, s.97-98.

²³² Tanyol, *Sosyal Ahlak (Laik ahlaka giriş)*, s.105.

Yüksek tabakada eğlence sayılan hadise ekonomik bakımdan aşağıda olanlar için suç sayılabilir. Yüksek tabakadan biri alt tabakadan bir kızı iğfal ederse bu bir “yaramazlık” tır. Ama aynı hadise alt tabakadan kimseler arasında olsa “namus” tur ancak evlenmek suretiyle bu hareket meşru hale gelebilir. Ahlak insanların bulunduğu sosyal tabakaya göre ayrıcalıkların tanındığı bir değer değildir.²³³ Tanyol’a göre ahlaki değeri sosyal değerlerden ayıran özellik; ayrıcalık kabul etmeyiştir. Namus, iffet, cesaret, şeref gibi ahlaki kavramlar ortak değerlerdir. Bizim toplumumuzda ahlakı ayakta tutan adetler ve töreler çözülmüştür. İnsanların mevkilerine ve servetlerine göre ısmarlama ahlâk kuralları olmaz. Ahlak bir düzen ve bir otoritedir. Çözülen ahlaki kuralları tekrardan eski işlevine dönüştürmek, Tanyol’un Laik ahlak kavramından hareketle cemiyetin örfünden, âdetinden ve töresinden alınacak ahlaki malzemenin akıl ve çağdışı olan özelliklerinden arındırılarak insan merkezli modern vatandaş ahlaki yaşanarak gerçekleştirilir.²³⁴

Tanyol’a göre Cumhuriyetle birlikte rejimde inkılâp yapmışken, ahlâkta bir inkılâp yapılmamıştır. Oysaki Anadolu yaşamının her alanda yeniliğe ve gelişmeye ihtiyacı vardır. Cumhuriyetle birlikte din ve devlet işlerinin ayrıldığını fakat din ve ahlakın ayrılıp ayrılmayacağı konusunda bir boşluk olduğunu düşünerek laik ahlak kavramlarıyla bu boşluğu gidermeye çalışmıştır. Tanyol laik ahlakın temel niteliğinin dışarıdan gelen baskı ve etki sonucu değil bireyin içinden doğan bir öz barındırdığını ifade eder. “*Ahlakın ahlak olması için, bağımsız olarak müeyyideli olması lazım. Ne Tanrı korkusu ve ne de cemiyet baskısı gerçek ahlaki tavrı yaratmak kabiliyetindedir.*” Ona göre yetiştirilmesi gereken ahlaki şahsiyetler şu özelliklere sahip olmalıdır: Medeni cesaret sahibi, kendi beninde ve sosyalde tutarlı, sorumluluk sahibi, sosyal faydayı ferdi faydalardan üstün tutan bireydir.

Önceki sayfalarda da değindiğimiz gibi son olarak Tanyol bu görüşleriyle toplumun içerisinde yaşayan kültürel özelliklerle bireyin doğasında bulunan içteki rasyonel güç sayesinde evrensel ahlâk ilkelerine yönelir. Sosyal ahlakı aşarak laik ahlaka giriş yapmış olur.²³⁵

²³³ Güngör, s.101.

²³⁴ Tanyol, *Laiklik ve İrtica*, s.210-211.

²³⁵ Çav, s.145-146.

Laik ahlak toplumsal gerçeği yansıtır. Ahlaki şahsiyet töre ile bireyin birleşmesinden oluşur. Tanyol’a göre töre bireyi aşarsa görev ahlakı, birey töreyi aşarsa idealist ahlak olur. Ahlaki şahsiyet, içinde yaşadığı töreyi aşmak ister. Ahlaki şahsiyet ilkel toplumlardan çağdaş toplumlara doğru gelişim izler. Çünkü toplumların zamanla değişme ve gelişmesi hukuku, eğitimi, dini yaşantıyı ve töreyi de geliştirecektir. Modern ahlak insanın kendi kendini sorumlu tuttuğu hürriyet ahlakıdır. Korku ile başlayan ahlak saygı ile devam eder ve modern ahlaki şahsiyetin temelini oluşturur. Laik ahlak dinlerin ve toplumun oluşturduğu ahlaki değerlerden ayrılır.²³⁶ Bireyin törelerin içine doğması ve onlarla kültürlenmesi sonucu aklıyla mukayese yapabilecek bir birey haline geldiğinde toplumun ahlaki değerlerini aşar ve evrensel ahlak ilkelerine yönelir. Böylelikle modern ahlaki şahsiyete sahip laik ahlakın içerisinde yaşayan birey olur.

“Kanun, ahlak ve din otoriteleri bazen aynı davranışa farklı yaptırımlar uygulayabilirler.”²³⁷ Ahlak insanların çevresinde bir baskı oluşturarak, bireylerin hareketlerine düzen veren bir değerdir. Ahlakın emirleri sayesinde birey kötü hareketlerden sakınır, iyi hareketlere yönelir.²³⁸ Bir kimsenin aklından birinin parasını çalmak geçse, o kimsenin bu hareketi kanun nazarında suç değilken, ahlaken suçtur. Ve yine bu kimse hiçbir kötü niyeti olmadığı halde kazara bir insanı yaralarsa veya öldürürse, bu hareket ahlak gözünde suç sayılmaz, ama kanun onu suçlu sayar.²³⁹ “Namaz kılamayan, oruç tutmayan kimseye biz ahlaksız demez, günah işlemiş deriz. Kişi kendini Allaha karşı sorumlu hisseder. Ancak ahlakın emirleri, ferdi topluma karşı sorumlu sayar ve karşısına toplumu çıkarır”²⁴⁰

²³⁶ Tanyol, *Sosyal Ahlak (Laik Ahlâka Giriş)*, s.81-91.

²³⁷ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.112.

²³⁸ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s. 90.

²³⁹ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s.116.

²⁴⁰ Tanyol, *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, s. 119.

SONUÇ

Cahit Tanyol eserler ve yöneldiği konular itibariyle Türk modernleşmesine katkı sunan aydın tipini temsil eder. Tanyol liselerde ve uzun yıllar üniversitelerde hocalık yapmış, çok çeşitli derslere girmiş ve çok sayıda eser vermiştir.

Tanyol görüşlerinde Doğu-Batı toplumlarının tarihsel ve toplumsal farklılıklarına dikkat çeker. Türk toplumsal yapısının sağlıklı şekilde anlaşılabilmesi için Batıdan farklılığımız olan Doğu toplumu olma özelliğimizi göz önüne alınması gereken temel bir perspektif olarak görür. Tanyol olayları kendi toplumunun özellikleriyle açıklarken olayların daha net bir şekilde anlaşılmasına katkı sunar fakat bu durum kendisinin bilimsel araştırma derinliğini yüzeysel kılmıştır.

Tanyol herhangi bir toplumsal sorunu ele alırken tarihe sosyoloji ile bakar. Tanyol'un bu yönünü çalışmamızda da sıklıkla görebilmek mümkündür. Örneğin Tanyol “İslamiyet’te Batılı anlamda laiklik mümkün değildir.” düşüncesini; Hristiyanlığın ve İslamiyet’in devlet yönetimine ilişkin hükümlerini dikkate alarak geçmişten günümüze karşılaştırmalı bir şekilde anlamaya ve açıklamaya çalışır.

Ona göre laiklik dinin baskısından kurtulan düşüncenin insan yaşamına sunduğu çağdaş toplumlarda olması gereken bir yaşam esasıdır. Tanyol çağın lider değeri olan bilim ve tekniğin bütün değerleri etkilediğini düşünür. Laiklik ona göre sadece din ve devletin birbirinden ayrılması değil aynı zamanda dinle ahlakın, dinle eğitimin birbirinden ayrılmasıdır. Laiklik, yeniçağda insanın tüm sosyal yaşamsal alanına bilimin tesiridir. Tanyol Atatürk’ün laikliğe bakışını değerlendirirken Atatürk’ün dini önemli bir müessese olarak gördüğünü dinin özüne değil ona musallat olan hurafelere din simsarlarına karşı olduğunu belirtir. Tanyol Batı uygarlığının kendi dışındaki kültürleri yok saymasını eleştirir. Ona göre Asya toplumlarının özellikle Türk toplumunun kendine özgü kültürü, dünya görüşü ve devlet felsefesi vardır.

Tanyol’ a göre Osmanlı devleti teokratik bir devlet olmadığı gibi hilafet devleti de değildir. Tanyol cumhuriyet tarihinde şeriatın yanlış konumlandırıldığını düşünür. Şeriat bir hukuk sistemidir. Hukukun İslam’a dayanmasıdır. Anayasamızda laikliğin karşısına şeriatın konulmasını eleştirir. Ona göre laikliğin karşısına şeriat değil irtica konulmalıdır. Tanyol irticayı, aklın ve bilimin nimetlerini kullanarak memleketi ileriye götürecek her adımı, din duygularını sömürerek körü körüne engellemek olarak

düşünür. Tanyol inanç ve ibadet alanının ilerilikle gerilikle alakası olmadığını düşünür. İleri ve geri inanç alanında değil ancak düşünce alanında olabilir. Tanyol Osmanlıdan cumhuriyete miras kalan irtica sorununun cumhuriyet sonrasında da varlığını koruduğunu belirtir ve en büyük sebebini iktidarların politik kaygılarında görür.

Cumhuriyet şeriye bakanlığı ve kadılığı kaldırmasıyla birlikte diyanet işleri başkanlığını İslam dininin inanç ve ibadet esaslarını yönetmekle sınırlamıştır. Tanyol diyanet işleri başkanlığının yetki alanını genişlemesini devlet otoritesi ve laik devletin varlığı için tehlikeli görür. O, cumhuriyetin din kurumunu ihmal ettiğini düşünür. Din eğitiminin laik Türk okullarında devlet kontrolü altında verilmesi hem halkın din eğitimine yönelik ihtiyacın hem de hem de tabi bir müessese olan dini softa sınıfının elinden kurtaracağıca dikkat çeker.

Tanyol önceleri aydın din adamı kavramını önemseyen ve din alanında bilgi sahibi, yetkin içtihat yapabilecek dini bilgiye sahip, laik değerlere saygılı bir din adamı olarak tanımlarken sonraları aydın din adamı kavramının uygun olmadığını düşünür. Bu kavramı inancı ile aksiyonu arasında uygunluk olan kimse olarak tanımlamıştır.

Tanyol'a göre örf de laicos gibi halka aittir. Kuralları tüm halk için geçerlidir. Her sınıfa, soya, dini anlayışa göre kural değiştirmez. Hukuk önünde eşitliğe delalet eder. Tanyol örf ve âdeti bu yönleriyle laikliğe benzetir.

Ona göre ahlakın kaynağı toplumdur. Tanyol'da laik ahlak dine dayanmayan emir ve otoritesini dinden almayan ahretsiz bir ahlak demektir. İnsanlar mevcut töreleri aşarak bir aksiyon zinciri sırasında laik ahlaka sahip olabilirler.

Son tahlilde, Tanyol din-toplum, birey-devlet ilişkileri anlamında cumhuriyetin sosyal ve siyasal sorunlarına çözüm üretmeye çalışmıştır. Cumhuriyet devrimlerinin önemli bir ilkesi olan laikliğin halka ulaşabilmesi ve anlaşılabilmesi için bir akademisyen olarak temel bir işlevi karşılamıştır.

KAYNAKÇA

- Akyol, Avni, *Laiklik ve Din Öğretimi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1991.
- Atabay, Mithat, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi – 2*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010.
- Avcı, Cemal, *Atatürk Din ve Laiklik*, (2.Baskı), (Haz. Ethem Ruhi Fiğlali, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, 1989.
- Başdemir, Hasan Ali (Ed.), *Türkiye’de Din Özgürlüğü ve Laiklik*, Liberte Yayınları, Ankara 2011.
- Başgil, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, (2.Baskı), Yağmur Yayınevi, İstanbul 1962.
- Bayındır, Abdülaziz, *Din ve devlet işleri Teokrasi ve laiklik*, Süleymaniye Vakfı Yayını, İstanbul 1979.
- Bayır, Hikmet, *Laiklik*, (Haz. Ahmet Köklügiller), *Laiklik Nedir Ne Değildir*, 1Q Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Berkes, Niyazi, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayınları, İstanbul 1997.
- Bozarslan, Mehmet Emin, *Halifelik ve Ümmetiçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul 1969.
- Chadwick, Owon, (Çev.: Murat T.Aslan), *19. Yüzyıl Avrupalı Aklın Sekülerleşmesi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Çav, Erkan, *Dramın Aydını Cahit Tanyol*, (1.Baskı), Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- Çağatay, Neşet, “Laiklik ve Din İlişkileri”, (Haz. Ethem Ruhi Kışlalı), Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008,
- Müftüoğlu, İdris Karakuş, *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *Halifelik Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.
- Doğan, Cevdet, *Cahit Tanyol Sosyolojisinde Doğu Batı Ayrılığı*, Sosyoloji Notları, Ankara 2007.

- Doğan, Özlem, *Etik (Ahlak Felsefesi)*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Erdoğan, Mustafa, *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberte Yayınları, Ankara 2000.
- Erginsoy, Faruk, *İslâm Sol Düşünce ve Laiklik*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Erim, M. Engin, *Müslüman Toplumlarda Laiklik*, (2. Baskı), Cinius Yayınları, İstanbul 2009.
- Ersoy, Veyis, *Sosyalizm Komünizm Faşizm ve Şeriat Nedir?*, Samet Basımevi, Konya 1997.
- Erüreten, Bahir Mazhar, *Laiklik ve Şeriat Çatışması*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2006.
- Faruk Erginsoy, *İslâm Sol düşünce ve Laiklik*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Feyzioğlu, Turhan, *Türk İnkılâbının Temel Taşı Laiklik*, Atatürk düşüncesinde Laiklik, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Gunn, T.Jeremy, *Din Özgürlüğü ve Laisite*, (Çev.: Hüseyin Bal), Liberte Yayınları, Ankara (t,y).
- Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.
- Hafızoğulları, Zeki, *Laiklik İnanç Düşünce ve İfade Hürriyeti*, US-A Yayıncılık, Ankara 1997.
- Hocaoğlu, Durmuş, *Laisizmden Milli Serkülerizme*, Selçuk Yayınları, Ankara 1995.
- İnalcık, Halil, “Büyük Devrim Hilafetin Kaldırılması ve Laikleşme”, *Doğu-Batı*, Sayı:3. (Mayıs, Haziran, Temmuz)1998.
- Kalkanoğlu, Semih, *İsmet İnönü; Din ve Laiklik*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991.
- Kazım, Güleçyüz, *İslam Demokrasi Laiklik (Mülakatlar Süleyman Demirel)*, Yeni Asya Neşriyatı, İstanbul 1991.
- Kırçak, Çağlar, *Cumhuriyetten günümüze Gericilik I*, Yeni Gün Haber Yayınları, İstanbul 2001.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Kitapevi, Ankara 1984.
- Kongar, Emre, *Demokrasi ve Laiklik*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Kongar, Emre, *Türk Toplum Bilimcileri*, (7.Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.

- Koray, Durmuş, *Neden Atatürk Niçin Laiklik*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003.
- Kurtkan, Amiral, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:244, İstanbul 1976.
- Mumcu, Ahmet, *Atatürk'ün Kültür Anlayışında Vicdan ve Din Özgürlüğünün Yeri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını 346, Ankara 2007.
- Nayır, Yaşar Nabi, *Atatürk ve Laiklik*, Haz. Ahmet Köklügiller, *Laiklik Nedir Ne Değildir*, ıQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Nuttall, Jon, *Ahlak Üzerine Tartışmalar*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2011.
- Ozankaya, Özer, *Türkiye'de Laiklik ve Atatürk Devrimlerinin Temeli*, (7.Baskı), Cem Yayınevi, İstanbul 2000.
- Özay, Mehmet, *Sekülerleşme ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Özbudun, Ergün, *Atatürk ve Laiklik*, (2.Baskı), (Haz.: Ethem Ruhi Fiğlali, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş), *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Özben, Mevlüt, Cahit Tanyol'un *Türk Devlet Felsefesine İlişkin Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Erzurum 2001.
- Özdemir, M.Çağatay (Ed.), *Türk Sosyologları*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2915, Eskişehir 2010.
- Özerk, Çetin, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul 1984.
- Pehlivan, Rauf, *Bitmeyen Laiklik Kavgası*, Motif Yayınları, İstanbul 2007.
- Pena, Ruiz Hanri, *Laiklik Nedir?*, (Çev.: Ümran Derkunt), Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Roy, Oliver, *İslam'a Karşı Laiklik*, (Çev.: Ender Bedisel), Agura Kitaplığı, İstanbul 2010.
- Safa, Peyami, *Din İnkılâp İrtica*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978.
- S. Aydın, Mehmet, "İrticaya İlişkin Bazı Düşünceler", *Doğu-Batı*, Sayı: 3, (Mayıs, Haziran, Temmuz)1998.

- Satan, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008.
- Şahin, Filiz , vd., *Atatürk Din ve Laiklik*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya 2008.
- Tanilli, Servet, *Din ve Politika*, Yeni Gün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Tanyol, Cahit, *Laiklik ve İrtica*, (2. Baskı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.
- , *Neden Türban /Şeriat ve İrtica*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- , *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
- , *Sosyal Ahlak (Laik Ahlâka Giriş)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:848, İstanbul 1960.
- , *Sanat ve Ahlak, Örf ve Adetler Sosyoloji İşi Bakımından Sanat ve Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No.557, İstanbul 1953.
- , *Sosyolojik Açıdan Din Ahlak ve Laiklik ve Politika Üzerine Diyaloglar*, (1. Basım), Okat Yayınevi, İstanbul 1970.
- , *Çankaya Dramı*, (2. Baskı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2007.
- , “İnkılâp Teknik ve Hürriyet”, *Türk Yurdu*, Sayı: 250, Kasım 1955.
- , “Din ve Mektep”, *Türk Yurdu*, Sayı: 252, Ocak 1956.
- , “Örf ve Adet ve İslam Hukuku”, *Türk Yurdu*, Sayı: 241, Şubat 1955.
- , “Demokratik ve Teokratik Devlet”, *Cem*, Sayı: 54, 1995.
- , “Din Sömürüsü ve Politika”, *Cem Dergisi*, Sayı: 4, 1991.
- , “İslamiyet’in Çıkmazları”, *Cem Dergisi*, Sayı: 30,1993.
- , “Demokrasinin Yitik Halkası”, *Cem Dergisi*, Sayı: 3, 1991.
- , “Atatürkçülük nedir ne değildir?”, *Cem Dergisi*, Sayı: 34, 1994.
- , “Anayasa İçinde Bomba”, *Cem Dergisi*, Sayı: 48, 1995.
- , “İrtica ve Şeriat Ayrımı”, *Türk Henkel Dergisi*, sayı:146, Mart 1997.
- , “İslamiyet Sosyal Alanda Gerçeği Ölçü Aldı”, *Güneş*, 10 Haziran 1987.
- , “Özel Okulların Derdi”, *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1956.
- , “Din Adamı ve Yobaz”, *Cumhuriyet*,23 Kasım 1962.

- , “Yobazlıkla Din Adamlığının İlgisi Yoktur”, *Güneş*, 9 Haziran 1987.
- , “Din ve Ahlak Dersi”, *Havadis*, 27 Kasım 1956.
- , “Devlet Dini Millet Dini”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1960.
- , “Türkçe İbadet ve Din Terbiyesi”, *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1958.
- , “İrticanın Arka Bahçesi”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 2006.
- , “Manevi Sömürge”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1958.
- , “Yobaz Ahlakı”, *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1959.
- , “İbadet Ayetleri Türk Dili ile Okutulmalı”, *Güneş*, 13 Haziran 1987.
- , “Din Terbiyesi ve Laik Öğretim”, *Havadis*, 24 Kasım 1956.
- , “Dinde Reform”, *Havadis*, 4 Mart 1957.
- , “Din Terbiyesi”, *Havadis*, 22 Kasım 1956.
- , “İrtica ve Halk”, *Havadis*, 23 Kasım 1956.
- , “İslamiyet’te Laiklik Nasıl Düşünülmelidir”, *Son Telgraf*, 4 Temmuz 1948.
- , “Örfi Kanunların Şer-i Kanunlarla Bir İlgisi Yoktur”, *Güneş*, 11 Haziran 1987.
- , “Din Gerçeği”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1962.
- , “Eğitim Davamız”, *Yeni Sabah*, 16 Kasım 1951.
- , “Hayat ve Laiklik Karşısında İslamiyet”, *Yeni Sabah*, 30 Kasım 1951.
- , “Nizip Müftüsü”, *Yeni Sabah*, 27 Temmuz 1951.
- , “Mektep ve Sokak Terbiyesi”, *Yeni Sabah*, 18 Nisan 1952.
- , “Fikir Yoksulluğu”, *Yeni Sabah*, 27 Nisan 1951.
- Tekin, Mustafa, *Kutsal Sekülerizm*, Açılım Kitap, İstanbul 2011.
- Türkdoğan, Orhan, *Türk Ulus Devlet Kimliği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Ünsal Hüsamettin, *Laik Atatürk’ün Laiklik Politikası*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1980.
- Ülken Hilmi Ziya, *Ahlak*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1946.
- Yavuz, Fehmi, *Din Eğitimi ve Toplumumuz*, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hakan ÖZTÜRK
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum – 06.04.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Meb.
İletişim	
E-Posta Adresi	Hakanozturk.oyp@gmail.com
Tarih	27.01.2014